Hugh Collins

Marksizm ve Hukuk

İngilizceden Çeviren
Umre Deniz Tuna

*dipnot

Marksizm ve Hukuk

Hugh Collins

*dipnot

Hugh Collins

MARKSİZM VE HUKUK

dipnot yayınları

Hugh Collins: 1953'te doğan yazar, Oxford ve Harvard üniversitelerinde hukuk okudu. Boston, Virginia ve Oxford'un da aralarında bulunduğu çeşitli üniversitelerde ders verdi. Halen London School of Economics'in Hukuk Bölümü başkanı olan Collins, aynı zamanda İngiltere'nin en önemli hukuk dergilerinden biri olan *Modern Law Review*'ın genel editörüdür. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Justice in Dismissal* (1992), *Regulating Contracts* (2003), *The European Civil Code* (2008), *The Law of Contract* (2003), *Employment Law* (2010), *Labour Law* (2012, Keith Ewing ve Aileen McColgan ile birlikte).

Marxism and Law
© Hugh Collins, 1982
© Dipnot Yayınları, 2013

■■■

Dipnot Yayınları 177
ISBN: 978-605-4412-95-2
Sertifika No: 14999
1. Baskı: 2013/Ankara
2. Baskı: 2016/Ankara

■■■

Çeviri: Umre Deniz Tuna
Editör: Bora Erdağı – Murat Harmanlıklı
Son Okuma: Utku Özmakas
Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

■■■

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)
İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40
Yenimahalle/ANKARA ▪ Tel: (0312) 395 21 10

■■■

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay /Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Hugh Collins

Marksizm ve Hukuk

Çeviri
Umre Deniz Tuna

dipnot yayınları

Hugh Collins'in *Marksizm ve Hukuk* kitabının Türkçeye çevrilmesi Taner Yelkenci'nin önerisi üzerine gerçekleşti. 20 Mayıs 2013'te aramızdan ayrılan Taner Yelkenci'yi saygıyla hatırlayacağız.

İçindekiler

Önsöz 7

1 HUKUKA MARKSİST YAKLAŞIM 9
Marksizm Nedir? 11
Marksist Bir Hukuk Teorisi Var mıdır? 20

2 SINIFSAL BASKI ARACI OLARAK HUKUK 31
Tarihsel Materyalizmin Unsurları 32
Kaba Materyalizm ve Sınıf Araçsalcılığı 38
Sınıf Araçsalcılığına İtirazlar 50

3 İDEOLOJİ VE HUKUK 57
Marksist İdeoloji Teorisi 58
Sınıf İndirgemeciliği 71
Göreli Özerklik 74
Sınıf İçi Çatışma ve Kalıntıları 81
Hukuksal Düşüncenin Özerkliği 94
İdeolojik Hegemonya Eleştirisi 113

4 ALTYAPI VE ÜSTYAPI 117
Maddi Altyapıda Hukuk 117
Cohen'in Savunması 124
Üretim İlişkilerindeki Kurallar 129
Hukuk Kavramı 136

5 HUKUKUN SEYRİ 141
Hukuk Fetişizmi 142
Hukukun Sönmesi 151
Bilimsel Sosyalizm 151
Pašukanis 161
Yabancılaşma 166
İnsan Doğası 171

6 SINIF MÜCADELESİ VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ 183
Radikallerin Açmazı 183
Hukukun Biçimi 189
Hukuka Uygunluk ve Özgürlük 208

KAYNAKÇA 217

ÖNSÖZ

Marksist hukuk teorileri üzerine bir kitap yazma fikri, ilk olarak, öğrenciliğim sırasında konu hakkında titiz ve kolayca anlaşılabilir çalışmaların olmaması karşısında yaşadığım şaşkınlıktan sonra doğdu. Hukuk felsefesi ile uğraşmaya başlamamın üzerinden bir on yıl geçmesine rağmen bu durum pek değişmemişti. Bu nedenle, bu kitabı yazmaktaki amacım, Marksist bir bakış açısından hukuka ilişkin kolay anlaşılabilir bir açıklama yapmaktır. Bu kitap, öncelikle hukuk öğrencileri ve hukukçulara yöneliktir; ama aynı zamanda sosyologlara, siyaset bilimcilere ve genel olarak Marksizm ile ilgilenen herkese hitap etmeyi hedefliyor. Bu çalışma, bir giriş niteliği taşıdığından, kaçınılmaz olarak konunun bazı yönleri kısaca ele alınmıştır ve kitabın sonundaki kaynakça, daha ileri okuma ve araştırmalara yardımcı olmak için her bölümde ele alınan konular etrafında düzenlenmiştir. Tartışmada açıklık sağlamak adına Marksizmin kurucuları Marx ve Engels'ten ve daha yeni yazarlardan alıntı yapılmamıştır; ancak ilgili metinlere olan referanslar, kaynakça ve dipnotlarda görülecektir ve bu yazarlara borçlu olduğum çok açıktır.

Yaklaşımım, Marksistler tarafından ileri sürülmüş hukuka ilişkin en tutarlı olduğuna inandığım görüşleri ortaya koymak ve ardından bunları eleştirmek şeklinde oldu. Bu nedenle, eli-

nizdeki kitap Marksist hukuk analizlerinin pek çoğunu sonuç olarak reddeder veya ciddi şekilde yetersiz bulur; ancak umarım ki bu süreç içinde söz konusu bakış açısının güçlü ve zayıf yönleri netlik kazanmıştır.

Bu kitabın ilk taslaklarına yararlı eleştiriler sunan ve bana yardım eden öğretmenlerime, meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma minnettarım. Özellikle C. Boyle, P. Cameron, D. Galligan, Y. Onuma, C. Sampford, E. Simonoff, D. Sugerman ve J. Willmot'a şükran borçluyum. Ayrıca, bu projeye başlamak konusunda bana cesaret veren ve kitabın tamamlanmasını göremeden aramızdan ayrıldığı için büyük üzüntü duyduğum Sir Otto Kahn-Freund'a müteşekkirim. R. Unger, bana sosyal teori ve hukuk konusunda ilk dersi verme sorumluluğunu üstlenmiştir ama başından beri sürekli karşı önerilerde bulunduğu için bu kitap özelinde sorumluluktan azadedir; umarım bana işaret ettiği pek çok tuzaktan kaçabilmişimdir. British Academy'ye beni finansal olarak desteklediği için teşekkür ederim. Son olarak, hepsinden önemlisi, H. L. A. Hart'a önerileri, eleştirileri ve cesaret verdiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarıyla ilham kaynağı olduğu için teorik hukuk araştırmaları ile meşgul olan başkalarıyla birlikte, kendisine minnettarım. Hiç şüphesiz beni pek çok ciddi hatadan kurtardı. Onun ve diğerlerinin işaret ettiği yanlışlıkları bertaraf edebilmiş olmayı umuyorum; ama korkarım ki, itiraz ettiklerinin bir kısmı hâlâ mevcut. Doğal olarak, yine de hataların sorumluluğu bana aittir.

1
HUKUKA MARKSİST YAKLAŞIM

Marksist hukuk sisteminin temel ilkesi, liberal siyaset felsefesinin merkez noktası olan, Hukukun Üstünlüğü olarak adlandırılan ideali eleştirmektir. Bu girişim, Marksist eleştirel toplumsal teori geleneğinin küçük bir parçasını oluştursa da, bugün yaşamsal bir unsur olarak kabul edilmektedir. Marksistler, bugüne kadar, hukuk sistemlerinin işlevlerini ve doğasını incelemeye bu kadar enerji harcamamışlardı. Bu çabaları, modern toplumda mevcut iktidar örgütlenmelerine karşı sürekli bir saldırıya girişmek olan Marksizmin genel amacı içinde kayboldu. Marksistler, tahakküm yapılarını açığa çıkararak ve bu yapıları besleyen inançları ve değerleri alt üst ederek devrimci bir toplumsal dönüşüme giden yolun taşlarını döşemenin yollarını aradılar. Bu programda, hukuk teorisi önemli bir yer tutar. Marksistler, hukukun gerçek doğasını, iktidar örgütlenmeleri içindeki işlevlerini ifşa etmek ve modern endüstriyel toplumlarda Hukukun Üstünlüğü olarak bilinen yaygın meşrulaştırıcı ideolojiyi zayıflatmak için inceler.

Marksist hukuk sisteminin bu inatçı amacı, kendisini diğer modern hukuk felsefesi okullarından ayrı bir yere koyar. Hukuk fakültelerinde verilen tipik hukuk teorisi, hukukun tanım-

ları, hukuki kavramların analizlerinden oluşur ve modern hukuk sisteminin kurumları aracılığıyla icra edilen meşru iktidar otoritesi ile ilgili varsayımlara dayanan adalet taleplerini araştırma konusu yapar. Ne var ki Marksizm gücünü mevcut tahakküm aygıtlarını alaşağı etmeye yönelttiği için hukuk araştırmaları alanındaki hedefleri gözle görülür bir biçimde faklılaşır ve sonuç olarak Marksist hukuk sisteminin bütün boyutları, meselenin standart tanımları tarafından çepeçevre sarılamaz. Bununla birlikte, Marksistlerin, diğer hukuk felsefelerinin ele aldığı, hukuk fenomeninin yorumlarına karşı sunduklarının yeterli bir ortak zemin vardır. Belki de politik bakış açısının altında yatan farklılıklar, Marksizm ve diğer hukuk okulları arasında çatışmalı bir ilişkinin gelişmesini kaçınılmaz olarak neden olmuştur[1]. Maalesef, bu teorinin görüşleri Marksist hukuk teorisine yönelik acı saldırılarla, sıklıkla çarpıtılmıştır; dolayısıyla buradaki amaçlarımdan biri her şeyi yerli yerine oturtmaya çalışmak.

Politik idealler arasındaki bu çatışmaya ek olarak, Marksist hukuk sistemi ile ilgili tartışmanın zorluğuna neredeyse her zaman bir başka etmen daha eşlik etmiştir. Marksizm sıklıkla, Marksizmi kendi resmi ideolojileri olarak ilan eden Komünist hükümetlerle yakından ilişkilendirilmiştir, dolayısıyla Marksist hukuk sistemine yönelik itirazlar, Batı'da, vatanseverlik duygusu ve tek parti devletlerinin yerilmesiyle özdeşleşmiştir. Bununla birlikte, Komünist devletlerin değerleriyle Marksist toplumsal teoriyi böyle yakından ilişkilendirmenin yanlış olduğuna dair inancım ileriki bölümlerde görülecektir. Bu ikisi arasındaki bağlantı sorunludur ve sanıldığının aksine kesinlik-

---

[1] Örneğin, H. Kelsen, *The Communist Theory of Law* (Stevens, Londra, 1955); F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1960), s. 239-40.

le çok daha zayıftır. Bu nedenle, Komünist devletlerde geçerli olan yasalara özel bir ilgi göstermeyeceğim. Ne de bu devletlerde görülen hukuk sistemi ile özel olarak ilgileneceğim; çünkü bu literatür devasa hacmine rağmen, Marksist hukuk analizine anlamlı bir katkı yapmaktan çok uzaktır[2].

Ne var ki eğer Marksizm Komünizm ile aynı şey değilse, ya da tam olarak değilse, eğer Komünist devletler, net bir şekilde Marksist ilkelere dayalı olduklarını ikna edici bir biçimde iddia edemiyorlarsa ve bu ilkelerin güvenilir bir yorumlayıcısı değillerse, o zaman Marksizm nedir? Çok açık ki, Marksist hukuk teorisinin ayrıntılarına geçmeden önce bu soruyu kendimize sormak zorundayız.

Marksizm Nedir?

Marksizm tarihin anlamı üzerine bir teoridir. İnsanlık, diğerlerine, başıboş gezen bir avare gibi görünse de, Marksistler, insanlık durumuna düzenli evrimci bir modelin hükmettiğini fark etmişlerdir. Birbirinden ayrı olayların özellikleri ve karmaşıklığının arkasında, uygarlık tarihin hedefine doğru aşama aşama ilerlemiştir. Önce bu ilerlemenin yönünü ve sosyal değişimin nedenlerini anlamak gerekir, geleceğin gizemleri bundan sonra çözülebilir. Marksizme göre, tarihin anlamı, insanların gerçek özgürlüğün hayat bulduğu daha yüksek bir aşamayı yaşayacakları Komünist toplumun yaratılmasında yatar.

Elbette, tarihin evrimci bir modeli temsil ettiği ve geleceğe ilişkin imalar içerdiği bir kavrayış münhasıran Marksist değil-

---

[2] Bu literatürdeki yazıların çevirisi şu kaynaklarda bulunabilir: H. W. Babb ve H. Hazard, (ed.), *Soviet Legal Philosophy* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1951); M. Jaworskyj (ed.), *Soviet Political Thought* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1967) ve *Soviet Law and Government* (International Arts and Sciences Press, New York).

dir. Pek çok din ve metafizik spekülatif düşünce sistemi de benzer inançlar taşırlar. Ne de ütopik bir toplum varsayımı Marksizme özgü bir öğretidir. Avrupa'da Ortaçağ döneminde ve hatta modern zamanlarda, milenyumun eli kulağında olduğu ve bir azizler toplumunun kuruluşu tekrar tekrar müjdelenmiştir. On dokuzuncu yüzyılda, Marksizmin kuruluş döneminde, filozoflar ve acayip fikirlere sahip olan kişiler, düzenli aralıklarla tuhaf ahlaki kurallara ve komünal yaşama dayalı ütopik toplumların yaratılmasını öneren broşürler yayımlıyorlardı. Eğer tarih bir ütopyanın gerçekleşeceğine ilişkin bir tahmin değilse ya da böyle bir anlama sahip değilse, bu idealler dizisi içinde Marksizmi ayrı kılan nedir? Tarihin bu yorumunun ana ilkeleri nedir? Bu sorular, hem teorik boyutları ve hem de politik eylem açısından öngördüğü programla ilgili olarak hukuka Marksist yaklaşımı incelemek konusunda çok uygun bir başlangıç noktasıdır.

Bununla birlikte, bu sorular basit terimlerle kısaca cevaplanabilecek sorular değildir. Elçabukluğuyla verilen yanıtların geçersiz olmasının nedenlerinden biri, Marksist kuramların muazzam bir çeşitlilik gösterdiği gerçeğinde yatmaktadır. Bir yığın ekol, sundukları farklı katkılarla birlikte, Marksizm bayrağı altında yürümektedir. Frankfurt Okulu gibi pek çok hareketin geliştirdiği teorik pozisyonlar erken dönem Marksistlerinkiyle çok az benzerlik taşımaktadır. Bu nedenle, hukuka Marksist yaklaşım üzerine yazılmış bir kitapta yer almayı hak edip etmediklerine karar vermek zordur. Marksist olduğunu iddia eden Mao Zedung gibi dünya tarihinin en büyük figürlerinin bile güvenilirlikleri ciddi biçimde şüphelidir ve bu konuda sıklıkla haklı nedenler mevcuttur. Dolayısıyla Marksizmin temel öğretilerinin neler olduğu sorusunun cevabı, kime Marksist olarak yaklaşmak gerektiği konusunda bir karara varıldığında verilebilecektir. Basit bir şekilde, düşünürlerin kul-

landıkları terminoloji bu konuda bir kılavuz sunacaktır ancak Marksist geleneğin kapsamının karşıt görüşleri de içerecek şekilde şişirilmesinin yarattığı gizli tehlikeye karşı uyanık olmalıyız.

Marksizmin tanımını yapmak için bir başka olası mihenk taşı Karl Marx'ın eserleri ile olan tutarlılık olabilir. Marx, Marksizmin pek çok belirleyici görüşünü dile getiren isimdir ve sonradan bütün bir geleneğe onun adı verilmiştir. Marx'ın toplumsal ve politik teorisinin kristalleştiği ilk eseri 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'dur. Bütün hayatı boyunca en yakın arkadaşı olan Frederick Engels'le birlikte yazdığı bu kısa polemik broşürü Marksizmin parametrelerini tanımlamaya yardımcı olur. Bunun yanı sıra daha pek çok başka eseri vardır, bunların bir kısmı Marx'ın hayatı boyunca da elyazması olarak kaldı; bunlar Marksist olmanın anlamını gösteren görüşlerin özgünlüğünü değerlendirmemize olanak sağlayan bir eserler manzumesidir. Gerçi bu standart, eğer Marksist teorinin geniş kapsamı içinde hukuka ilişkin ipuçları aranıyorsa, bu kapsamı daraltmak konusunda yetersiz kalacaktır. Üstelik Marx'ın eserleri ile tutarlılık da işe yaramaz bir kriterdir; zira Marx zaman zaman kendisiyle çelişmektedir ve eserlerinde bazı muğlaklıklar vardır. Gerçekte, Marksizm içindeki pek çok tartışma muğlak metinlerin anlamı konusundaki skolastik tartışmalarla ya da birbiriyle apaçık çelişen ifadeleri uzlaştırmaya çalışmakla başlar.

Pek alternatif var gibi görünmüyor; bu nedenle, hukuka Marksist yaklaşım konusunu irdelemede ilerlememiz gerekiyorsa, bir Marksizmi tanımlama denemesi yapmak durumundayız. Doğal olarak, herhangi bir öneri hem Marx'ın eserlerini hem de Marksist olduğunu iddia edenlerin çalışmalarını hesaba katmalıdır. Burada önerilen Marksizm tanımı kaçınılmaz olarak tartışmalı olacaktır, ama Marksist tarih görüşünde te-

mek niteliği teşkil eden bir uyumu saptamanın mümkün olduğuna inanıyorum. Bu düşünüş tarzı Marksist gelenek ile birlikte teorinin iki unsuru olarak ele alınabilir: Birincisi, tarihin anlamını çözmek için ortak bir metodoloji ve ikincisi, insanlığın kaderinin Komünist toplumda olduğuna dair bir öngörü. Bu iki başlığı sırayla inceleyeceğim.

Metodoloji sorunu konusunda, Marksizmin göze çarpan karakteristiği, yönteminin kimya ya da biyoloji gibi doğa bilimlerinin yöntemleri ile yakın bir benzerlik göstermesidir. Marx, tarihin anlamını ortaya koymak için ilerlemenin temelinde yatan akışı ve toplumsal değişimin nedenlerini keşfetmek üzere deney yürüten bir biliminsanı gibi, geçmişe dikkatle bakmamız gerektiğinde ısrar eder. Oysa, tarihselciliğin diğer türleri, uygarlığın yolunu önceden görebilmek için mistik işaretler, ruhani vahiyler ararken ya da daha yüksek akli melekelerine güvenirken, Marx tüm bu spekülatif metafiziği reddetmiştir. Toplumsal değişimin kaynağının bizzat dünyada, yaşamın maddi koşulları içinde yattığında ısrarcıdır. Gezegendeki olaylara hükmeden aşkın güçler yoktur; ve de tarih, insanların benimsemiş olduğu derin değerler ve idealler yapısının çözülmesi sürecine bağlı değildir. Marx'a göre sosyal değişimin kaynağı, insanın kendini içinde bulduğu maddi koşullarda ve kendi durumlarına ilişkin verdikleri cevaplarda yatmaktadır. Tarihin anlamının bir yorumunu inşa etme yöntemi, insanların içinde bulundukları durumlara nasıl tepki verdiklerini keşfetmek için önceki uygarlıkların maddi temelinin sıkı bir incelemesini yapmakta ve o toplumun önünde sonunda başarılı bir biçimde dönüşmesine yol açan istikrarsızlık nedenlerini tanımlamakta yatmaktadır.

Dolayısıyla Marksistler metodolojilerinin bilimsel olduğunda ısrar eder; çünkü bu metodoloji, tarihin anlamıyla ilgili bir tezi desteklemek için gözlemlenebilir, en azından gözlem-

lenmiş veriye bakar. Aynı zamanda, bu metedoloji, bütün toplumsal olguların genel çerçeve içinde izah edilebilir olduğunu kabul etmesi anlamında da bilimseldir. İlkesel olarak, teori karşıt kanıtlar ışığında değiştirilebilir ve düzeltilebilir. Marksizmin pek çok eleştirisi, Marx, Engels ve Lenin gibi erken dönem Marksistler tarafından ulaşılan sonuçların tersi iddia edilemez dogma statüsüne eriştiğini, öyle ki hiçbir karşı kanıtın onların görüşlerini çürütemeyeceğini, bu durumda Marksistlerin metodolojilerinin ampirik bilimlerinkine yakın olduğuna ilişkin iddialarının yanıltıcı olduğunu ileri sürmektedir. Kuşkusuz bu ampirik bilimlerde kullanılan hakikate ilişkin standartlara ihanet suçlaması bazı Marksistler açısından, özellikle baskıcı siyasi rejimler altında çalışan ve yazanlar açısından yerinde bir suçlamadır. Ne var ki bütün Marksist geleneğe karşı böyle bir itham inandırıcı değildir. Marksist analizin takipçisi olan çok sayıda sosyolog, tarihçi ve siyaset bilimcisi vardır; ama yerleşik görüşlerde yapılması önerilen eklemeler ve düzeltmeleri yetersiz ya da yanlış bulmuşlardır. Bu kitap boyunca Marksist tavrın hukukun kurumlarına nasıl muhalefet ettiğini ve nesiller boyunca nasıl rafine hale geldiğini göreceğiz ve bu, Marksizmin bilim karşıtı ve dogmatik olduğu şeklindeki genel suçlamanın yanlış olduğunun ve ampirik incelemenin kendisine direnmediğinin yeterli bir kanıtıdır.

Yine de Marksizm ve doğa bilimleri arasında iki nedenden dolayı tam bir uyumluluk olamaz. İlk olarak –ve bu tüm modern sosyal bilimlerin kabul ettiği teorik bir engeldir– sosyal olguyu analiz etmek için kullandığımız kavramlar daima doğa bilimlerinin analiz etmek için kullandığı kategodilerden daha tartışmalı görünmektedir. Sosyal bilimlerdeki tartışmaların pek çoğu bizzat kavramların elverişliliğine odaklanır, oysa doğa bilimlerinde bir hipotezin güçlü bir kanıtla nasıl desteklenceği konusunda daha büyük bir uzlaşı vardır. Bir örnek

vermek gerekirse: Marksistler modern Batı toplumlarını kapitalist olarak niteler. Ekonomik altyapı ve sosyal tabakalaşmanın belirli özellikleri tüm bu ülkelerin ortak bir niteliği olarak tarif edilir. Yine de her birinin özniteliklerindeki farklılıkların, benzerliklerine ağır bastığını söylemek aynı ölçüde mümkündür. Halbuki, bir ülke refah üretiminde ağırlıklı olarak tarım ve manifaktüre dayalı iken bir diğeri ileri teknolojide uzmanlaşmış olabilir. Aynı zamanda bu toplumlar meslek grupları ve siyasi partilerinde dikkate değer bir sapma gösteriyor olabilir. Bu nedenle modern batı toplumlarının hepsinin kapitalist olduğunu söylemek, birbirinden tamamen farklı olguları zorla ortak bir sınıflandırmaya tabi tutmaktır. Finans kapitalizmi ve tekelci kapitalizm, Batı ve Doğu kapitalizmi ve sanayi sonrası toplumlar gibi farklı kapitalist toplum biçimleri arasında bir ayrım gözetmek daha doğru olacaktır. Bu nedenle sosyal bilimlerde tartışmalı olan, kullanılan kavramsal kategorilerin sağlamlığıdır. Bu kavramlar, benzerlik ve farklılığın uygun bir ölçütü olarak, nesnel açıdan geçerli ya da en azından genel kabul gören kavramlar olabilir mi? Doğa bilimlerinde, tersine, moleküllerin, sıcaklığın ya da elementlerin ölçü birimleri üzerine pek anlaşmazlık yoktur. Tartışma, gözlem sonucu elde edilmiş kabul gören veriler arasındaki nedensel ilişkiden çıkarılacak sonuçlar merkezinde olur. Bunların tümü modern filozoflar açısından başlangıçtır; ama Marx on dokuzuncu yüzyılın ortalarında yazdığında, doğa bilimlerinin tüm metodolojisini toplumsal teoriye uygulanması konusunda büyük umutlar vardı. Bu durum Marx'ın çalışmalarının bilimsel doğası hakkında açıklamalar yapmasına olanak sağlamıştır. İronik bir biçimde, sosyal çalışmayı aşama aşama doğa bilimleri altında sınıflandırmak yerine, bugün, sosyal bilimlerde tecrübe edilen basit amprisizmin önündeki pek çok teorik engelin aynı şekilde doğa bilimlerine de uygulandığı görülüyor; yani biyoloji ve

kimyadaki pek çok kavramın çelişmediği gerçeği bunların su götürmez olduğu anlamına gelmez.

Marksizm doğa bilimlerinin metodolojisinden uzak bir yere koymanın ikinci bir nedeni var. Marksist toplumsal düşüncenin ayırıcı bir yönü, teori ve pratik arasındaki ilişki kavrayışında yatmaktadır. Meselenin bam teli, bir toplumun gözlemcisinin kendisinin de o toplumun parçası olmasıdır. Marx'ın eserleri ve teorik çıkarsamaları aynı zamanda o topluluk içinde mevcut bilginin genel toplamının bir parçasını oluşturur. Bu nedenle, teorinin, eğer bilinçli biçimde benimsenmiş ve takip edilmiş ise davranışı etkilemesi olasıdır. Bir başka deyişle, teori toplumsal pratiği sadece tanımlamaz; aynı zamanda değiştirebilir de.

Teori ve pratik arasındaki bu ilişki, doğa bilimlerinde göze çarpan bir karşıtlığı işaret eder. Bildiğimiz kadarıyla, bir kimyacının ya da biyologun fiziksel olgular arasında bulduğu nedensel bağ, o nesnelerin farklı tepki vermesine neden olmaz. Benzer şekilde, Marksist gelenek dışından bir sosyologun kendi teorik çalışmasının araştırma yaptığı konu üzerinde potansiyel bir etkisi olduğunu kabul etmesi de pek enderdir. Oysa bu ilişki Maksizmin metodolojisinde merkezi bir unsurdur; özellikle de sınıf bilinci ile bağlantılı olarak. Bir grubu tanımlamak, sınırlarını belirlemek ve isteklerine tercüman olmak o grubun üyelerinin daha yüksek bir grup bilinci geliştirmelerine olanak sağlar. Bireyler, bir kez tanımlayıcı yazılar ve polemiklerle görünür hale gelmiş kurumsal bir yapıyla daha kolay özdeşleşebilir. Politik hareketlerin etki derecesi, destekçilerinin, güçlü bir dayanışma duygusu sayesinde kendilerini bir grubun parçası gibi hissetmeye istekli oldukları ölçüde büyüktür; bu kavrayışın kendisi grup içinde kaynaşma düzeyini artırır. Marksistler özellikle sınıf bilinciyle ilgili olarak öğretilerinin bu muazzam etkisinin farkındadırlar. Teorik çalışmanın,

toplumsal değişimi yaratmak üzere tasarlanmış bir politik pratiğin bir türü olduğunu anlamışlardır.

Teori ile pratik arasındaki bu bağlantı bir kez kurulduğunda, Marksistlerin neden dogma görünümüne sahip standart söylem modellerinin cazibesine kapıldıkları daha açık hale gelir. Teori tarihin gidişatını etkileyebildiği için değerden azade olamaz; zaten böyle olması da istenmez aksi halde bu, kişinin eylemlerinin sonuçlarına irrasyonel körlükle yaklaşmak olurdu. Toplumsal sınıflar kavramı gibi toplumsal teoriye ait kavramlar ve kategoriler yalnızca mevcut olguların tariflerine uygunlukları nedeniyle değil ama aynı zamanda gözlemlenmekte olan bu grupların davranışlarını etkileyebilmeleri söz konusu olduğu için tartışmalıdırlar. Bazı Marksistler sınıf bilincinin azamileştirilmesine ve yoğunlaştırılmasına vesile olan teorik bir analizin muhafaza edilmesine o kadar büyük bir önem atfetmektedirler ki ampirik bilimlere olan sadakat, kutsanmış retoriklerin akılsızca tekrarlanmasının arkasında kaybolup gitmektedir. Gerçekten teori ve pratik arasında karmaşık bir ilişkinin varlığını kabul etmek ile ampirisizme bağlılık arasında çözümsüz bir gerilim olabilir. Ne var ki bu felsefi meselelerin çetinliği, hiç de inandırıcı olmayan dogma propagandasına izin vermez.

Marksistler arasında ortak olan metodolojiyi, ampirik inceleme ile gözlemci ve gözlemlenen arasındaki yakın ilişkinin ya da teorinin pratik üzerindeki etkisinin bir bileşimi olarak özetleyebiliriz. Elinizdeki kitaptaki bu kısa metodoloji özetinin karmaşıklığına, özellikle ideolojilerin doğası ve kökenlerinin Marksist bağlamda açıklanmasını eklemeliyim; ancak bu basitleştirilmiş genel bakış, tarihe Marksist yaklaşımın özündeki ayırıcı özelliklere işaret etmeye yeterli olacaktır.

Marksist geleneğin ikinci ayırıcı özelliği, insanlığın kaderinin Komünizm olduğuna yönelik inancıdır. Bu öngörü neye

işaret etmektedir? Marx *Komünist Manifesto*'da modern toplumun kapitalist bir ekonomiye dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Bu sistem, bazı insanların fabrikalar ve toprak gibi üretim araçlarına sahip olmasından ve kapitalistlerin, belirli bir kârla satılacak malları üretmeleri için halk kitlelerini istihdam etmesinden oluşur. Modern toplum bu iki toplumsal sınıf arasında keskin bir biçimde bölünmüştür; üretim araçları sahipleri ve onlar için çalışan proletarya. Marx, kapitalist toplumun kutuplaşmış sınıfları arasındaki çıkar çatışmasının bir sonucu olarak önünde sonunda politik bir mücadelenin ortaya çıkacağını öngörmüştür. Proletarya bir devrim aracılığıyla iktidarı ele geçirecek ve üretim araçlarının bütün toplumun ortak malı olduğu yeni bir sınıfsız toplum yaratacaktır. Bunun yanında, insanların başka birinin emri altında görev yaptıkları toplumsal işbölümü kaldırılacaktır. O zaman herkes gerçek özgürlüğü tadacaktır; çünkü herkesin hayatı üzerindeki denetimi kendi elinde olacaktır. Yalnızca siyasi iktidar örgütlenmesi ve refah üretimi değiştirilmekle kalmayacak ama aynı zamanda insanlar daha yüksek bir varoluş seviyesine ulaştıkları için insanların doğasında da bir dönüşüm yaşanacaktır.

Marx, kapitalizmin tarihin ilerleyişinde sondan bir önceki aşama olduğunu düşünür. Dönüşümün zamanlaması belirsiz olsa da ve bir süreç gerektirse de, bir sonraki ve nihai aşama Komünizm olacaktır. Olayların gelişimi yalnızca ekonomik koşullara bağlı değildir, aynı zamanda kısmen de olsa politik eylem ve teorik çalışma da etkilidir. Şüphesiz Marx bu hamlesini inanılmaz derecede önemli buluyordu! Teori pratiği etkilediğinden dolayı, Marx tarihin anlamı konusundaki bilmeceye getirdiği bu çözümün insanlığın ütopik kaderine geçişini gerçekten hızlandıracağına inanıyordu.

Bu, Marx'ın Komünizme bakışının özüdür. Marksistlerin çoğu da bu bakışı paylaşır. Kapitalizm, Marx'ın tasavvur ettiği

türdeki dönüşüme direnmeye devam ederken, devrimin gelişinin kaçınılmazlığı konusundaki iyimserlik, oportünizm sınırında gezen doğrudan politik eylem ihtiyacına bir vurgu yapılmasına yol açar. Kapitalizmin krizini hızlandırma stratejileri konusunda Marksistler arasındaki bu tartışmalar, Marksist geleneğin politik kanatları arasında ciddi bölünmelere neden olur. Buna rağmen tüm fraksiyonlar Marx'ın Komünist bir toplumun doğası ve kökenleri ile ilgili öngörülerini benimsemeye devam eder. Marksist düşüncedeki birlik, kapitalist toplumun Komünizme dönüşmesi ile ilgili ortak görüşle birlikte onun metodolojisinde yatar. Marksist gelenek içindeki düşünürleri kapsamak ve birbiriyle yarışan hukuk yorumlarının anaakım Marksizme olan sadakat derecesini değerlendirmek için bu ilkeleri kendime rehber edineceğim.

Marksist Bir Hukuk Teorisi Var mıdır?

Marksist bir hukuk teorisi olmadığına sıklıkla işaret edilmiştir. İlk bakışta, bu tuhaf bir iddiadır; çünkü toplumların evriminin genel bir teorisi olarak, hukuk gibi önemli kurumlar üzerine yorum yapmak Marksizmin doğasında vardır. Herkesin kabul edeceği gibi Marksist analizin ana vurgusu bir toplumdaki iktidar örgütlenmelerine ve ekonomik altyapıya yönelir. Bu vurgu, Marx'ın sosyal değişimin kaynağı ve insanın kaderinin gerçekleşmesinin ancak maddi yaşam koşullarından ve insanın bunlara tepki veriş biçimlerinden keşfedilebileceğine ilişkin kavrayışından doğal olarak çıkar. Bundan dolayı hukuk, Marksistler açısından merkezi bir odak noktası değildir. Benzer biçimde hukuk da kapitalizm ya da sosyal sınıf gibi kavramların önemine oranla göze çarpan bir analitik kavram değildir. Yine de hukuk sistemleri, feodalizm ve kapitalizm gibi farklı toplumsal oluşumlar içinde oynadıkları rolden dolayı

Marksistler açısından dikkate değer bir ilgi konusu olmuştur. Marksistler, hukuki kurumların bazı işlevlerinin önemini yadsıyamazlar; ancak hukuka olan ilgileri, esas itibariyle, insanın içinde bulunduğu maddi koşullar ve toplumsal örgütlenmenin genel biçimine verilen ağırlıklı öneme oranla yüzeyseldir. Hukuk, toplumun evriminde bu belirleyici faktörler kadar etkin olabildiği ölçüde Marksistlerin ilgi alanına girmiştir.

Aslında sadece birkaçı hukuku ayrıntılı olarak inceleme zahmetine katlanmıştır. Tartışmalar, çoğunlukla, çok daha geniş bir kapsamda yapılan çalışmaların bir bölümünü oluşturan gelişigüzel düşüncelerle sınırlıdır. Böylelikle, hukuk kurallarına sıklıkla toplumsal oluşumların evrimi ve politik mücadelelerin gidişatını açıklamanın bir aracı olarak başvurulur. Yine de hukuki kurumların kendisi keşfedilmemiş topraklar olarak kalır. Günümüze çok yakın zamanlarda yayınlanan eserleri bir kenara bırakırsak, özel olarak Marksist bir hukuk teorisine adanmış yalnızca iki eser vardır. Her ikisi de bu yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Birincisi Karl Renner'ın hukuk ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi incelediği, *The Institutions of Private Law and their Social Functions* (1904)[3] başlıklı incelemesidir. Bundan çok kısa bir süre sonra, SSCB'deki 1917 devriminin ardından Evgeny Pašukanis isimli Sovyet hukukçu daha genel bir hukuk teorisi taslağı çizmiştir[4]. Son dönemde, Marksist hukuk çalışmalarını ele alan bir makale ve kitap rüzgârı başlamıştır. Bu yayınlar, Fransız ve Alman Marksistlerden yayılan kendine özgü teorik pozisyonlardan ve tarihsel çalışmalardan ilham almışlardır. Bunun yanında, Cain ve

---

[3] K. Renner, *The Institutions of Private Law and their Social Functions*, ed. O. Kahn-Freund (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1949).

[4] E.B. Pashukanis, *Law and Marxism*, ed. C. J. Arthur (Ink Links, Londra, 1978).

Hunt, Marx ve Engels'in hukuk üzerine yazdıkları dağınık yazıları bir kitapta bir araya getirmişlerdir[5]. Buradan da görüleceği üzere Marksizmin kurucuları bile hukuka yönelik sistematik bir yaklaşım geliştirememişlerdir.

Modern zamanlara kadarki Marksist hukuk sisteminin eksikliği muhtemelen büyük oranda materyalist Marksizm vurgusunun bir sonucudur. İlk ağırlık noktasını ekonomi ve toplum içinde buna karşılık gelen iktidar ilişkileri oluşturduğu için hukuka merkezi bir ilgi gösterilmedi. O zaman bile hukuk, genellikle, detaylı bir değerlendirmeye neredeyse hiç layık görülmeyen, devletin nispeten problem yaratmayan bir mıntıkası pozisyonuna indirgendi. Bununla birlikte, Marksist bir hukuk teorisinin olmayışının bizim hukuki kurumlarla ilgili algılarımızın köklerine giden daha derin ikinci bir nedeni vardır.

Bir Marksisten genel bir hukuk teorisi istemek ondan hukuk fetişizmi olarak ifade edilebilecek bir tuzağa düşme riskini almasını istemektir. Bir sonraki bölümde, hukuk fetişizmi olgusunun anlamını ve kökenlerini tartışacağım; ancak Marksistlerin genel bir hukuk teorisi formüle etme görevinden neden kaçındıklarını anlamak için bu konuya şimdi bir giriş yapmak zorunludur. Hukuk fetişizmi ile ne kastedilmektedir? En basit tanımıyla bu, hukuki sistemlerin toplumsal düzenin ve uygarlığın esaslı bir bileşeni olduğuna dair inançtır. Bu inanç, Marksist gelenek dışındaki toplumsal ve politik teorilerin yaygın bir özelliğidir. Pek çok liberal politik teorinin kurucu unsuru olarak hizmet eder. Bunun yanında, bu kavram bugün geçerli olan tüm önemli genel hukuk teorilerinin temelini teşkil eder. Marksizm hukuk fetişizmine katkıda bulunmadığı gibi, aynı zamanda genel bir hukuk teorisi sunma çabasında

---

[5] M. Cain ve A. Hunt, *Marx and Engels on Law* (Academic Press, Londra, 1979).

olan spekülatif düşüncelere doğru bir yönelime karşı direnir. Hukuk fetişizminin özellikleri daha detaylı bir biçimde incelenirse bu hususu daha net anlayabiliriz.

Hukuk fetişizminin altı çizilmesi gereken üç niteliği vardır. Birincisi, toplumsal düzen için bir hukuk düzeninin zorunlu olduğu tezidir: Eğer haklar ve ödevleri tarifleyen bir kurallar dizisine uygun olmasını sağlamak için tasarlanmış bir yasalar sistemi olmazsa o zaman bir uygarlık olması mümkün değildir; eğer yasalar ve hukuki kurumlar ortadan kaldırılırsa anarşi baş gösterecektir. H. L. A. Hart, bu görüşü, asgari bir hukuk kavramı olması gerektiği iddiası ile birlikte ifade etmektedir[6]. Mülkiyet hakkını düzenleyen ve fiziksel şiddete yasaklar getiren kurallar olmadıkça toplum olamaz, der. Bir hukuk sistemi ya da en azından bir tür zorlayıcı sistem, bu tür kurallar koymakta başarısız olursa topluluk dağılacaktır. Hukuku fetiş haline getirenlere göre hukuk kuralları toplumsal yaşamın merkezindedir; barışçıl toplumsal ilişkiler için zemin oluşturur. Dilsel iletişime dayalı olan örflere benzer diğer normlar gibi, hukuk kuralları da değiştokuş, güven, emniyet, mahremiyet için bir temel sunar ve diğer sayısız daimi insani arzuyu tatmin eder. Hukuk sisteminin daha kapsamlı olmasının bu arzuların tatmin edilmesinde daha etkili olabileceği buna eklenebilir ve bu, hukuka gerçekten daha çok benzeyecektir. Bu suretle Hart, hukuk öncesi dünyanın saf örfi kurallarından, mevcut hukuk kurallarını değiştirmeye yarayacak mekanizmalar da dahil olmak üzere, tüm olasılıkları kapsayan kurallara sahip olan modern toplumun otantik hukuk düzenine geçişten bahseder[7].

---

[6] H. L. A. Hart, *The Concept of Law* (Oxford, 1961), s. 189 ve devamı.

[7] A.g.e., s. 89 ve devamı.

Hukuk fetişizminin ikinci bir iddiası, hukukun soyut bir araştırma odağı teşkil eden biricik bir olgu olmasıdır. Hukuk sistemleri basitçe daha geniş kapsamlı bir iktidar sistemleri türünün örnekleri değildir; hepsinin ayrıcı karakteristikleri vardır. Özellikle, modern hukuk bilimi hukuk sistemlerinin üç belirgin niteliği olduğunu tespit eder. Birincisi, hukukla ilgili, yasama organı ve yargı organı arasındaki ayrım gibi olağan kurumsal düzenleme modelleri vardır. İkincisi, hukuk mantığının kesin yapısı ihtilaflı kalsa da, hukukçular birbirleriyle belirli bir söylem biçimi aracılığıyla iletişim kurarlar. Üçüncüsü, hukuk sistemleri bir grubun diğeri üzerinde basit güç kullanımından ayrılırlar; çünkü hukuk kuralları, aynı zamanda hukuka uygun davranmadıkları zaman yetkililerin kendilerine yaptırım uygulama tehdidinin varlığına ya da yokluğuna bağlı olmaksızın bireylerin uydukları normatif yol göstericiler olarak işlev görür. Bu üç özelliği ile birlikte kurumsal çerçevesi, metodolojisi ve normatifliğinin hukuku biricik bir olgu kıldığı kabul edilir. Bunlar genel bir hukuk teorisi sunma çabasında olan modern hukuk biliminin bütün bu girişimine bir arkaplan oluştururlar. Halbuki, hukuk fetişizminin ilk tezi, bizi hukukun uygarlığın kökeni sorununa dair yanıtlar içerdiğine ve böylece genel bir menfaat hukuku teorisi sunduğuna inandırmıştı; hukuk fetişizminin ikinci özelliği, hukukun biricikliğine olan inanç ise, hukuki olguları yalıtılmış olarak ele alıp bunların doğası üzerine çalışmanın mümkün olduğunu ileri sürer. Hukuk fetişizminin son bir yönü, yalnızca ilginç ve mümkün olmakla kalmayan aynı zamanda politik teori için can alıcı öneme sahip bir genel hukuk teorisi ortaya koyar.

Bu üçüncü özellik Hukukun Üstünlüğü öğretisidir. Bu düşüncenin anlamı karmaşıktır; son bölümde bu kavramın çağrışımlarına ve olası sonuçlarına hatırı sayılır bir dikkat sarf edilecektir. Şimdilik bu kavramın anlamına ilişkin kaba bir kesti-

rim, hukuk fetişizmi ile olan bağlantısını göstermeye yetecektir. Bu öğretinin ana ilkesi, siyasi gücün önceden koyulmuş kurallara göre icra edilmesi gerektiğidir. Politik bir sistem oyuna benzer: Yalnızca bütün katılımcılara kurallar hakkında önceden bilgi vermek ve sıkıntılı durumlarda dahi herkesten bu kurallara uymaları konusunda ısrarcı olmaktan ibarettir. Hukukun Üstünlüğü, yasaların belirli bir tür içeriğe sahip olmalarını gerektirmez, basitçe zayıfı ve güçlüyü aynı şekilde kısıtlamalıdır. Böylesi bir politik ilke, keyfi despotların ve otoriter oligarşilerin hiçbir gerekçe göstermeden yurttaşlarını özgürlüklerinden yoksun bırakmasını engeller. Genel hukuk teorileri tesis etmenin arkasındaki motivasyonun önemli bir kısmı Hukukun Üstünlüğünün gerçekçi bir ideal olduğunu gösterme arzusundan doğar. Bu nedenle kanıtlanması gereken, bir toplumun yasalarının taraf tutmadan tanımlanabileceği ve uygulanabileceğidir. Genel bir hukuk teorisi, yasaların diğer olgulardan ayırt edilebilmesine yarayacak ve ardından hukuk kurallarının nasıl yorumlanabileceğini ve yargıçlar tarafından kendilerinin ya da kendi arkadaşlarının maddi çıkarlarından bağımsız olarak nasıl uygulanabileceklerini gösterecek ölçütü sağlamayı umut eder. Böylesi bir teori, açıkça, ağırlıklı olarak Hukukun Üstünlüğü idealine bel bağlayan politik meşrulaştırma biçimleri için hayati önemdedir.

Marksistler hukuk fetişizminin bu üç görünümünü reddetmişlerdir. Bu tür görüşlerin, modern toplumdaki mevcut gerçekliğin ikna edici bir yorumunu temsil ettiğini kabul ederler. Pek az Marksist, toplumsal düzenin dağılmasını engellemede ya da otoriter hükümetleri sınırlamada hukukun rolünün önemi konusunda şüphelidir. Hatta Marksistler hukuk fetişizminin, gerçekliğin, maskesi düşürülmesi gereken çarpıtılmış bir görüntüsünü simgelediğini iddia eder. Öncelikle, toplumun hukuka dayalı olduğu fikri çok basite indirgeyen bir fi-

kirdir. Hukuk olmadan herkesin birbirinin boğazına sarılacağını ya da bir başkasının malını almak için olağanüstü fiziksel güç kullanacağını düşünmek inandırıcı değildir. Mütekabiliyet esasına dayalı, resmi olmayan davranış standartlarının istikrarlı bir topluluğun ilk biçiminin ortaya çıkmasına imkân sağlayacağını düşünmek çok daha inandırıcıdır. Açıkçası, hukukun öncelikli ve zorunlu olduğu şeklinde bir varsayım benimsenmez ise, barışçıl ve müreffeh bir toplum için normatif bir temel kurmada resmi olmayan adetler ile yasaların işlevi arasındaki incelikli ilişki ortaya çıkarılamayacaktır. Marksistler, bu görüşten hareketle, modern toplumdaki iktidar örgütlenmelerinin hukuka derinden bağlı oluşunu belirli bir tarihsel konjonktürün sonucu olarak tasvir ederler ve toplumsal düzeni devam ettirmede hukukun bugünkü önemli rolünün insan uygarlığının gelecekte de değişmez bir özelliği olmadığını söyleyerek bu iddialarını bir adım ileri taşırlar.

Aynı zamanda Marksistler hukuk olarak adlandırdığımız özel ve belirgin bir olgunun var olduğunu da reddederler. Çünkü Marksizm, hukuka, iktidarın manüple edilmesi ve zenginlik üretimi biçimlerinin tahkim edilmesi ile ilgili bir politik ve toplumsal düzenlemeler çeşitliliğinin bir görünümü olarak muamele ederek yüzeysel yaklaşmıştır; hukuki kurumların biricik olma niteliğinin tanımlanmasına dönük bir taahhüdü yoktur. Elbette, paradigmalarını modern toplumlarda bulan belli tür kurallar sistemlerine atıfta bulunmak için hukuk terimi alışılageldiği üzere kullanılmıştır ama Marksizm hukuk üzerine değerlendirmeler yaparken kendisini dilbilimsel kullanımın parametreleriyle bağlı hissetmez. Bir Marksist için daha önemli olan, yasaların ya da yasa benzeri kurumların bir toplumsal oluşum içinde nasıl belirli işlevler sergilediğine işaret etmektir. Odak noktası, bir tanım önermek ve bir hukukun işlevleri listesi yapmaktan, belli tarihsel bağlamlar içinde

yasaların diğer toplumsal kurumlarla birlikte yerine getirdiği görevlere ilişkin bir açıklama bulmaya kayar. Materyalizm üzerine yapılan vurgunun rehberliğiyle, Marksistler hukuki olguların biricik olma niteliği ya da özü hakkında varsayımlar üretmekten kaçınırlar ve böylece nadiren bir genel hukuk teorisi ortaya koyarlar; Pašukanis açık bir istisnadır.

Hukuk fetişizminin son yönü, Hukukun Üstünlüğü öğretisi, yasaların yerine getirdiği görevlerden birini tasvir eder ve aslında bu, Marksistlerin büyük ilgisini çekmiştir. Çünkü hukuk kuralları, denetlenmeleri başkasının keyfine tabi olsa da, keyfi güç kullanımını engelleyebildiğinden, hukuk, mevcut politik tahakküm yapılarını meşrulaştırmaya ya da açıklamaya çalışan politik dünya görüşlerine, hukukun yerine gelmesi adına muktedirin engellenebilir olduğu bağlamında önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Hukukun Üstünlüğü fikri, hukuk sistemlerinin bu meşrulaştırma işlevini kısa ve öz biçimde açıklar. Batılı hukuk sistemleri yığını, genel bir hukuk teorisinin başarısını ya da cazibesini ölçtüğü bir standart olarak Hukukun Üstünlüğü öğretisini kullanır[8]. Bu, söz konusu hukuk felsefecileri açısından belirli bir hukuk sisteminin yasalarının saptanması sorununa yaklaşımlarının üstünlüğünü göstermek için can alıcı önemdedir; çünkü o zaman liberal toplumdaki hakim meşrulaştırıcı iktidar ideolojisinin tutarlılığını kanıtladıklarını ileri sürebilirler. Marksistler yine de kendi teorilerini ileri sürmek konusunda hiç de hevesli değillerdir; çünkü amaçları mevcut iktidar örgütlenmelerini savunmaktan çok

---

[8] Örneğin, R. M. Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Duckworth, Londra, 1978) [*Hakları Ciddiye Almak*, çev. Ahmet Ulvi Türkbağ, Ankara: Dost Kitabevi, 2007], on birinci bölüm; J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights* (Oxford, 1980), onuncu bölüm; L. L. Fuller, *The Morality of Law* (Yale, ikinci edisyon, 1969) ikinci bölüm; J. Raz, *The Authority of Law* (Oxford, 1979), on birinci bölüm.

ona meydan okumaktır. Dolayısıyla burada hukuk fakültelerinde hukuk teorisi olarak reklamı yapılan o süslü hukuk sistemleri analizlerini bulamayacaksınız. Bununla birlikte, Hukukun Üstünlüğü ve iktidarın meşrulaştırılması konusunda ileri sürülen modern teorilerde hukukun işlevi, modern toplumsal sistemlerin karmaşıklığına eleştirel bir yaklaşım sunma çalışmalarında Marksistler açısından yaşamsal bir ilgi noktası olarak kalacaktır. Bu nedenle, incelemenin odak noktasını hukuki olgular oluşturmak zorundaysa da, geleneksel tarzdaki genel bir hukuk teorisi, Marksizmden aforoz edilmiştir.

Özet olarak, genel hukuk teorileri, hukukun özüne ilişkin hukuk fetişizmi olarak adlandırılabilecek bir inanca dayanır. Marksistler böylesi bir inancı reddeder ve bunun sonucu olarak kendinde bir amaç olarak genel bir hukuk teorisi geliştirmeye meyilli değillerdir. Yine de Marksistlerin hukukla ilgili söyleyeceği pek çok şey vardır. Bu kitap Marksist tarih yorumunun merkezinde yer alan üç sorunu odaklanacaktır.

İlk olarak, hukuki kurumların karakteristik işlevlerinin neler olduğunu sorabiliriz. Bunu yapmak için hukukun biricik bir olgu olduğunu varsaymamamız gerekir. Hukuk kuralları ile ahlak, örf ve adet ve etik gibi diğer toplumsal kurallar arasında puslu bir sınır çizgisi olabilir. Bakmamız gereken, geleneksel bir biçimde hukuk gibi muamele edilen kurumların işlevleridir. İncelemenin bu yönü sadece bir açıdan sınırlandırılacaktır; zira ulus devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen Devletler Genel Hukuku ile ilgili herhangi bir tartışmayı dışarıda bıraktım. Bu dışarıda bırakma kararını Devletler Genel Hukuku, hukuk olmadığı için vermedim; çünkü böylesi bir karar, hukuk fetişizminin bir yönünün motive ettiği bir karar olurdu. Dahil etmememin nedeni, daha çok hukukun uluslararası alanda sergilediği işlevlerin, bir toplumda bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukun rolünden

çok farklı olmasıdır; dolayısıyla Devletler Genel Hukukunu tartışmak, alanı dikkate değer ölçüde daraltacaktı ve ben enerjimi hukuk sistemlerindeki yasalar üzerine yoğunlaştırmayı tercih ettim.

İkinci soru, uygarlık için hukukun gerekli olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabı, bir dereceye kadar, hukukun işlevlerini araştırmak suretiyle elde edilen sonuçlara dayanır. Ne var ki, hukuk ihtiyacına bir göz atmak, toplumsal düzenin kökenleri konusunda daha geniş meseleleri ortaya çıkarır. Özellikle, Komünist bir toplumda hukukun varolup olmayacağı sorusunu doğurur. Belki de Marksistler tarafından hukukla ilgili dillere pelesenk olmuş açıklama Komünist bir toplumda hukukun ortadan kalkacağıdır. Bu iddia, kör ütopyacılık olarak alaya alınır. Açıkçası, böylesi bir eleştirinin gücü, hukuk fetişizminin birinci boyutuna, bir toplumun gelişmesi için hukukun zorunlu olduğu inancına dayanır. Beşinci bölümde aslında Marksist tavrın yaygın olarak kabul edilenden daha incelikli olduğunu göreceğiz. Burada, kendi kendini ilan eden külliyetli hukuk sistemlerine sahip Komünist ülkelerin hukukun sönmesi ile ilgili teoriyi herhangi bir şekilde yadsıyamayacağını eklemek uygun olabilir. Bu tür rejimlerin gerçek doğası ne olursa olsun, Marksizmin klasik teorisyenlerinin zihinlerindeki Komünizm kavramından açıkça uzağa düşmüşlerdir. Bu toplumlarda yasaların varlığı, Marksizmin hukukun gerekli olmadığına ilişkin teorisinin ortadan kalktığından çok, bu ülkelerin Komünist olmadığını kanıtlar.

Son soru ise modern toplumdaki hukuka yönelik olarak Marksistlerin politik pratiklerinin tam olarak ne olacağıdır. Hukukun Üstünlüğü gibi fikirleri nasıl kavramalı ve nasıl yanıtlamalıdırlar? Marksistler ne dereceye kadar hukuka uygunluk ile alakadar olmalı ve hukuka uygun davranma yükümlülüğü hissetmelidirler? Bu sorularla, bu alandaki politik pratik

ile teori arasındaki ilişkiyi inceleyen son bölümde meşgul olunacaktır. Böyle olmasının nedeni, Hukukun Üstünlüğü ile Marksizm arasındaki çatışmanın son bölümde tartışılacak olmasıdır.

Birinci soruya cevabım sonraki üç bölümde yer alacaktır. Hukukun işlevlerinin incelenmesinin bu kadar uzun sürmesinin nedeni, yalnızca karmaşıklığından ötürü değil, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal kurumlar incelemesi içine yerleştirilmesinin gerekli olmasındandır; çünkü, daha önce de söylediğimiz gibi, Marksistler hukukun biricik ve bağımsız bir olgu olduğu kavrayışını başından beri reddederler. Dolayısıyla, hukukun işlevleri, toplumların nasıl bir araya geldiği, nasıl yapılandırıldıkları ve sosyal değişimin nedenlerinin ele alındığı daha geniş bir bakış açısı bağlamında açıklanacaktır. Kısacası, işe Marksist tarih yorumuyla başlamalıyız.

2
SINIFSAL BASKI ARACI OLARAK HUKUK

Marksizmin genel teorisine tarihsel materyalizm denir. Tarihsel materyalizm toplumsal sistemlerin nasıl çalıştığını ve toplumlardaki dönüşümlerin neden ortaya çıktığını açıklar. Bu teori, bir toplumun, hukuk sistemi de dahil, tüm boyutlarının Marksist bir analizi için gerekli olan metodolojiyi ve kavramları sunar. Marksist geleneğin tüm kolları açısından kabul edilebilir kesin ve detaylı bir tarihsel materyalizm formülasyonuna ulaşmak muhtemelen mümkün değildir. Bununla birlikte, sıklıkla tanımlayıcı bir metin olarak kabul edilen bir çalışma vardır. Bu, Marx'ın *"Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"*[1] başlıklı kitaba yazdığı Önsöz'dür. Bu Önsöz kesinlikle çok önemlidir ve benim Marksist hukuk teorisi açıklamam bu önsözü bir başlangıç noktası olarak alır, ama tek rehberim değildir. Bunun bir nedeni, bu Önsöz'ün sadece, Marx'ın *Alman İdeolojisi*[2]

---

[1] K. Marx, "Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy", *Early Writings* içinde, L. Colletti (Penguin/*NLR*, 1975), s. 424.

[2] K. Marx ve F. Engels, *The German Ideology*, Birinci Bölüm, ed. C. J. Arthur (Lawrence and Wishart, Londra, 1970) [*Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel, 2013].

gibi daha önceki çalışmalarında uzun uzadıya ayrıntılandırdığı ve açıkladığı bazı konuların oldukça yoğunlaştırılmış bir biçimini teşkil ediyor olmasıdır; yol gösterici olarak diğer klasik metinlere bakmamak aptallık olacaktır. Bir başka neden de, bu kitapta sadece Marx'ın kendi tarih görüşünü değil ayrıca bu Önsöz'deki formülasyonlarla bütünüyle uyumlu olmayabilecek, sonradan ortaya konulmuş farklı tarihsel materyalizm yorumlarını da ele alacak olmamdır. Dolayısıyla, tarihsel materyalizmin Marksist geleneğin değişik kollarınca üzerinde ortaklaşılan hukukla alakalı unsurlarını ana hatlarıyla belirterek başlayacağım; ancak açıklamam herhangi bir yazarın görüşüyle tamamen örtüşmeyebilir. Bu açıklama, yalnızca elinizdeki kitap boyunca aşama aşama işlenecek olan Marksist hukuk teorisinin bir başlangıç tanımını yapmayı amaçlamaktadır.

Tarihsel Materyalizmin Unsurları

İnsan toplumlarının evrimi üzerine çalışmaya başladığınızda, olayların saptanmasında bilinçli eylemin rolü merkezi bir teorik problem oluşturacaktır. Kendi tarihimizi yaratmakta ve üzerine titrediğimiz fikirlerimizin peşinde koşmakta özgür müyüz ya da doğduğumuz andan beri biyolojik yapımız ve içinde yaşadığımız çevre tarafından belirli evrimsel modelleri takip etmeye mi programlandık? İnsanların tarihsel olaylara katılırken tecrübe ettikleri seçme bilinci aldatıcı olmaktan ne kadar uzak? İnsan aklı ile insanın varoluş koşullarını aşma ve kendi tarihini yapma yeteneğine inanan toplumsal uyum teorileri ile insan davranışını yiyeceğe ulaşmak gibi dışsal faktörler ve cinsellik ile beslenme gibi içsel biyolojik ihtiyaçlar tarafından koşullanan belirli evrim modellerine indirgeyen teoriler arasında kaba bir ayrım yapmak mümkündür. Birinci görüş idealizm ve ikincisi genellikle materyalizm olarak adlandırılır.

Toplumsal düşünce tarihinde, bir teorisyenin bir uca ya da diğerine sadık kalması nadir görülen bir şeydir. Marx da bu anlamda bir istisna değildi. Tarihsel materyalizm teorisine ilişkin formülasyonlarının özü, onun Almanya'daki akıl hocalarının ve çağdaşlarının büyük ölçüde idealist felsefelerinin bir reddini içerir; ama aynı zamanda Marx herhangi bir basit materyalizm yorumu ile de arasına mesafe koyar. Marx'ın yazılarının yorumlanmasında en sorunlu olan şey, temel bir materyalizm yönelimini, toplumların dönüşümünde ve yapılandırılmasında önemi kabul edilen bilinçli eylemle nasıl bağdaştırdığıdır. Bu sorun, özel olarak hukuk analizinde ciddi bir sorundur; çünkü hukuk kurumları ve kuralları, sıklıkla amaca yönelik insani yaratılar, kasıtlı bilinçli eylemin ürünleri olarak algılanır. Hukukun hakim biçiminin karmaşık bir düzenleyici mevzuat olduğu modern toplumlarda, hukukun doğasına ilişkin yapay boyut özellikle belirginleşir. Tarihsel materyalizm teorisi, bilinçli olarak yaratılan bu yasaların nasıl önünde sonunda maddi koşullar tarafından belirlendiğini açıklamalıdır.

İlgili maddi koşullar nelerdir? Marx, Önsöz'de, toplumsal yaşamın en temel biçimlerini bile sürdürmek için yaşamsal önemde olan maddi koşulları aramamız gerektiğinde ısrar eder. İnsanlar her zaman beslenme, giyinme ve barınma gibi türün yeniden üretimi için gerekli olan belirli biyolojik ihtiyaçları karşılamak zorundadır. Bu gereksinimler, uygun teknolojileri kullanarak doğal kaynakların sömürülmesiyle karşılanır. Üretim sürecinde insanlar toplumsal ilişkilere girerler ve Marx, bu *üretim ilişkileri*nin bir toplumun temel yapıtaşları olduğu yargısına varır.

Üretim ilişkilerinin biçimi, ulaşılabilir doğal kaynakların özelliğine ve bunların sömürülmesi için gerekli olan teknoloji birikimine dayanır, Marx bu ikisini birlikte *üretim güçleri* ola-

rak tanımlar. Bir grup göçebe avcı olan en erken insan toplumu türü bunun basit bir örneğidir. Yakalanması zor av ile birlikte taş ve ağaçtan yapılma silahlardan oluşan sınırlı teknoloji, başarılı bir avlanma için genellikle bir grup avcının işbirliğini zorunlu kılar. Bu grubun avlanma ve ardından ganimeti paylaşma sürecini düzenleyen bir anlaşmaya girdiğini varsayabiliriz. Bu anlaşma biçimi, üretim ilişkileri, daima işlevsel olarak sömürülecek doğal kaynakların ve teknolojinin bir bileşimine bağlı olacaktır; bu örnekte söz konusu üretim güçleri ilkel silahlar ve vahşi yaşamın bereketidir. Bu anlaşma, avlanan topluluğun uygun teknolojileri ve doğal kaynakları etkili bir biçimde kullanması için işbirliği yapma konusundaki ihtiyaçlarını tatmin etmezse, muhtemelen bir daha söz konusu olmayacaktır ya da en azından anlaşmadan çok çabuk vazgeçilecektir.

Maddi dünya ile üretim ilişkileri arasında yakın bir ilişki kuran Marx, ardından Önsöz'de, politik otorite yapıları ve yasaları da dahil olmak üzere bir topluluğun tüm toplumsal kurumlarının üretim ilişkilerinin doğasından kaynaklandığını ve kendisini bu üretim ilişkilerine uyumlu hale getirdiğini ileri sürer. Böylece yasalar, biçim ve içerik olarak üretim ilişkileri, başka bir Marksist terimle, *maddi altyapı* tarafından belirlenir. Gerçekten, siyasi ve hukuki *üstyapı* ile üretim ilişkilerinin gereklilikleri arasında bir çatışma ortaya çıkarsa esaslı bir değişiklik olur. Örneğin, eğer avcılar topluluğu içinde, gruplar halinde avlanmayı yasaklayan bazı kurallar konulursa, o zaman aç kalmamak için ya bütünüyle yeni bir üretim biçimi keşfedilmesi gerekecek ya da kural koyma girişiminde bulunan otoriteye karşı, kuvvetle muhtemel, bir devrim gündeme gelecektir.

Maddi altyapının etkisinin belirleyiciliği toplumsal kurumlarla kalmaz. Marx, fikirlerin, değerlerin, inançların ve hurafelerin bile üretim ilişkilerinin belirli bir biçimine bağlı olduğunu

ileri sürer. Bütün bunlara ideolojiler der, böylece bütün bunların insanların dünyayı deneyimlemesinin aracı olan maddi koşullara bağlı olduğuna işaret eder. Bu bakış açısının doğal sonucu, nihayetinde insanların herhangi bir doğrultuda, kendilerine doğru ya da adil görünen ideolojiler geliştirme özgürlüğüne sahip olmadığı değil, düşünceler tarihinin, üretim ilişkileri içindeki dönüşümlere bir yanıtlar silsilesi olarak incelenmesi gerektiğidir. Doğal olarak, bu maddi belirlenimcilik kurumsal hukuki düşünceye ve hukuki muhakemeye eşit derecede başvurur. Hem hukuk sisteminin kurumsal çerçevesi hem de hukuk kurallarının esası son kertede üretim ilişkileri tarafından belirlenir.

Bundan dolayı ayrıca, tarihsel materyalizm kendisi ve tarihin idealist yorumu arasında daimi bir bariyer kurar. Marksistler kendi materyalist öncüllerinden toplumlardaki dönüşümün gerçek kaynağının tahrif edilmiş fikirlerde ve dünya görüşlerinde değil, daha çok ekonomik altyapıdaki ayrışımlarda bulunacağı sonucunu çıkarırlar. Bir başka deyişle, kapitalizm gibi toplumsal oluşumların evrimi basitçe yeni dinsel inanç sistemlerinin propagandası ya da gözden geçirilmiş değerler sisteminin bir sonucu olarak açıklanamaz. Tarihsel materyalizm teorisine göre toplumların evriminin arkasındaki hızlandırıcı, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki devrimci fikirler üreten çatışmalarda yatmaktadır.

Sosyal değişimi başlatan bu çatışmalar nasıl ortaya çıkar? Şu çok açıktır ki teknolojinin karmaşıklık düzeyi değişmeden kalmaz. İnsanların doğal becerisi, doğal kaynakların daha etkili biçimde sömürülmesine olanak sağlayan termodinamik, mühendislik ve mekanikle ilgili bir bilgi birikimi sağlar. Yeni teknolojilerin icat edilmesinin sonucu olarak üretim güçlerinde ortaya çıkan değişimler, mevcut üretim ilişkileri bünyesinde tatmin edici biçimde uzlaştırılamayabilir. Bu nedenle, iplik

eğirmek için icat edilen makineler, sadece hammaddenin bireysel hanelere kiralanması yerine işçiler merkezileşmiş işyerlerine getirilirse işe yarar. Fabrikadaki yeni üretim ilişkileri, yeni teknolojinin işlevsel gereksinimlerini karşılama olanağı sunar.

Değişim baskılarının işaretleri, mevcut üretim ilişkilerini düzenleyen yasaların da dahil olduğu toplumsal kurallara meydan okumalarda görülebilir. Bu kurallar, üretim güçlerinin sömürülmesine daha uygun olacak yeni üretim düzenlemelerinin geliştirilmesini sınırlayabilir ya da engelleyebilir. Eğer öyleyse, o zaman yeni geliştirilen teknolojiyi kullanmaya çalışan bu gruplar ya da sosyal sınıflar, yüksek verimli üretim ilişkileri ile uyumlu hale gelebilmek için yasal reformlar yapılması yolunda politik bir mücadeleye girişeceklerdir. Bu nedenle, tarih, sosyal sınıflar arasındaki mücadelelerin aşamalarının olarak görülebilir; çünkü her yeni üretim düzenlemesi eğilimi hoşgörülebilir toplumsal pratikler yelpazesinde ayak basacak bir yer edinme çabasındadır. Devrimci bir politik hareketin üretim ilişkilerinde büyük değişimler meydana getirmesi durumda, ona karşılık gelen siyasi ve hukuki üstyapı ile birlikte tamamen yeni bir üretim biçimi ortaya çıkacaktır.

Marx'ın çoğu kez aklında olan bu devrimci dönemin bir örneği, bir dizi ara aşamalarla feodalizmden kapitalizme geçiştir. Toprakla ilgili hak ve görevleri düzenleyen feodal tımar yasaları kapitalizm öncesi toplumların tarımsal üretim biçimine uygundu; çünkü toplumsal düzeni ve aynı zamanda mevcut teknolojilerin etkili kullanımını güvence altına alıyordu. Ana model, toprak sahibi tarafından sağlanan askeri koruma karşılığında serfin kendisinin ve ailesinin geçimini sağladığı ekilebilir toprak imtiyazı biçimindeki hizmet değişimiydi. Serf gerçekte toprağa bağlıydı; çünkü anlaşmayı reddedemezdi. Benzer şekilde, toprak sahibi de toprakları elinde tutacağını

süresiz olarak taahhüt etmeliydi. Dolayısıyla toprak imtiyazını denetleyen yasalar, piyasada özgürce alınıp satılan ve mülk sahibinin talimatları doğrultusunda ücretli işçiler tarafından işletilen mülkün bir kapital değer olarak kullanımına aykırıydı. Sonuç olarak, imtiyazla ilgili yasalar, bir yanda aristokrasi gibi feodal üretim tarzını koruyan gruplar ile diğer yanda yeni bir ticaret toplumu tesis etmeye uğraşan toprak sahibi soylular ve burjuvazi gibi sınıflar arasındaki politik mücadelenin odak noktası haline geldi. Nihayet bu sınıflar on yedinci yüzyıldaki İngiliz devrimi sırasında yeni üretim ilişkileri tesis etmek için şiddetli bir çatışmaya girdiğinde doğal olarak feodal sistemin mülkiyet ilişkilerini destekleyen yasaların kalıntılarını ortadan kaldırmak için yeni yasal düzenlemeler yaptılar. Bu savaşlar bittiğinde ve nihai bir siyasal çözüm sağlandığında 1660 tarihli İmtiyazların (Kaldırılması) Yasası'nın[3] kanunlaştırılmasıyla pozisyon sağlamlaştırıldı. Böylece yeni üretim ilişkilerinin yayılmasının önünde engel olan eski yasalar, yeni bir egemen sınıfın iktidarı ele geçirmesiyle ortadan kaldırıldı.

Tarihsel materyalizm teorisi, tarihsel bir dönemin yasalarının içeriğini açıklamanın yanında, yasanın içinde doğduğu değişik biçimleri de izah etmeyi hedefler. Farklı toplumsal oluşumların maddi altyapısı ile bu oluşumların yasalarının biçimleri arasındaki belli bir ilişkiyi göstermek de mümkün olacaktır. Belli üretim tarzları ile hukukun resmi olmayan örfî biçimi arasında bağlantılar vardır. Benzer şekilde, tarihsel materyalizm; modern üretim ilişkilerinin gelişimini, mahkemelerden, yasal düzenlemelerden ve hukukçulardan oluşan bir zırhla kuşanmış modern hukuk sistemi biçimlerine bağlar. Bu, 1660'da İngiltere'de imtiyazları kaldıran siyasi hareketin ne-

---

[3] Bkz. K. Marx, *Capital*, cilt: 1, (Penguin/*NLR*, 1976), s. 883, [*Kapital*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satılgan, İstanbul: Yordam, 2013].

den karmaşık bir adliye sistemiyle güçlendirilmiş bir kanun biçimini aldığını, daha doğrusunu söylemek gerekirse, bir örf ve adet kuralları kümesi içinde aşamalı bir geçiş aracı biçimi aldığını açıklar.

Bu nedenle tarihsel materyalizm teorisi, hukuki olguların esasen üstyapısal olduklarını, biçim ve içerik açısından toplumun ekonomik temelinden kaynaklanan belirleyici güçlere bağlı olduklarını ileri sürer. Bu altyapı ve üstyapı metaforu Marksist metinlerde hukukun doğasına ilişkin yapılan açıklamalar açısından genellikle bir başlangıç noktası olarak kabul edilir. Toplumların evriminin farklı model ve aşamaları, üretim tarzı bünyesindeki güçlere göre gelişir ve hukuk sadece hem toplumsal sisteme herhangi bir meydan okumayı engelleyen hem de üretim ilişkileri biçimlerini sağlamlaştıran bu gelişmelerin periferisinde varlığını sürdürür. Tarihsel materyalizmin bu tezinin, daha derin bir bakışla ele alındığında büyük ölçüde değiştirilmesi gerekmesine rağmen, bu tezin gerçek maddi dünyanın bir yan etkisi olarak hukuk sisteminin yerini belirleme konusundaki uygunluğu, hukukun Marksist analizi için yol gösterici bir düşünüş tarzı olarak kalmaya devam edecektir.

Kaba Materyalizm ve Sınıf Araçsalcılığı

Marx, olgunluk dönemi eserlerinde sıklıkla hukuka atıfta bulunsa da, asla hukuk sistemleri ile ilgili olarak Önsöz'de ileri sürdüğü analitik çerçeveyi izlemez. Enerjisini, teorisinin, ekonomik üretim ilişkilerindeki toplumsal oluşumların keşfedilebileceği anahtarı gösterdiği yere yoğunlaştırır. Marx'ın hukuk tartışmaları, *Kapital*'deki Fabrikalar Yasası'na yaptığı atıflarda olduğu gibi, kendi üretim tarzı analizini desteklemek yolunda

ilerler ve bu tartışmalar hukuk olgusunun olgunlaşmış bir kavrayışını temsil etmez[4].

Yine de bu tamamlanmamış görüşlerin tarihsel materyalizmin genel ilkeleriyle birlikte Marx'ın kendi yazılarıyla büyük ölçüde uyumlu olan Marksist bir hukuk teorisi için taslak teşkil edebileceğini düşünüyorum. Bunu yeniden kurmaya girişmeden önce, hukuku tarihsel materyalizmin ilkeleri ışığında nasıl yorumladıklarını gözden geçirmek için belli başlı Marksistlerin, özellikle de Engels ve Lenin'in, eserlerine geri döneceğim. Engels ve Lenin'in görüşleri kabaca, biri, tarihsel değişimin basit bir materyalist analizine çok yakın düşen ve diğeri, karşılık olarak bir toplumsal oluşumda hukukun yerini anlamak için sosyal sınıfların önemini vurgulayan iki kampa ayrılabilir.

Evvela, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, Markist hukuk analizine, yukarıda değinilen Önsöz'de yer alan metaforlar hakimdi. Anahtar, altyapı ve üstyapı fikrinde bulundu. Hukukun ekonomik altyapının bir yansıması olduğu söylendi; yasaların biçimi ve içeriği egemen üretim tarzına tekabül ediyordu. Dolayısıyla gayri resmi imtiyaz yasaları, feodal üretim tarzının ürünüydü ve kanun külliyatları ile yasaları yorumlayan uzmanlaşmış mahkemeleriyle modern hukuk sistemleri kapitalist üretim ilişkilerini yansıtıyordu. Hukukun bu analizine bir destek de Engels'ten geldi. Marx'ın ölümünden sonra yirmi yıldan daha uzun bir süre yaşayan Engels, bu sürede karşılıklı yazışmalarda ve yayınlanmış eserlerdekine benzer formülasyonları sıklıkla yineledi. Yasaların, bir toplumun genel ekonomik durumuna karşılık geldiğini ve üretim ilişkileri-

---

[4] A.g.e., onuncu kısım, 15(3), (9).

nin bir ifadesi ya da yansıması olduğunu ileri sürüyordu[5]. Bu analiz tarzı, bir toplumun maddi altyapısının belirleyici etkisi üzerine çok fazla vurgu yaptığı için kaba materyalizm ya da "ekonomizm" olarak adlandırılmıştı. Bu görüş önde gelen Marksist teorisyenler tarafından reddedileli çok oldu. Gerçekten, Engels daha sonra bu tür görüşlerin kendisiyle olan bağlantısını kabul etmedi[6]. Buna rağmen, ekonomizm Marksist düşüncede önemli bir konu başlığını temsil eder ve hukukun Marksist yorumları üzerinde hâlâ hatırı sayılır bir etkisi vardır.

Hukuka kaba materyalist bir yaklaşıma yönelik bu memnuniyetsizliğin nedenleri üç parçalıdır. İlkin, hukuk ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiye dair hiçbir analiz yoktur. Üstyapının bütün parçaları üretim tarzının doğrudan yansımaları olarak tanımlar, dolayısıyla yönetici kurumlar ve hukuk arasındaki ilişki, aile gibi toplumsal ilişkiler ve hukuk arasındaki ilişki ya da ahlaki ve hukuki ideoloji görmezden gelinir. Bu analiz tatmin edici olmaktan uzaktır; çünkü hukuk ile devlet arasındaki sıkı bağları incelemekte yetersiz kalır ve ahlaki değerler ile hukuki kavramlar ve standartların içeriği arasındaki etkileşim potansiyeli görünen o ki gözden çıkarılır.

İkincisi, hukukun işlevlerine dair bir analiz de bütünüyle eksiktir. Üretim ilişkilerini izah etmek için hukuka neden ihtiyaç duyulduğuna ilişkin hiçbir gerekçe sunulmaz. Bunun yanı sıra evlilik gibi üretim sürecinin dışında kalan ilişkileri denetlemede hukukun işlevleri ekonomist bir perspektifin ufkunun

---

[5] F. Engels, "Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy", K. Marx ve F. Engels, *Selected Works* içinde (International Publishers, New York, 1968), s. 626 [*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol, 1992] ve devamı; F. Engels'ten C. Schmidt'e mektup, 27 Ekim 1890, s. 694.

[6] F. Engels'ten J. Block'a mektup, 21 Eylül 1890, s. 692.

ötesindedir. Çünkü en azından modern toplumda, hukuk kuralları üretim ilişkilerinin en geniş kavramlaştırmalarının bile ötesine geçen pek çok toplumsal anlaşmayı düzenler. Bu suretle bu hükümler, farklı idari departmanların takdir yetkisine sınırlar koyarak hükümet kurumlarının iktidarını denetler. Bu, toplumunun maddi altyapısının anlamını çarpıtmadan devlet aygıtının bu tür iç usullerini dahil etmek üzere yapılmış olabilir. Benzer şekilde, modern kanunlar aile içinde medeni durum, mülkiyet ve çocukların vesayeti ile ilgili olarak haklar tesis eder. Bu tür yasaların toplumsal oluşumun ekonomik temelleriyle doğrudan ilgili işlevler yerine getirdiğini varsaymak makul değildir. Dolayısıyla, hukukun işlevlerinin analizi, yalnızca daha fazla bulanıklaştırılmamakla kalmamalı, aynı zamanda maddi altyapıdan çıkan toplumsal yaşamı düzenleyen yasalarla ilgisi bağlamında yapılmalıdır.

Son olarak, maddi altyapının hukukun biçim ve içeriğini belirlediği biçimindeki moda açıklamalar kabaca formüle edilmiş olarak kalır ve bu, potansiyel olarak kaba materyalist hukuk teorisindeki en ciddi aksaklıktır. Hukukun toplumsal anlaşmaların mevcut örüntülerini yansıttığı fikri ilginç ve manidar bir teoridir. "Belirler", "ifade eder" ve "vücut bulur" gibi terimler hâlâ, altyapının üstyapıyı nasıl etkilediği sorununa uygun bir çözüm bulmaktan çok, bu sorunu yeniden ifade etme eğilimi gösterir. Bu metaforları, hukuki kurum ve kuralların kökeninin ciddi bir analizine dönüştürmek için gerekli olan, toplumsal pratikleri hukuk sistemlerine dönüştüren mekanizmaların ayrıntılı bir açıklamasını yapmaktır. Hukuka kaba materyalist bir perspektiften bakan Marksistler, bu mekanizmalara net bir bakış geliştirmeyi başaramamışlardır. Hukukun içinde oluştuğu süreçleri hakkıyla incelemeksizin üretim ilişkilerini ifade ettiği ya da yansıttığına dair yüzeysel belirlemeler yapmak onları memnun edegelmiştir. Zaman za-

man bu basit metaforlar, tarihsel materyalizmin özünü aktarmakta etkili olmuştur. Örneğin, Pašukanis kapitalist üretim tarzı döneminde meta mübadelesine ilişkin uygulamalarla modern hukuk sistemlerindeki gelişmiş sözleşmeler hukuku arasında yakın bağlantılar olduğuna işaret etmeyi kolay bulmuştur[7]. Hukuk, bu tür ekonomik pratiklerin bir yansıması olduğu için katılımcılar tarafından paylaşılan bazı varsayımları ifade etmesi gerektiği açıktır. Dolayısıyla malların satışını düzenleyen hukuk, özel mülkiyet hakkının ve aynı zamanda malvarlığı üzerinde satış yoluyla tasarruf etme hakkının varlığını kabul etmek zorundadır. Bu gereklilikler, ancak bireylerin ya da kurumsal bir grubun üyeleri olarak hareket edip etmediklerine bakmaksızın tüm tüzel kişilerin bu görevleri yürütme hakkını tanıyan hukukla karşılanabilir[8]. Eğer hukuk kuralları bu toplumsal çerçeveye intibak etmezse ve meta mübadelesi faaliyetinin ötesinde bu önkoşulları paylaşmazsa o zaman ya görmezden gelinir ya da ticaretin gelişmesine engel olur. Kaba materyalist hukuk teorileri böylelikle hukuk kuralları ile üretim tarzları arasında işlevsel uyumluluk ya da karşılıklılık konusunda sınırlamalar olduğunu göstermeyi amaçlar. Bu durumda, açıklamaları özel olarak üretim ilişkilerine bağlı yasalarla sınırlı olduğu sürece oldukça başarılıdır.

Modern hukuk sistemlerindeki yasa yığınına ilişkin materyalist bir açıklama getirme amacı söz konusu ise, maddi altyapının yansımaları şeklindeki basit fikre dayanmak tatmin edici olmayacaktır. Bunun bir nedeni, hukuk kuralının yansıttığı varsayılan üretim ilişkisinin herhangi bir boyutuna işaret et-

---

[7] E.B. Pashukanis, *Law and Marxism*, ed. C. J. Arthur (Ink Links, Londra, 1978), s. 91, 96, 167.

[8] Bkz. K. Marx, *Capital*, cilt: 1, (Penguin/*NLR*, 1976), s. 178, R. Kinsey, "Marxism and the Law: Preliminary Analyses" (1978), *British Journal of Law and Society*, 202.

menin sıklıkla mümkün olmamasıdır. Örneğin, tecavüzü ya da fiziksel saldırıyı yasaklayan kuralların üretim ilişkilerinin belli bir kısmını yansıttığını neredeyse hiç ileri sürülemeyecektir. Aslında, maddi altyapıyla bu tür yasaların içeriği arasında belirleyici bir bağlantı olabilir, ama esas nokta "yansıması" ve "ifadesi olması" gibi metaforların bu sürece ilişkin ikna edici bir tanımlama getirmede yetersiz olduklarıdır. Dikkatimizi örf ve adet kurallarından kanun yapma yetkisine dayanarak yapılan tasarrufları tartışmaya kaydırdığımızda ekonomik yaklaşımın eksiklikleri gitgide ağırlaşacaktır. Örneğin, nehirlerin kirletilmesi konusunda caydırıcı olmak ve cezalandırmak için tasarlanmış modern bir düzenleme, dikkate değer bir argümanın ve imalat sanayinin uygulamalarını değiştirmek isteyen gruplar tarafından başlatılan tartışmanın ürünüdür. Böylesi bir yasa, fabrikaları kirliliğe neden olan faaliyetlerden kaçınmaya ve alternatif üretim düzenlemeleri yapmaya zorladığı ölçüde üretim ilişkilerini değiştirecektir. Üretim ilişkilerinin küçük bir boyutunu değiştirmek yolundaki bu temkinli girişim, hangi anlamda o maddi altyapının bir yansıması olarak tanımlanabilir? Yine, kaba materyalizmin metaforları tatmin edici olmaktan uzaktır.

Tarihsel materyalizmin kaba materyalist yorumlarındaki bu arızalar aslında daha derin bir problemin belirtisidir. Teoride eksik olan, bilinçli eylemin maddi altyapı tarafından nasıl belirlendiğine ilişkin bir açıklamadır. Kaba materyalist açıklamayı tamamlamak için bireylerin ve grupların kendi maddi koşulları ile her nasılsa sınırlandırıldıkları ve dolayısıyla sadece üretim ilişkilerini yansıtan yasalar yapabilecekleri gösterilmelidir. Bu eleştiri, benzer tarihsel materyalizm yorumları açısından eşit derecede geçerlidir ki, bunlardan biri de G. Cohen[9]

---

[9] G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford, 1978).

tarafından ileri sürülmüştür. Cohen, tıpkı üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında işleve dayanan bir bağ olması gibi, hukuk ve üretim ilişkileri arasında da işleve dayanan bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Burada, yapılan yasaların yalnızca üretim ilişkileri ile uyumlu olan ve bu ilişkileri destekleyen yasalar olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın ampirik değeri ne olursa olsun, kendi içinde eksiktir; çünkü bir toplumda kanun koymakla yükümlü kişilerin eylemlerini kontrol eden mekanizmaların tanımından yoksundur. Kapitalizmin erken dönemlerinde genel bir mal değişim sistemine uygun bir sözleşme hukukunun geliştirilmesi nasıl gerçekleşmiştir? Bu insanlar neden kapitalist üretim tarzına uygun (eğer uygun ise) evlilik yasaları yapmışlardır? Kaba materyalizme en yakın Marksizm versiyonları, yasaların maddi altyapıya uymasını ya da bu altyapının yansıtmasını sağlayan mekanizmaların daha somut bir tanımlamasına ihtiyaç duyar.

Özetle, Marx'ın tarihsel materyalizm teorisinin ekonomist yorumundaki eksiklikler, üstyapı içindeki bağlantıları incelemekte ve üstyapının parçası olarak hukukun işlevlerini açıklamakta yetersiz kalmasıdır; bunun yanı sıra, altyapının üstyapıyı belirlemesini sağlayan mekanizmalara ilişkin derinlikli bir yorum getirememesi de temel bir sorun olarak kalır. Ekonomizmin karmaşık bir versiyonunun bu itirazlara yanıt vermesi mümkün olduğu için tarihsel materyalizmin bu versiyonuna yönelik eleştiriler zorunlu olarak ölümcül değildir ancak kesinlikle çok zarar vericidir ve Marksist düşüncenin devletin ve onun hukuk sisteminin sınıfsal karakterini vurgulayan bir başka dalından gelen ciddi bir meydan okumayla karşılaştığında bu yorumun gücünün zayıflamasına yol açar.

İkinci nesil Marksist düşünürler yirminci yüzyılın sonunda politik strateji konusuna hatırı sayılır bir ihtimam gösterdiler. Öncelikli kaygıları, liberal devletin doğasını incelemek ve ikti-

dar sistemine karşı Avrupalı Marksistlerin benimseyeceği uygun bir yaklaşım tarzı tariflemekti. Yaşamsal sorun, demokratik seçimlere katılıp katılmamaktı. Seçimlere katılmak, burjuva devletin nitelikli bir tasdikine varabilirdi; ancak demokratik sürece katılmayı reddetmek Marksist grupları ayazda bırakmak gibi görünecekti. Daha az radikal gruplar, toplumsal düzenin toptan çatlamasına neden olmayacak reformlar vaat ederek popüler bir görüntü vermeyi tercih ettiler. Sonuç olarak İngiltere'de sosyal demokrat bir parti reformist bir pozisyon aldığında Marksistler küçük bir entelektüeller grubu durumuna düştü. Marksistler bu politik hatadan sakınmak için devlete ve onun hukuk sistemine ilişkin görüşlerini yeniden gözden geçirdiler.

Bu Marksistler ve özelde Lenin[10], Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da ileri sürdüğü modern devletin egemen sınıfların proletarya üzerinde bir baskı kurma aracı olduğu şeklindeki savını esas alan bu görüşe, hukuk sisteminin devletin aynı işleve sahip mütemmim cüzü olduğunu eklediler. Yasaları üretim tarzının bir yansıması olarak tanımlamak yerine egemen sınıfın çıkarlarını desteklemek için devlet aygıtının yaratıları olarak izah ettiler. Özellikle ceza yasası, egemen sınıfın iktidarının sırtını dayadığı üretim araçlarının özel mülkiyetini desteklemek için yaşamsal öneme sahip bir payandaydı. Hırsızlığı ya da fiziksel saldırıyı yasaklayan kurallar, böylece, Marksizmin kaba materyalist yorumlarının ileri sürdüğü gibi zorlama yansıma terminolojisi ile değil, egemen sınıfın iradesinin doğrudan ifadesi olarak açıklandı.

Hukukun bu araçsalcı yorumunda hukuk sistemi ile diğer toplumsal ve siyasi kurumlar arasında kurulan bağlantıların

---

[10] V. I. Lenin, *The State and Revolution* (Foreign Languages Press, Peking, 1976) [*Devlet ve Devrim*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2009].

hepsi, Marksist teorinin modern toplumlardaki toplumsal düzenin açıklanması meselesiyle ilgilidir. Marx *Komünist Manifesto*'da tarihsel olarak tüm toplumların uzlaşmaz toplumsal sınıflara bölündüğünü ileri sürmüştür. Toplumsal sınıf kavramı özgün bir fikir olmasa da, Marx'ın tanımlama ölçütleri toplumsal düşüncede yeniydi. Marx'ta sınıf, kişinin üretim ilişkileri içindeki pozisyonuna göre belirlenir. En önemli ayırım üretim araçlarına ulaşma imkânıyla ortaya çıkar. Üretim araçlarına ulaşma imkânını kontrol eden kişiler, bu araçlar ister toprak, doğal kaynaklar ister fabrika olsun, egemen durumdadırlar; çünkü diğer toplumsal sınıflar üzerinde siyasi denetimi sağlamak için iktidarlarını kullanabilirler. Sınıf kavramı bu nedenle bilinçli yaklaşımlardan, gelir seviyesinden ya da davranışsal özelliklerden bağımsızdır. Üretim süreçlerindeki bir duruma sıkı sıkıya bağlıdır.

Marx, bu toplumsal sınıfların zorunlu olarak uzlaşmaz çıkarlara sahip olduğu sonucuna varmıştır. Üretim araçları sahipleri iktidarlarının kaynağını ve egemenliklerini sürdürmeye çalışacaklardır, bunun karşısında köylülerden, serflerden ve ücretli emekçilerden oluşan alt sınıflar yoksulluklarına ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına öfke duyacaklardır. Bu nedenle her toplum, toplumsal çatışma üzerine kuruludur. O zaman dönemin çoğunluğu açısından toplumsal düzen nasıl devam eder?

Marksistlerin yanıtı çok açıktı. Kısmen, şiddet tehdidi bir istikrarsızlık nedenidir ve "Peterloo"* gibi olaylar potansiyel

---

* Peterloo Katliamı: 16 Ağustos 1819'da, Manchester'da Aziz Peter Meydanı'nda parlamenter reformlar lehine gösteri yapmak için toplanan yaklaşık seksen bin (80.000) kişiye süvarilerin saldırması sonucu yaşanan katliam. Olayda on beş kişi ölmüş, yedi yüze yakın insan yaralanmıştır.

olarak isyankâr öznelerin karşısında dehşetli bir uyarı olarak durur. Gösterişli güç kullanımı nadirdir; bununla birlikte ve böyle olduğu için toplumsal düzeni bütünüyle silahlı baskıya atıf yaparak açıklamak tatmin edici gibi görünmez. Hukuk sistemi ek bir denetim mekanizması olma yolunda açık bir adaydır. Ceza mahkemeleri, cezaevleri, darağacı ve giyotin vahşi güç kullanımından zar zor ayırt edilebilir. Kurumsallaşmış bir şiddet sistemi olarak hukuku seçmek kolaydır. Böylece, hukuk sistemi, silahlı kuvvetler, polis ve bürokrasi de dahil olmak üzere diğer hükümet kurumları ile sınıfsal baskı aracı olma görevini paylaşır.

Hukukun bu izdüşümü, yalnızca hukukun işlevleri ve diğer politik kurumlarla nasıl bağlantılı olduğunu açıklamakla kalmaz; aynı zamanda geleneksel politik liberal hukuk teorilerine ve toplumsal düzen sorunu ile hukukun ilişkisine dair anlamlı bir eleştiri sunar. Örneğin, Locke ve Hobbes toplumsal düzenin sürdürülmesinde hukuk sisteminin önemini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, hukuku, bir oyuncunun adil olmayan bir avantaj elde etmesini önleyen bir oyun kuralına benzer olduğu şeklinde tanımlamışlardır. Diğer yandan Marksistler, hukukun adil bir sistemi güvence altına almadığı, tersine belirli bir üretim tarzının ve ona karşılık gelen sınıf yapısının korunmasını güvence altına aldığı ve bu suretle ulaşılabilir zenginlikle gücü nüfusun bir bölümünün ellerine teslim ettiği noktasında ısrar etmişlerdir.

Belki de hukukun araçsalcı yorumunun teorik düzeydeki esas etki gücü, bilinçlilik ile altyapı ve üstyapı arasındaki ilişki sorununa verdiği yanıtta yatmaktadır. Ekonomizmin kaçamaklı metaforlarına tatmin edici bir alternatif sunar. Hukuki

---

Çıkan olaylara Waterloo Savaşı'na nazire olarak Peterloo adı verilmiştir. Olayların ardından reform yanlılarına yönelik baskılar artmıştır –ç.n.

ve siyasi kurumlar, egemen bir toplumsal sınıfın kendi çıkarlarının peşinde koşmasında köklenmiştir. Yasalar, mekanik bir anlamda üretim tarzının yansımaları değildir, egemen sınıf tarafından kendi çıkarlarına hizmet etmesi için bilinçli bir şekilde yapılandırılırlar. Elbette, kanun koyucular kendi hayallerine uygun herhangi bir yasal düzenleme yapmakta her zaman özgür değildirler. Alt sınıfların direnme gücüne bağlı olarak yasaların değiştirilmesi ve hatta kaldırılması gerekebilir. Altyapı ile üstyapı arasındaki bağ, egemen sınıf tarafından kurulur. Bu sınıfın yapısı halihazırda tesis edilmiş olan üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Bu sınıf netice olarak siyasi ve hukuki kurumlar aracılığıyla kendi çıkarlarını elde etmeye çalışır, ki bu hukuki kurumlar ciddi bir zorlayıcılığı olan bir yapı sunar. Bu eğilimde sınıf araçsalcılığı yaklaşımı, bir toplumun sınıfsal yapısını belirleyen ekonomik ilişkilerin devlet aygıtının aracılık yapmasıyla eninde sonunda hukuk üzerinde nasıl etki gösterdiklerini teşhir eder. Kısaca, ekonomik temel hukuki üstyapıyı belirler; hemen ve mekanik olarak değil ama katılımcıların hukuk sistemi vasıtasıyla kendi çıkarlarını geliştirmelerini sağlayan bir sınıf egemenliği süreci aracılığıyla.

Bu sınıf araçsalcı hukuk teorisinin zayıf ve güçlü versiyonları vardır. Marksistler tarafından genellikle kabul görmeyen zayıf versiyonda, hukuk sistemlerinin özel mülkiyetin müesses biçimlerinden yana olarak ve toplumsal düzeni muhafaza ederek mevcut üretim tarzını koruduğuna işaret edilir. Bir sınıfın zenginliğin çoğunu elinde bulundurduğu bir yerde, hukuk kaçınılmaz olarak o sınıfın çıkarlarına hizmet etmek için işler. Güçlü versiyon hukukun araçsal niteliğine vurgu yapar. Devletin ve hukuk sisteminin egemen sınıfın münhasıran denetiminde olduğunda ve alt sınıfların çıkarı pahasına kendi çıkarlarını sağlamak için kasıtlı olarak hukuku kullandıklarında ısrar eder. Daha güçlü versiyon, bütün yasa türlerini iradesini

kitlelere dayatan egemen sınıf modeli içine oturtur; oysa daha zayıf versiyon egemen sınıfın doğrudan alakalı olmadığı ve diğer çıkar gruplarının da etkilendiği evlilik gibi hukuki alanları da hesaba katar.

Bununla birlikte her iki versiyon da hukukun cebri niteliği konusunda hemfikirdir. Hukuk sisteminin ana işlevi, zenginlik ve iktidardan dışlanmış toplumsal sınıfları baskı altında tutmaktır. Açıktır ki, özel mülkiyeti ceza tehdidiyle koruyan hırsızlık gibi ceza hükümleri modern toplumdaki hukuk kuralları paradigması olarak addedilir. Cebri, araçsalcı hukuk kavramına bir başka destek de hükümetin hukukdışı davranış örneklerinde bulunur. Bir hukuk sistemi, ciddi halk isyanlarıyla karşılaştığında isyanı etkili bir biçimde bastırmak için hukuki çerçevenin üzerinden atlayıp kısa yollardan gitmeyi hoşgörerek kendini sıkıntıya soktuğunun işaretleri gösterecektir. Ceza yasasının özel mülkiyeti ve üretim sistemini korumak konusunda yetersiz kalması durumunda kaba kuvvet kullanılması gerektiği olgusu hukukun işlevinin bir sınıfı baskı altında tutmak için düzenlenmiş ve kurumsallaşmış bir araç olmasının bir kanıtı olduğu şeklinde açıklanır[11]. Askeri güç kullanımı ve ceza adalet sistemi, birincinin ikincisi için bir tedbir mekanizması olarak fiilen çalışmasıyla ortak bir hedefe yönelmişlerdir.

Marksizm içindeki sınıf araçsalcı hukuk teorisinin uzun ömürlülüğü ve yayılganlığı, tarihsel materyalizmin kaba materyalist yorumuyla ilgili olarak daha önce ortaya atılan problemlere çözümler sunma yönteminden ileri gelmektedir. İlk olarak, üstyapının farklı parçaları arasındaki bağlantılara ilişkin bir tanımlama sunar. Hukuk sistemi, egemen sınıfın çıkar-

---

[11] Bkz. I. D. Balbus, *The Dialectics of Legal Repression* (Russell Sage, New York, 1973).

larını koruma sürecinde başta gelen kurumlardan biri olarak tespit edilir ve bu rolü devletin yanı sıra askeri kuvvetlerle paylaşır. Devlet aygıtının, alt sınıfların baskı altında tutulması için günlük olarak standart kurumsal mekanizmalar sunan bir silahıdır. İkincisi, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden kuralları korumak için zorlama içermesi açısından hukukun işlevlerine ilişkin olarak net bir bakış açısı vardır. Son olarak ve hepsinden önemlisi, maddi altyapı ile hukuki üstyapıyı bağlayan mekanizma kesin olarak saptanmıştır. Üretim ilişkilerinin yasa yapma işleminin saikleri üzerindeki belirleyici gücü, teorik olarak bir toplumsal sınıf kavramıyla sağlanır. Eğer egemen toplumsal sınıfın, ki bu üretim ilişkileri içinde özel durumda olan bir gruptur, hukuki süreci araçsallaştırarak kendi çıkarları peşinde koştuğu tarihsel olarak doğruysa, o zaman bunu maddi altyapının hukukun içeriğini dolaylı olarak belirlediği sonucu izleyecektir. Bununla birlikte dikkat etmek gerekir ki, bu sonuç yalnızca sınıf araçsalcılığı tezinin güçlü versiyonu için geçerlidir; zira yalnızca bu tezde tüm yasaların kendi çıkarlarını gerçekleştirme peşinde koşan egemen sınıf tarafından güdülendiği kabul edilir. Zayıf versiyon egemen sınıf tarafından yaratılmayan [diğer] yasaların nasıl maddi olarak belirlendiğine ilişkin ek bir açıklama gerektirir. Bununla beraber, güçlü tezin altyapının üstyapıyı nasıl belirlediğine ilişkin formülasyonuyla Marksizm, tarihsel materyalizmin prensiplerini karşılayan ilk tutarlı hukuk teorisini üretmiştir.

Sınıf Araçsalcılığına İtirazlar

Bu çatışmalı toplum teorisi tarihsel materyalizmin hâlâ en popüler versiyonu olsa ve hukukun sınıfsal bir baskı aracı olarak tanımlanması Marksizm içinde nadiren itiraz edilen bir ortodoksluk olarak varlığını sürdürmeye devam etse de, çatışma

perspektifi ortaya atıldığı günden bu yana modern Batılı Marksist literatürde tartışmanın odak noktasını teşkil eden iki eleştiriye maruz kalmıştır. Bu itirazları burada ana hatlarıyla ortaya koyacağım ve ardından ilerleyen bölümlerde Marksistlerin bu eleştirilere yanıtlarını derinlemesine ele alacağım.

İlk olarak, hukukun sınıf araçsalcılığı yorumunun maddi belirlenimciliğin mekanizmalarını ortaya koyma sorunuyla yeterince meşgul olup olmadığından kuşku duymak gerekir. Bu meselenin kokusu sınıf araçsalcılığı teorisindeki bir kafa karışıklığını fark ettiğimizde ortaya çıkar. Sınıf araçsalcılığı teorisinin iddiası tüm yasaların egemen sınıfların üstün çıkarlarına hizmet ettiği midir? Veyahut iddia yalnızca egemen sınıfların hukuk aracılığıyla kendilerine çekici görünen çıkarlar peşinde koştukları mıdır? Birinci olasılık, hukukun içeriğinin daima bu sınıfın tarihsel materyalizm tarafından sunulan perspektiften hareketle kabul edilen uzun vadeli çıkarlarına denk geldiğine işaret eder. Sınıf araçsalcılığı teorisinin ikinci yorumu, Marksizmin egemen bir sınıf açısından korunmalarının yaşamsal olduğunu ifade ettiği çıkarlar ile çıkarların öznel kavrayışları arasındaki bir ayrışmayı hesaba katar.

Bu birinci yorumla ilgili esas zorluk, birinci sınıf maddi çıkarlarını karşılamak için her zaman egemen sınıfların bilinçli bir davranışını gerektirmesidir. Ne var ki egemen sınıf böylesi yolundan hiç sapmayan bir süreci takip etmeyi nasıl başaracaktır? Bilginin ve tatmin edici olmayan bir analizin yetersizliğinin baskın bir grubun önemli bir avantajdan mahrum kalmasına ya da kendi gücünün dayandığı üretim tarzının ciddi biçimde tehlikeye düşmesine sıklıkla yol açabileceği varsayılabilir. Gerçekten, Batılı ülkelerdeki baskın ideolojinin Marksizmi kendi bütünlüğü içinde kabul etmeme eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, bu muhtemeldir. Egemen sınıfların kendi çıkarlarının hatalı bir kavrayışı üzerine yasa yapmaktan na-

sıl kaçındıklarını gösterme sorunu, ahlak ve dini kullanarak dört başı mamur bir arzu edilir inanç ve değerler propagandasıyla inandırıldıklarında daha vahim hale gelir. Belki de egemen sınıfların ekonomik çıkarlarının nerede yattığını görmelerini sağlayan keskin bir anlama yeteneğine sahip olduklarını varsaymak akla uygundur ama örneğin, Protestan ya da Katolik, belirli bir kiliseden, yana taraf olduklarında hata yapmadıklarından nasıl emin olabilirler?

Diğer yandan, egemen sınıfların en elverişli yoldan sapabilecekleri ve öznel çıkar algılarının Marksizm tarafından tanımlanan üstün çıkarlarıyla çatışabileceği kabul edilirse o zaman sınıf araçsalcılığı teorisi farklı bir tür sorunla karşı karşıya kalır. Kanımca, hukukun içeriğinin egemen sınıfların gereksinimleri doğrultusunda belirlendiği iddiası, bu sınıf yığınının ortak bir çıkar ve hedef algısını paylaşmasını gerektirir. Egemen sınıf böyle uyumlu bir bakış açısına sahip olmadığı sürece yasa yapımı ile ilgili amaçlarına ulaşacakları kuşkuludur. Sonuç, kendi amacına uygun net bir bakış açısından hareket eden bir hukuk sistemi değil, muhtelif politik grupların dalgalanan güçleri tarafından üretilmiş gevşek bir kurallar derlemesi olacaktır. Bununla birlikte Marx'ın toplumsal sınıf tanımı, amaç ve yöntem birliğine yapılan bu atıftan yoksundur. Bir sınıfa mensup olmak üretim ilişkileri içindeki bir pozisyona göre tanımlanır ve bireyin sınıf ilişkileri hakkındaki farkındalığına ya da kendisini belirli bir sınıfın üyesi olarak tanımlayıp tanımlamadığına bağlı değildir. Oysa sınıf araçsalcılığı teorisinin bu alternatif versiyonunda egemen sınıfın tek bir insan gibi davrandığı varsayılır. Dolayısıyla teori, egemen sınıfların yasalarda (bu yasalar Marksist en iyi maddi çıkarlar tanımıyla çakışmasa bile) düzenlenmiş, herkes için ortak bir kişisel çıkar algısı ile birlikte bir grup dayanışması duygusuna sahip olduğunu kabul eder.

Aslında sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin hangi bakış açısı esas alınırsa alınsın gözden kaçan mantıki bir adım vardır. Tüm yasaların sınıfsal baskı aracı olduğu tezini desteklemek için ya saiklerin bir insanın nesnel sınıfsal pozisyonuyla kaçınılmaz olarak nasıl çakıştığına dair bir açıklama olmalıdır ya da toplumsal sınıfın kendisinin bir grup olduğunun nasıl farkına vardığı ve ortak bir çıkar algısını nasıl paylaşır hale geldiği izah edilmelidir. Her iki gerekliliği de yerine getirmek için ideolojilerin kökenlerine ve yasaların oluşturulmasına nasıl katkıda bulunduklarına ilişkin daha detaylı bir incelemenin elzem olduğu açıktır; buna karşılık çıkar algısının madden tespitinin anahtarının Marksist ideoloji teorisi içinde olduğu keşfedilecektir. Böyle bir teori maddi altyapının biçimi ve bilincin içeriğini nasıl belirlediğini ve sınıf bilincinin ya da çıkar algısının oluşmasına nasıl öncülük ettiğini gösterecektir. O halde, yasaların bu belirlenmiş çıkar algısına uygun olarak bilinçli eylem tarafından oluşturulmasına ilişkin süreç açıklanabilecektir. İlk bakışta bilincin oluşmasının ve insanların yasa yapma sürecindeki saiklerinin daha somut bir analizi ile birlikte bu zayıf materyalist yansıma betimlemesi, çatışma teorisinin muazzam etki derecesinin yerini almış gibi görünebilir. Çıkar algısının madden belirlenmesi sorununun devam ettiğinin kabul edilmesiyle bu etki derecesi aldatıcı görünür. Marksizm hâlâ materyalist bir çerçeve içinde bilincin kökenlerine ilişkin incelikli bir teoriye gereksinim duyar. Bu olmaksızın hukuk olgusu hiçbir zaman tarihsel materyalizm teorisiyle yeterli bir biçimde açıklanamaz.

Hatta hukukun analizi açısından sınıf araçsalcılığı teorisinin kaba materyalizmden bir adım geriyi temsil ettiği bile ileri sürülebilir. Hukukun üstyapı içinde yalnızca sınıfsal bir baskı aracı olarak kurulmadığı aynı zamanda üretim ilişkilerinin tesis edilmesini sağlayan kurallar getirdiği iddia edilmiştir. Ör-

neğin, avcı toplumlarda üretim ilişkilerini avı yakalamak ve yiyeceği paylaştırmak için yapılmış düzenlemeler olarak belirlemiştik. Bu düzenlemeler arasında çalışabilecek güçte olan her erkeğin avlanmaya katılmasını gerektiren geleneksel bir kural olduğunu varsayalım. Bu kural, ilişki kesme, ayrıcalıkların geri alınması ya da hatta topluluktan çıkarma gibi yaptırımlarla desteklenmiş olabilir. Bu kural, üretim ilişkilerinin bir parçası mıdır yoksa şeklen üstyapısal mıdır?

Bir perspektiften, söz konusu kural, üretim ilişkilerine vücut veren düzenlemelerin çok önemli bir parçasıdır. Böyle bir kural olmadan, besin tedarik etme tarzının başarısı ava katılmak istemeyen az sayıda insan tarafından tehlikeye atılmış olacaktır. Üretim ilişkileri topluluğun idame etmesi için işbirliği gerektirir, dolayısıyla bu kural, üretim sürecinin tam kalbinde yatar gibi görünmektedir ve üretim ilişkilerinin temel bir bileşenidir. Buna rağmen başka bir bakış açısından, bu toplumsal kural tarihsel materyalizm teorisinin üstyapı içine yerleştirdiği hukuk ya da ahlakla büyük ölçüde benzeştir. Bu norm, üretim tarzının zaruretlerinden doğmuştur ve bu nedenle biçim ve içeriğiyle toplumun maddi altyapısı tarafından belirlenen üstyapısal bir olgu olarak görünür. Bu tür kuralların üstyapı içinde birleştiğinde ısrar edilmedikçe pratikte altyapı ve üstyapı arasındaki bu bölünmeyi ileri sürmek zordur.

Teknolojik olarak gelişmiş bir toplumda üretim ilişkilerini tanımlama sorunu daha keskin hale gelir. Sözleşmelerin temel hukuki çerçevesine ve özel mülkiyeti koruyan haksız fiil hukukuna ve ceza yasasına başvurmadan üretim ilişkilerinin kavranması pek mümkün görünmemektedir. İş sözleşmesine benzer güvenilir bir kurallar çerçevesi olmadan işgücünden artı değer yaratılması süreci gerçekleşmeyecektir. Yine bu nedenle, üstyapının önemli unsurlarını içermedikleri için üretim ilişkilerini tanımlama sorunu vardır.

Eğer bu argüman doğruysa, altyapı ve üstyapı analizine rağmen bir karışıklığa yol açar. Maddi altyapının kendisi hukukun bir bileşeni olduğunda maddi altyapının hukuki üstyapının biçim ve içeriğini belirlediğini ileri sürmek imkânsız hale gelir. Dördüncü bölümde Marksistlerin tarihsel materyalizmin esas fikirlerinden birine yönelik bu eleştiriye yeterli bir cevap verip vermediklerini ele alacağım. Bundan önce, üçüncü bölümde egemen sınıfların hükmetmeyi nasıl becerdiklerine ve özellikle hukuku sınıfsal bir baskı aracı olarak nasıl kullandıklarına ilişkin Marksist açıklamayı ortaya koymak için bilinç sorununa göz atacağım. Daha da ilerleyerek sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin tarihsel materyalizmin ilkeleriyle ilk elde fikren tutarlı ve uyumlu incelikli bir versiyonunu ve yasaların biçim ve içeriğinin ikna edici bir açıklamasını sunmayı umuyorum.

3
İDEOLOJİ VE HUKUK

Önceki bölümde tarihsel materyalizmin teorik olarak tutarlı olması için bireylerin ve grupların hedeflerinin ve emellerinin maddi olarak belirlendiği sürecin ikna edici bir tarifinin yapılmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştüm. Tarihsel materyalizmin kaba materyalist ve işlevselci açıklamalarında ciddi bir eksiklik, tarihi olaylarda bilinçli eylemin rolünün incelenmeden bırakılmasıdır. Marksizmin bu versiyonları, insanların hedeflerini ve eylemlerini gereği gibi belirlemekte özgür olduklarına ilişkin aksi görüşü ciddiyetle çürütmeden insanların maddi altyapı tarafından dayatılan gizemli sınırlamalara itaat ettiklerini varsayar. Hukuk bağlamında bu eksikliği gidermeye dönük ümit verici bir hat, sınıf araçsalcılığının bir versiyonu tarafından çizilir. Üyelik koşulları ve çıkarları üretim ilişkileri tarafından belirlenen egemen sınıfların hedeflerine ilerlemek için hukuk sistemi de dahil olmak üzere devlet aygıtını kullandığı iddia edilir. Bu iddia, maddi altyapı ve politik eylemin belirlenmesi arasında bir bağ kurmaya uğraşma meziyetine sahiptir. Yine de tarihsel materyalizmin bu savunusuna karşı bir itiraz daha vardır. Egemen sınıfların kendi sınıf çıkarlarının farkına nasıl vardıkları ve bunlara ulaşmak için nasıl yekvücut davrandıkları sorulur. Bu bölümün ilk kısmında, egemen sınıf

içinde ortak bir çıkar algısının belirmesine ilişkin kanaatin akla uygunluğunu göstermek üzere Marksist ideoloji teorisini ele alacağım. Bölümün geri kalanında, hukuk sistemleri ve yasalar yelpazesiyle karşı karşıya kaldığında böyle bir iddianın meziyetlerini değerlendireceğim.

Marksist İdeoloji Teorisi

Sınıfsal çıkar bilincinin kökenleri ile ilgili ilk soru epistemolojik bir mesele teşkil eder: Bilginin ve kavrayışın kaynakları nelerdir? Marksistler sıklıkla bu alanda iki iddiayla ilişkilendirilir. Bazıları Marksizme, bütün bilginin yanlış bilinç olduğu ya da en azından dünyaya ilişkin hakim kavramların yanlış olduğu ve yalnızca Marksizmin gerçekliği doğru biçimde anladığı gibi bir iddia atfeder. Bunun Marksist geleneğin ana görüşünün büyük bir tahrifi olduğunu göreceğiz. Marksizmle ilişkilendirilen ikinci iddia, zaten karşılaştığımız bir iddiadır. Toplumu kaba materyalist formlarla açıklamaya doğru yönelen erken dönem Marksistler maddi altyapı ve bilinçli fikirler arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yansıma metaforunu kullanma eğilimindeydi. Kültürel kazanımların, bilimsel görüşlerin, dinin ve hukuksal düşüncenin yalnızca üretim ilişkilerinin yansımaları olduğu iddia edilmişti. Bu analiz açıkça yetersizdir; zira maddi altyapının bilinçli fikirlere dönüştüğü süreci gerçekten açıklamadan bırakmıştır. Bu nedenle yansıma metaforu bir kez reddedildiğinde, bunun Marksistleri tatmin edecek bir ikamesini bulmak zorlaşır.

Rehberlik etmesi açısından Marx'ın kendi yazılarına bakarsak, bize Marksist bir ideoloji teorisinin anahatlarına doğru yönelmekte yardımcı olduklarını görürüz; ancak düşünürün hiçbir zaman konu üzerine belirleyici bir metin yazmadığı da itiraf edilmelidir. Marx'ın bilincin oluşması üzerine olan çalış-

malarının çoğunluğu ustalarına ve çağdaşlarına yönelik eleştirilerden oluşur. Bu metinler Marx'ın genç bir gazeteci olduğu dönemlerde alelacele yazılmışlardır ve pek çoğu sadece ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bununla beraber Marx'ın entelektüel gelişimindeki düşünce akışı apaçıktır. Kendisini iki ayrı cephede savaş sürdürmek gibi riskli bir konumda bulmuştur. Bir yandan Almanya'da hüküm süren idealist geleneğe saldırmıştır, diğer yandan toplumsal oluşumların radikal materyalist izahları tarafından teslim alınmamaya çabalamıştır. Marx'ın pozisyonunun özgünlüğü ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, eleştirmenleri arasında dikkate değer bir kafa karışıklığına yol açtığı görülür; daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı Marksistler kaba materyalist kampa geçmişlerdir. Bununla birlikte Marksistler, genel olarak, çalışmalarının yönünü Marx'ın merkeziyle uyumlu tutmaya gayret etmişlerdir. Bu analizi en iyi Marx'ın reddettiği rakip teoriler bağlamına bakarak anlayabiliriz.

İdealizme yönelik saldırı erken bir girişimdi. Marx defterlerinde ve kapsamlı makalelerinde Almanya'da baskın bir entelektüel figür olan idealist filozof Hegel'in çalışmalarıyla cebelleşti. Marx bu dönem boyunca, tarihin bir hedefinin olduğu, kaçınılmaz kadere doğru ilerleme modellerinin bir uygarlığın diğerinin yerine geçmesi olarak görülebileceği şeklindeki idealist kavrayışı benimsedi. Buna rağmen aynı zamanda bu sürecin idealist izahını da reddetti. Hegel'in tarih görüşünün kimliği, çatışan dünya görüşlerine ilişkin yapılan çözümlemelerdeki değişimin ve ilerlemenin kaynakları ile ya da toplumun toplumsal ve politik sistemin evrimleriyle nasıl birlikte çalıştığına dair yorumlarla belirlenir. İdealizmin bu dünya görüşlerinin ve sentezlerinin insan zihninde içkin olduğunu, akıl yürütme ve deneyimler üzerine düşünme yoluyla keşfedilmeyi beklediğini ileri sürdüğü yöntem Marx'ı tatmin etmez. Fikirle-

rin insanların günlük yaşamlarını sürdürdüğü toplumsal etkileşim ve pratik faaliyetler yoluyla inşa edildiğini ileri sürerek bilgi ve bilincin kaynaklarına ilişkin modern sosyolojik bir açıklama yapmaya girişir. Marx bu görüşünü ünlü deyişinde özetlemiştir, " (...) toplumsal varlık (...) bilinci (...) belirler"[1]. Bu materyalist perspektiften fikirler, bilgi ve güdüler ne hayal gücünün keyfi uçuşmalarıdır ne de beynin kıvrımlarında yapılan bir incelemenin ürünüdür; pratik deneyimlere yanıt olarak oluşurlar. Hegel'in idealist epistemolojisinin reddinden Marx'ın toplumun evrimine bir düşünceler tarihi yoluyla açıklama getirmeye gönüllü olmadığı sonucu çıkar. Marx, yeni politik yönelimlere doğru gelişmelere öncülük eden tarihi aktörlerin deneyimlerindeki değişkenliğin daha derin kökleri olması gerektiğine inanır.

Marx idealizmle polemiği sürdürürken tarihin güçlü materyalist yorumları üzerinde ısrar etme eğilimindeydi. Kaba materyalist epistemolojinin ana ilkesi, doğal kaynakların sömürülmesinde katılımcıların pozisyonunun elde ettikleri bilgiyi ve biçimlendirdikleri dünya görüşünü belirlediğidir. Bu nedenle düşünceleri, üretim faaliyetlerinin, üretim ilişkilerinin ya da belki de daha geniş kapsamlı bir biçimde sınıf ilişkilerinin yansımalarıdır. Marx bu materyalist bilinç teorisinin çoğunu kabul etse de, Marksist geleneği materyalizmin basit biçimlerinden ayıran iki eleştiri geliştirmiştir[2].

---

[1] K. Marx, "Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy", *Early Writings* içinde, L. Colletti (Penguin/*NLR*, 1975), s. 424.

[2] Bkz. K. Marx, "Theses on Feuerbach", *Early Writings* içinde, s. 421; C. Taylor, *Marxism and Empiricism*, B. Williams ve A. Montefire, (ed.), *British Analytical Philosophy*, (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1966), onuncu bölüm.

Birinci nokta, insanların dış dünyadan gelen düşüncelerin pasif alıcıları olduğu anlayışıyla ilgilidir. Marx insanın madde ile arasındaki tek bağın maddi koşullara karşılık olarak düşünce üretimi olduğunu ve insanın maddeden koparılmasının insanın çevresini dönüştürme yeteneğini görmezden geldiğini ileri sürer. Bilinç ve maddi koşullar arasında sürekli bir etkileşim vardır. Bilinçli eylem bu etkileşimle maddi koşullarda bir dönüşüme yol açar ve o halde bu, kavramların, düşüncelerin ve dünyanın yorumlanma biçimlerindeki bilinci etkiler, diye iddia eder. Dolayısıyla bir tarım işçisinin bilinci basitçe toprak üzerinde çalıştığı zamanki faaliyetlerinin bir yansıması değildir. Onun emeğiyle toprak tarlalara, yollara ve boş araziye dönüşür. Onun faaliyetleri tarlaları, yolları ve daha kapsamlı ideolojileri kullanma hakkı ile ilgili olan daha ileri kavramların ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla tarihsel materyalizm teorisinde maddi dünya önceden belirlenmiş bir olumsallık olarak ele alınmaz, insan tarafından inşa edilmiş ve bilinçli eylemin bir sonucu olarak daha da değişmeye yatkın olarak anlaşılır.

Marx'ın kaba materyalizme ikinci eleştirisi, bu kavramın epistemolojisiyle ilgilidir. Yansıma metaforunda, elde edilen algısal bilginin otomatik olarak düşünce yaratacağı varsayılır. Tarla, hasat ve özel mülkiyet gibi kavramlar toprakta çalışmanın bir sonucu olarak işçinin zihninde basitçe oluşuverecektir. Materyalizm bilincin oluşumuna dair bu görüşü, ampirisizmin basit versiyonlarıyla paylaşır. Marksizm bu epistemolojiyi reddeder ve bunun yerine bilginin algısal kavrayışların idrak edilmesi ve ideolojik sınıflandırma aracılığıyla oluştuğu tezini koyar. Ampirik görüş, naif bir insanın dünyadan izlenimler edinmesi ve sonra bu belirli örneklerden yola çıkarak bilgisini, anlama modelleri ve kavrayışını sisteme uygun olarak düzenlemesinden ibarettir. Marksistler, Marx'ı derinlikli hale getire-

rek, tersine, maddi dünyayı yorumlamak için insanların ideolojik çerçeveleri kullanmaları gerektiğini ileri sürerler. Bu ideolojiler yaşantıları analiz etmek için kılavuz olarak hizmet eder. Bu kılavuzlar, dilsel yetenekleri geliştirme ve eğitim de dahil olmak üzere, bütün toplumsallaşma süreçleri vasıtasıyla edinilirler. Bu düşünceler pratik faaliyetlerde test edilip ve değerlendirilir ve bu süreç bir iyileştirmeye, ardından yeni toplumsal pratiklere yol açabilir. Yani tarım işçisi örneğinde üretici faaliyet sırasında başlangıçta tarla kavramı oluşacaktır, ancak bu kavram bir topluluk tarafından da paylaşılacaktır; çünkü kavram o toplumda mevcut bir ideoloji tarafından tanımlanmış ve anlatılmıştır.

Marksist ideoloji teorisi, bilginin edinilmesinin ideolojik doğası üzerinde duran bir epistemoloji ile bilinçli düşüncelerin oluşmasına ve maddi dünyayı biçimlendirmesine yardım eden bir yöntemin birleşimine dayanır. Model ile müteakip karmaşık şema birbirine geçer. İnsanın dünyayı onlar vasıtasıyla yorumladığı kategoriler ve işaretler dizisi esas olarak toplumsallaşma süreci içinde oluşur. Her insan eğitim aracılığıyla edinilmiş, deneyimin bilgiye dönüşmesini sağlayan ideolojik bir kılavuza sahiptir. Bununla birlikte insanın üretici faaliyetleri boyunca, düşünce ile pratik arasındaki süreğen bir etkileşim içinde yeni düşünceler ve değerler biçimlenebilir. Bu özgün kavrayışlar geleneksel kılavuza rakip bir ideolojik kılavuz oluşturmak için bir araya gelebilir. Nihayet çatışan ideolojilerden kaynaklanan baskı öyle yoğun bir hale gelebilir ki toplumsal, politik ve entelektüel bir devrim baş gösterir.

Çatışan ideolojilerin ortaya çıkmasının klasik örneği devrimci bilincin kökenlerinde bulunur. Marx, proletarya sınıf bilincini geliştirene ve burjuva ideolojik çerçevenin sırlarını çözene kadar kapitalist üretim tarzına karşı bir devrimin söz konusu olamayacağını iddia etmiştir. Yalnızca burjuva değerlere

karşı tutarlı bir ideolojiye ulaşan doğru zihin durumuna sahip olduklarında devrimci eylemle iktidarı ele geçirebilirler. Bu bilinç durumu nasıl ortaya çıkacaktır? Marx'ın yanıtı, işçi sınıfının dayanışmasına vücut verecek pratiklerin önemini kesin olarak tespit eder. Sendikalarda ve diğer emek örgütlerinde, üretim araçları sahipleriyle yaşanan günlük çatışmalar nedeniyle sınıf bilincinin yükseldiği her yerde, karşı ideolojiler aşama aşama formüle edilecektir. Çünkü fabrikalar, işçileri coğrafi olarak bir araya getirir ve statülerindeki farklılaşmalara bakmaksızın işçi sınıfı kendisini bir sınıf olarak algılar; işçiler böylelikle sınıfsal egemenlik yapısı içinde konumlanır ve ardından sömürü sistemine karşı ayaklanır. Marx'a göre çatışan ideolojilerin ortaya çıkması bütün devrimler için zorunlu önkoşuldur. Çatışan ideolojiler kavramında elbette Hegelci diyalektiğin bir unsuru hâlâ pusuda bekler; ancak bunun yanında önemli bir ayrım da vardır. Marx, alt sınıfların karşı ideolojilerinin yalnızca belirli pratikler vasıtasıyla ortaya çıkacağını söyleyerek bunu fazlasıyla açık hale getirmiştir. Bu onun "devrimci praksis" teorisinin özüdür.

Marx bu ideoloji teorisinin taslağını ortaya koyduğundan beri pek çok Marksist buna iyileştirmeler ve vasıflar ekledi; aslında benim açıklamalarım da onların bu görüşlerinden yararlanır. Suyu daha fazla bulandırmadan, Marksizmin, kaba materyalist yansıma metaforunun ima ettiğinden oldukça farklı bir ideoloji teorisine dayandığının aşikâr olduğunu söylemek gerekir. Üstelik Marksistler bütün ideolojilerin yanlış olduğu kavrayışına bağlanmış değillerdir. Tersine, ideolojiler yaşama güçlerini maddi dünyanın yorumlarına dayandırdıkları için bir bakıma daima doğru olmaları gerekir; çünkü gerçekliğin akla yatkın tasavvurlarını kapsarlar. Kesin konuşmak gerekirse, doğru ve yalan ölçütü, ampirist epistemoloji bir kez reddedildiğinde isabetsiz olacaktır. Dünyanın bütün ideolojik yo-

rumları, doğa bilimleri de dahil, şeylerin kendi düzeni içinde geçerlidir. Yanlış bilinç terimi, Marksistler tarafından, egemen ideolojinin alt sınıflar tarafından benimsenmesine atıf yapmak için dar anlamda kullanılır. Bu egemen ideolojinin [alt sınıfların] çıkarlarıyla eşleşmekte yetersiz kalmasıyla sınırlı olmak üzere bilincin yanlış bir biçimidir. Bu aynı zamanda, üretim ilişkilerini şeylerin doğal düzeni olarak tanımlamak suretiyle neredeyse kesin olarak egemen sınıfın gücü elinde tutmasını meşrulaştırma işlevi görecektir. Açıkçası devrimci pratiğin çok önemli bir unsuru bu tür meşrulaştırıcı ideolojileri gizeminden kurtarmaktır.

Marksist ideoloji teorisiyle silahlanmış olarak hukukun sınıf araçsalcılığı yorumunun tutarlılığını göstermek mümkündür. Bu bölümün başında tanımlanan sorun, maddi altyapının egemen sınıfın sahip olduğu çıkar algısını belirlediğini nasıl göstereceğimizdi. Eğer bu bağlantı akla yatkın bir hale getirilebilirse, bir sınıf araçsalcılığı hukuk teorisi tasavvur etmek o zaman mümkün olacaktır. Daha önce sınıf araçsalcılığı tezindeki bir muğlaklığa işaret etmiştik. Marksistler sınıfın her bir üyesinin en iyi çıkarlarının farkına vardığını ve buna uygun olarak davrandığını mı iddia etmektedirler? Ayrıca sınıflar, kendi gerçek çıkarlarının nerede yattığına dair hataya düşmüş olsalar bile, hedeflerine dair ortak bir görüşü paylaşmakta mıdır? Her iki versiyon da insani arzuların olumsal ve keyfi doğasına ilişkin anlayışımızla ters düşer ve aynı zamanda toplu luk içinde sıklıkla eksik gibi görünen bir mutabakat ölçütünü varsayar.

Sınıf araçsalcılığı teorisinin ikinci versiyona dayandığı açıktır. Egemen sınıflar, üretici faaliyetlere ilişkin deneyimleri ve benzer sosyalleşme sürecinin bir sonucu olarak, ortak bir çıkar algısını paylaşır. Değerlere ilişkin mutabakat, ideolojilerin iletimi ve bunların pratik çalışma vasıtasıyla doğrulanmaları su-

retiyle tesis edilir. Sınıf araçsalcılığı tezinin diğer bakış açısı, ancak bir kaba materyalist ideoloji teorisi benimsenirse desteklenebilir. O zaman herkesin kendi en iyi çıkarını bildiğini ileri sürmek mümkün olabilecektir; zira bütün fikirler maddi dünyanın doğrudan yansımalarıdır. Bununla birlikte, kaba materyalizmden Marksist kopuş, sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin, egemen sınıfın, eylemlerinin yöneliminin kendi pozisyonları açısından en yararlısı olduğunu söylemek mümkün olmasa bile, bilginin ideolojik temelinden dolayı yekvücut davranma eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanmasını gerektirir.

Pratik bir ifade ile, hangi hukuk analizi bu Marksist ideoloji teorisinde bize önderlik edecektir? Bütün ideoloji teorisi içerimleri sıklıkla yanlış anlaşılır. Marksizmin, egemen sınıfın kendi hedeflerine ilişkin bir bakış açısı geliştirdiği ve ardından yasaları buna uygun olarak formüle ettiği şeklinde komplocu bir hukuk yorumunu benimsediği kabul edilir. Marksist duruşun görece karmaşıklığının bazı kavranış biçimleri, bu tür bir komplocu analize kayan bir örneğe bakarak yakalanabilir. 1800 tarihli İngiliz Birleşme Yasası*, ücretli işçiler arasında sendikaların yaygınlaşmasının önünü kesmeyi amaçlıyordu. Tüzük, bütün sendikaların suç teşkil eden fesat tertipleri olduğunu ilan ederek mevcut yasayı kabul edip genişletti. Açıktır ki bu yasal düzenleme bir komplo teorisinin içine rahatlıkla yerleştirilebilirdi. Sendikaların ücretlerin yükseltilmesini talep ederek imalat sanayinin kârlılığının azalması tehlikesine neden olduklarını fark eden girişimci sınıfların, işçileri birleşmekten caydırmak için hukuku kullandığını ileri sürmek kolay olacaktır. Ne var ki bu komplocu model Marksist bir açıklama olmayacaktır.

---

* İngiltere'de 1799 ve 1800 yıllarında çıkarılan, işçilerin sendikalaşmasını yasaklayan yasa. 1824'te yürürlükten kaldırılmıştır –ç.n.

Marksizmin aradığı, değerler ve çıkar kavramlarının üzerinde yapılandığı pratiklerin saptanmasıdır. Bu, sonunda ortaya çıkan yasanın biçim ve içeriği üzerinde her birinin etkiye sahip olduğu pek çok farklı düzeyde gerçekleşecektir. Bir noktada üretim ilişkileri içindeki pozisyonları açısından kendi çıkarlarına ilişkin açık algılarıyla birlikte kendi sınıf pozisyonunun farkında olan birleşmiş bir sınıf teşkil eden bir grup gerçekten ortaya çıkabilir. Birleşme Yasası gibi bir yasal düzenleme de getirebilir. Marx'ın devrim teorisiyle ilintisinden dolayı bu tür tarihsel konjonktürler bir Marksistin ilgisini özellikle çekebilir. Sınıf egemenliğinin yapılarına ilişkin o farkındalığın içinde ortaya çıktığı üretim ilişkilerini ve pratiklerini arayacaktır. Bununla birlikte, sınıfsal pozisyonlar çoğunlukla belli belirsiz idrak edilir. Sıradan toplumsal pratikler ve deneyimler, yasaların içeriğini belirleyen ideolojiler için üreme yeridir.

Bu pratiklerin ne olduğundan ve ideolojilerin nasıl ortaya çıktığından emin olmak için ayrıntılı bir tarihsel inceleme yapmak gerekir. Burada, Marksist bir yaklaşımın belli bir niteliğini kanıtlamak için yalnızca belli başlı birkaç konu betimlenecektir. Üretici faaliyetler düzeyinde, üretim ilişkilerinin ortaya çıkan biçimi, ya meta mübadelesi ya da istihdam ilişkisidir. Bu işlemler en uygun koşullar için pazarlık ederek anlaşan bireyler arasında gerçekleşir. Bu deneyimler üzerinden bireysel bir pazar ekonomisinin doğallığına vurgu yapan bir ideoloji doğar. Bir serbest piyasa hem verimi hem de işlemlerin şeffaflığını garanti eder. Kaçınılmaz olarak, işçilerin birleşmelerinin ilerlemesi, piyasada birbiriyle pazarlık eden özgür bireyler fikrine bir tehdit olarak algılanır. Bu nedenle sendikalar, egemen ideoloji içinde, tek bir kişiye karşı bir grubun gayrimeşru bir ortaklık biçimi olarak anlaşılır. Elbette benzer şekilde, imalatçıların birleşmesi de şüpheyle karşılanmıştır ve 1800 tarihli yasa ile yasadışı hale getirilmiştir. Bu yasada böyle bir bölü-

mün varlığı inandırıcı bir biçimde bir komplo teorisiyle açıklanamaz; çünkü karteller girişimcilerden muazzam ölçüde yararlanırlar. Yalnızca, ideolojiye yönelik girift bir Marksist yaklaşım, böyle bir kuralı, hukukun içeriğine ilişkin Marksist açıklama ile uzlaştırabilir.

Bu temel varsayıma ek olarak egemen ideolojinin, sendikalara saldırıyı destekleyen pek çok kolu vardır. Çitleme hareketinde* içerilen uygulamalar ve ortaklığın bozulması, özel toprak mülkiyetinin kutsallığına yönelik şiddetli bir inanca yol açabilir. Siyasi güç ve toplumsal statü aynı zamanda mülkiyete bağlı olduğu için toprak sahiplerinin arazilerine izinsiz olarak girenlere yönelik sınırsız hoşgörüsü ve aile zenginliklerinin tarafsız mekanizmalarla hukuken korunması, genel bir tahakküm yapısının ayrılmaz parçasıdır. Muhalifleri bastırmak için askeri güç toplama yeteneğinden daha çok isyancıları yıldırmak için tehditler savurmaya bel bağlandığı için herhangi bir radikal grup bu siyasi düzenin istikrarına meydan okur. Fransız Devrimi politik düzen içinde özel mülkiyetin korunmasıyla ilgili korkulara neden olmuş ve açıkçası alt sınıfın üyelerinin herhangi bir biçimde bir araya gelişi toprak sahiplerini endişelendirmiştir. Dolayısıyla sendikalar, ele avuca sığmaz bir güruha dönüştürülebilecek herhangi bir büyüklükteki insan gruplaşmasına dönük yaygın bir düşmanlığın gazabına uğramışlardır.

Son olarak, girişimci sınıfın Marksist anlamda sınıfsal pozisyonlarının gerçekten farkında olmaları ve sendikaların itiraz eder gibi göründükleri şeyin kapitalist üretim tarzı oldu-

---

* On altıncı yüzyıldan başlayarak on dokuzuncu yüzyıla kadar İngiltere'de ekilebilir toprakların çitle çevrilerek özel mülk haline getirilmesi –ç.n.

ğunu anlamaları söz konusu olabilir[3]. Ne var ki basit bir komplocu yaklaşım olacağı için bu olasılığı Marksist analizin merkezine koymak anlamsızdır. İdeoloji teorisi bir kez doğru dürüst anlaşıldığında bu, hem gereksiz hem de yüzeyseldir. İdeolojilerin üretici faaliyetler içindeki kaynakları, geçmişte ve bugün, egemen sınıfların kanunları birleşmelere karşı nasıl algılar hale geldiklerine dair bir değerlendirme için bir odak noktası sunacaktır.

Bu ideoloji teorisi konusunda herhangi bir yanlış anlaşılma olmasın diye, ideolojilerin her ayrıntısının doğrudan üretim ilişkilerinden etkilendiğinin ileri sürülmediğinin altını çizmek gerekir. Egemen ideolojinin yalnızca ana unsurları ve geniş çerçevesi üretim tarzı içindeki toplumsal pratiklerle belirlenir. Bu deneyimlerin birbiriyle rekabet eden yorumları için her zaman bir alan vardır. Dahası hukuki kavramlara ve kurallara dönüştürülmeleri, sanayi toplumlarının yasalarının karşılaştırmalı bir incelemesinin ortaya çıkaracağı gibi, pek çok olası değişiklikle gerçekleştirilebilir. Yine de bu hukuk sistemi öğretileri arasında benzer üretim ilişkileri eğilimlerini paylaştıkları için geniş bir mutabakat olmalıdır.

Marksist ideoloji teorisinin bütün bu kollarını bir araya getirmek için ana argüman, ideolojilerin üretim ilişkileri içindeki toplumsal pratiklerden doğdukları ve bu pratiklerle koşullandıklarıdır. Üretim araçlarının sahibi sınıf benzer deneyimleri paylaştığı ve üretim ilişkileri içinde aşağı yukarı aynı rolü oynadığı için, orada, çıkar algılarının içine işleyen baskın bir ideoloji doğar. Yasalar bu ideolojiye uygun olarak çıkarılır. Böylelikle Marksist ideoloji teorisi belli belirsiz bir biçimde sınıfsal baskı ile ilgili bir iddiaya dönüşür. Evvela bu iddia, en iyi çı-

---

[3] Krş. S. Webb ve B. Webb, *The History of Trade Unionism* (Longmans, Londra, 1920), s. 70 ve devamı.

karlarının nerede yattığını tam olarak bilen seçkin bir grup arasında gizli bir ittifakın varlığına işaret eder. Bununla birlikte, egemen sınıfın kendi sınıfsal pozisyonunun farkında olduğunu ve kasıtlı olarak muhalefeti bastırmaya kalkıştığını ileri sürmek için burada sunulan ideoloji teorisine gerek yoktur. Bunun yerine, egemen sınıfın çıkar algısı, günlük deneyimle doğrulandığı için şeylerin doğal düzeni olarak görünecektir. Bunun bir sonucu olarak egemen ideolojinin zorla kabul ettirdiklerine uygun şekilde yürürlüğe konan yasalar o toplumun üyelerine doğal toplumsal ve ekonomik düzeni korumak için tasarlanmış kurallar olarak görünecektir. Egemen sınıfın aklındaki diğer sınıfları baskı altına almak değil, sadece toplumsal düzenin devamını sağlamaktır.

Yukarıda anılan ideoloji teorisinin Marksistlerin teorik olarak tutarlı bir hukuk yorumu kurmalarına olanak sağladığını farz edersek, sonraki adım hukuk fenomenine ilişkin bilgi birikimimize karşı hukukun sınıfsal bir baskı aracı olduğu tezini test etmektir. Bu bölümün geri kalanı Marksist hukuk teorisinin ampirik bir değerlendirmesine ayrılmıştır.

Başlamadan önce, Marksistlerin ampirik çalışmaya yaklaşım konusunda yaşadıkları güçlüklerin farkında olmalıyız. Kişisel yaşantıdan elde edilen bilgilerin güvenilir ve nesnel olduğunu farz etmek Marksist ideoloji teorisinin oluşturulur oluşturulmaz reddi anlamına gelecektir. İdeoloji teorisinin esası, bilginin, genelgeçer dünya görüşümüzü oluşturmamızı sağlayan ideolojik kılavuzlar aracılığıyla elde edildiği usulleri göstermektir. Eğer bu doğruysa, birdenbire pozitivist ampirik bir incelemeye koyulmak Marksistleri bir çelişkiye sürükleyecektir. Bir an için egemen ideolojinin güncel konusunun hukukun sınıf denetiminden bağımsız olduğunu vurgulamak olduğunu varsayarsak bu gerilim belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Dünyaya ilişkin ortak ideolojik algılarımız, hukukun sınıfsal bir

baskı aracı olduğu tezini açıkça reddeden bir kanaate dayalı ise, Marksist hukuk teorisinin tatmin edici bir ampirik değerlendirmesini yapmayı nasıl umabiliriz?

Diğer yandan, eğer Marksizm, Marksizmin bilimsel olduğu iddiasını savunmak ise, teoriyi gerçeklik karşısında denemek için bazı girişimlerde bulunmak gerekecektir. Marksistlerin pozitivist amprisizmi takip etmek ile ideolojik bilgi edinmenin incelikli bir değerlendirmesi arasında bir ikilemle yüz yüze kalmasının Marksist gelenek içinde büyük çatlaklara yol açtığını söylemek hiç de abartı olmayacaktır. E.P. Thompson gibi ampirik fikirli tarihçiler, Althusser gibi filozofların teorik şemalarını çoraklıkla suçlamıştır[4]. Buna yanıt olarak, Marksistlerin bilginin edinilen bir şey olduğuna inanmaları göz önünde bulundurulduğunda katıksız amprisizmin yanlış bir metodoloji olduğu ileri sürülmüştür; yapılacak ilk iş, dünyaya ilişkin güncel ideolojik kavrayışların sırlarını çözmektir ve bu, herhangi ciddi bir Marksist tarih anlayışı açısından zorunludur[5]. Her taraf tartışmada haklı bir noktadadır ve tatmin edici bir uzlaşının sağlanamayacağını öngörüyorum. Burada her iki uçtan da uzak durmayı deneyeceğim ve Marksist hukuk teorisini savunmak için ampirik kanıtlardan yararlanırken, aynı zamanda kendi dünya kavrayışımı kullanırken dikkatli olma zorunluluğuna karşı hassas olmaya gayret edeceğim.

Marksist hukuk teorisini değerlendirme yöntemim, pek de öyle standart itiraz biçimlerine karşı savunmalar ileri sürmek yoluyla tezin ortaya konulması biçiminde olmayacak. Eleştirileri iki bölüme ayırdım. Birincisinde toplumsal oluşumların çatışması görüşü kabul edilir. Diğer bir deyişle, bir toplumun

---

[4] E. P. Thompson, *The Poverty of Theory* (Merlin Press, Londra, 1978).

[5] P. Anderson, *Arguments Within English Marxism* (Verso, Londra, 1980), birinci bölüm.

çatışan gruplardan müteşekkil olduğu ve hukukun toplumsal düzeni koruma işiyle meşgul olduğu fikri Marksizm ve eleştirileri arasında ortak noktadır. Bununla birlikte, eleştirmenler, toplumsal sınıflar bakımından çatışma tanımına itiraz ederler, bunun yerine geniş bir gruplar çeşitliliğinin toplumun politik ve hukuki kurum ile kurallarını etkilemek için girişimde bulunarak kendi çıkarları peşinde koştuğunu ileri sürerler. İkinci bir grup Marksist hukuk teorisi karşıtları, hukukun gruplar arasındaki çatışmanın ürünü olduğunu reddeder. Hukukun belirli hedeflere ulaşmanın bir aracı değil, maddi çıkarlara ilişkin dünyevi değerlendirmeleri aşan hak ve adaletin cisimleşmesi olduğunu ileri sürerler. İkinci tür itirazları "Hukuksal Düşüncenin Özerkliği" kısmında ele alacağım.

Sınıf İndirgemeciliği

Toplumsal oluşumlar içindeki sistemli ilişkileri saptayan tüm toplumsal teoriler gibi, Marksizm de indirgemeci olduğu eleştirisiyle karşılaşmıştır. İndirgemecilik eleştirisini getirenlere göre, toplumlar bağımsız birimlerden oluşmaktadır, bunlar arasındaki ilişki belirsizdir ve bireylerin bunları nasıl yapılandırmayı tercih ettiklerine bağlıdır. Maddi altyapıya ve buna bağlı üstyapıya yapılan Marksist vurgunun kaçınılmaz olarak belirli bir düzeyde —toplumsal oluşumlarda mevcut olmadığı söylenen bir— homojenlik ve uyum gerektirdiği iddia edilir. Bu nedenle Marksizmin, tarihsel materyalizmin katı sistemli çerçevesini doğrulamak için toplumsal fenomenin çeşitliliğini yanlış yorumlamak olan tehlikeli indirgemecilik bozukluğundan mustarip olduğu iddia edilir.

Sınıf araçsallığı hukuk teorisini kapının önünde bekleyen suçlama tam da budur. Çıkar algılarının maddi olarak belirlendiği şeklindeki karmaşık görüşten esinlenen Marksizmin,

hukuk sisteminin bütün yönlerini, hukukun egemen sınıfın çıkarlarını baskıcı bir kurumlar ağıyla desteklediği titizlikle belirlenmiş bir çerçeveye mecbur kıldığı ileri sürülür. Hukukun bu basit analizi toplumsal oluşumların, kendi hukuk sistemleri de dahil olmak üzere, bu tür indirgemeci bir açıklamanın kavramayı umabileceğinden daha büyük bir karmaşıklık düzeyine sahip olduğu eleştirisiyle karşı karşıya kalır. Marksist tezi kanıtlama ve izah etme girişimleri, Marksistlerin tüm yasaları sınıf araçsalcılığı modeline uydurmak için indirgemecilik hatasına boyun eğdikleri gerekçesiyle böylece bertaraf edilir.

Bu doğrultudaki alışılageldik bir itiraz Refah Devleti'ne odaklanır. Modern toplumlardaki pek çok yasanın su götürmez biçimde işçi sınıfı yararına olduğu ve sınıfsal tahakkümün araçları olarak nitelenemeyeceğine sıklıkla işaret edilir. Sosyal güvenlik ödemeleri ve sağlık hizmetleri gibi sosyal refah düzenlemelerine ek olarak, genel oy hakkı gibi hukuken tanınmış siyasi haklar bu olgunun örnekleri olarak desteklenir. Genel olarak hukukun toplumsal düzene katkıda bulunması ve bu suretle zengin ve güçlü olanların çıkarlarını onların yerine geçmek isteyenlere karşı koruması anlamında sınıf araçsalcılığının zayıf versiyonunu savunmak doğru olabilir. Ne var ki özel durumlarda, sınıf araçsalcılığının güçlü versiyonu eksik kalır; zira bazı yasalardan alt sınıflar da yararlanır.

Marksist indirgemeciliğin ikinci bir eleştirisi, yasaların sınıf mücadelesinin ürünü olduğunu kabul eder; ancak Marksizm tarafından geliştirilen sınıf kavramını reddeder. Üretim ilişkileri içindeki bir pozisyonla belirlenmiş olan toplumsal bir sınıf yapısı yerine, politik olarak etkili olmak için yeterli bir dayanışma duygusu geliştirmiş olmaları şartıyla her tür grubun sınıf oluşturabileceği ileri sürülür. Marksizmin bu eleştirisinin gücü, ampirik kanıttan gelir ve özellikle, Marx'ın kendi yazılarında dayanak bulur. Başyapıtı olan *Kapital*'de, kadınların ça-

lışma saatlerini düzenlemek ve çocuk emeği kullanımına daha ağır kısıtlamalar getirmek üzere yapılmış İngiliz yasalarının bir parçası olan 1844 tarihli Fabrika Yasası'nın[6] kaynaklarını incelemiştir. Basit bir sınıfsal çıkar analizi, bu Yasa'nın, çalışma şartlarını iyileştirdiği için işçi sınıfı açısından bir zafer olduğunu söyleyecektir. Ne var ki Marx'ın açıklaması oldukça karmaşıktır. İşçi sınıfının Çartist hareketi Parlamento'da bu tür yasalar yapmaya zorlamasının önemini kabul etmesine rağmen daha küçük grupların bu Yasa'nın kabul edilmesini desteklemesine neden olan üç faktör daha olduğuna işaret eder. Birincisi, aynı konuda yapılmış daha önceki yasaların ruhuna uygun davranan imalatçılar, çocuk emeği üzerindeki denetimlerden başarıyla kaçınan rakiplerine karşı, yasal boşlukların kapatılması için bu yasaların sıkılaştırılmasını desteklediler, böylelikle ucuz emek kullanmak suretiyle fiyatların kırılmasının önüne geçtiler. Aynı zamanda Marx'a göre, imalatçılar genel olarak, Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılması için sanayi alanındaki işçi sınıfıyla siyasi bir ittifak geliştirmeyi istediler. Fabrika Yasası'nı destekleyen son grup, işçi sınıfının giderek yoksullaşmasının bir sonucu olarak kira miktarlarında sıkışıklık yaşayan toprak sahipleriydi. Bu grupların harekete geçmesindeki saikler tarihsel olarak doğru olsun ya da olmasın, bütün bir analiz Marx'ın, yasaların ortaya çıkış nedenleri ve işlevlerine ilişkin sınıf temelli basit açıklamaları bizzat reddettiğini gösterir.

Sınıf indirgemeciliğine yönelik bu iki itirazdan yalnızca ikincisinin burada işlenen Marksist hukuk teorisine ciddi bir meydan okuma olduğunu söylemeliyim. Yine de her ikisi de bugüne kadar yukarıda sözü edilenden daha karmaşık bir analiz içinde telif edilebilir. Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin

---

[6] K. Marx, *Capital*, cilt: 1, (Penguin/*NLR*, 1976), s. 392-5.

üzerinde zorlayıcılığı olan değişikliklere ve iyileştirmelere özel bir dikkat harcayarak bu iki tip eleştiriyi değerlendireceğim.

Göreli Özerklik

Modern yasal düzenlemelerin genellikle alt sınıfların yararına olduğu argümanına yanıt olarak, Marksistler iki katmanlı bir sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin savunusunu ortaya koyar. İlk olarak, Marksistlerin, hukuk kurallarının içeriği ve uygulanmasında alt sınıfların bir etkiye sahip olduklarını reddetmesi için hiçbir neden yoktur. Toplumun çatışan sınıflar halinde bölünmüş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, işçi sınıfının yasal düzenlemelerin baskıcı olanlarına karşı direnmesi kaçınılmazdır. Yine de belli yasalara karşı bu tür olumsuz tepkiler işçi sınıfının hukuku kendi hedefleri doğrultusunda manüple ettiği bir alan olan sosyal yardım düzenlemeleri olgusunu açıklayamayacaktır. İkincisi, bu nedenle, Marksistler egemen sınıfın modern toplumda devlet aygıtı üzerinde ayrıcalıklı bir denetime sahip olmadığını kabul eder. Alt sınıflar açısından lehte olan yasal düzenlemeleri koruyarak gerçek kazanımlar elde etmek mümkündür. Bununla birlikte Marksistler bu tür kazanımların küçük kazanımlar olduğunu ve egemen sınıfın arka planda Devlet üzerinde sahip olduğu denetimi çok az eksiltiğini ileri sürerler.

Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin savunusunun birinci katmanına daha ayrıntılı bakarak buradaki vurgunun hukukun uygulanması üzerine olduğunu görebiliriz. Teorik olarak, egemen sınıf müthiş baskıcı yasalar yapabilir ama pratikte bu tür yasaların gereksiz yere toplumsal ayrışmalar ve sınıf çatışması yaratacak olması nedeniyle ya vazgeçecektir ya da bir halk direnişiyle karşılaştığında sert bir yasal düzenlemenin uygulanmasından tamamen imtina edecektir. On sekizinci

yüzyılda İngiltere'deki yasa ve düzene ilişkin yapılmış dikkate değer bir incelemede, Douglas Hay, mülkiyet suçlarına karşı yerel politik etkenlere uygun olarak düzenlenen sert bir ceza kanununun tam bir katılıkla uygulanmasını sağlayan sinsi mekanizmalara ilişkin örnekleri açığa çıkarır[7]. Yasanın uygulanmasındaki bu politik uzlaşı süreci, merhamet ayrıcalığı* gibi, hukuk sistemindeki resmi prosedürler aracılığıyla sağlanabilir ya da savcıların dava açıp açmamaya karar vermesi gibi ihtiyari yetkilerin kullanılmasına yol gösteren sözü edilmeyen nedenler olarak çoğaltılabilir. Şüphesiz, ceza davalarındaki jüriler de, genel adalet kavramlarıyla çelişkiye düştüklerinde hukuk normlarından sapmaya izin vererek benzer bir işlev görürler.

Genel olarak, Marksistler hukukun uygulanmasına etki eden sınıf mücadelesi düzeyine vurgu yaparlar. Alt sınıflar yasalara karşı pasif direniş başlatabilirler ya da 1971 tarihli İngiliz İş İlişkileri Yasası örneğinde olduğu gibi yasaya uyulmaması ve yasanın iptali için kampanya başlatabilirler. Diğer yandan, egemen sınıf da, ayrıca ısrarlı davalar açarak ve hatta eski Fabrika Yasası örneğinde olduğu gibi yasayı sistematik olarak ihlal ederek sosyal yardım düzenlemelerini etkisizleştirmenin yollarını arayacaktır. Yasaların uygulanmasındaki bu sınıf mücadelesi olgusunu "hukukun sınırları" kavramıyla tanımlayabiliriz. Marksistler, egemen sınıfın, alt sınıflardan gelen direncin gücü nedeniyle, uygulanmasını umabileceği yasa türleriyle bağlı olduğunu kabul ederler. Hukukun içeriği üzerinde

---

[7] D. Hay, "Authority and the Criminal Law", D. Hay, P. Linebaugh ve E. P. Thompson, *Albion's Fatal Tree* içinde (Allen Lane), Londra, 1975).

* Aslen bir İngiliz geleneği olan "merhamet ayrıcalığı", İngiliz monarklarının hüküm giymiş birini affetmesini ifade eder. Bu kural halen pek çok hukuk sisteminde değişik adlar altında uygulanmaya devam etmektedir – e.n.

hiçbir teorik sınırlama yoktur, ancak politik koşullar sıkı pratik sınırlar getirir.

Yine de, belirttiğimiz üzere, hukukun sınırları fenomeni, alt sınıfların, sosyal yardım düzenlemelerinin yasalaşması nedeniyle hukuku egemen sınıf aleyhine dönmüş bir araç olarak nasıl kabul edebildiklerini açıklayamaz. Bu, hukukun sınıfsal bir baskı aracı olduğu iddiasını olumsuzlar mı?

Marksistler modern devletin, hukuk sistemi de dahil olmak üzere, egemen sınıfın denetiminden büyük ölçüde bağımsız olmasının dikkate değer olduğunu kabul ederler. Üretim araçları sahipleri demokratik toplumlarda politikacıları açıktan açığa manüple etmezler, devlet içinde bir ölçüde mücadeleye izin verirler. Daha erken dönem toplumsal oluşumlara kıyasla, egemen sınıfın kişisel bir denetiminin olmayışı dikkat çekicidir. Yine de Marksistler, egemen sınıfın nihayetinde politik inisiyatiflerin yönelimlerini belirlediğini ve hukuk sisteminin üretim tarzının sürdürülmesine hizmet etmesini güvence altına aldığını ileri sürerek devletin tamamen özerk olduğunu reddederler. Demokratik süreç, iktidara ulaşmada biçimsel bir eşitlik maskesi altında sınıf egemenliğinin varlığını gizler. Marksistler modern devletin bu özelliklerini göreli özerklik kavramı olarak adlandırır[8]. Bu terim iki görüş barındırır: Birincisi, aslında modern devlette siyasi iktidarın egemen sınıf tarafından manüple edilmesinin daha erken toplumsal oluşumlarda olduğundan daha az olduğu ve ikincisi, özerklik görün-

---

[8] N. Poulantzas, *Political Power and Social Classes* (New Left Books ve Sheed&Ward, Londra, 1975), s. 193 ve 255, [*Siyasal İktidar ve Sosyal Sınıflar*, çev. Fevzi Topaçoğlu ve Şen Süer Kaya, Belge Yayınları, 1992]; N. Poulantzas, "The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau", 95, *NLR* 63 (1976), R. Miliband, *Marxism and Politics* (Oxford, 1977), dördüncü bölüm, s. 83 ve devamı.

tüsünün, devletin egemen sınıfın çıkarlarının peşinden sadakatle gitmesini sağlayan devlet aygıtı iktidarı üzerindeki derin yapısal sınırlamaları perdelediğidir.

Devletin göreli özerkliği kavramının potansiyel yararları açıktır. Bu, bir Marksistin, işçi sınıfının yasa yapımındaki başarı örneklerini görmezden gelmesine olanak sağlar zira bu yasalar, sadece iş başındaki görece özerk devletin örnekleri olarak anlaşılabilir. Elbette, Marksizm derin yapısal sınırlamaların devletin faaliyetlerini sınırlamak için nasıl ortaya çıktığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermelidir. Ne var ki eğer bu başarılabilirse, o zaman sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin temel konusu bazı özelliklerine rağmen korunabilir. Son bölümde kapitalist toplumsal oluşumlarda devletin göreli özerkliğinin gerekçelerini değerlendireceğim. Şimdilik egemen sınıfın devlet iktidarının kullanılmasını denetlemesine yarayan mekanizmaların açıklanmasına ilişkin tartışmayı toparlamalıyız.

Üretim araçları sahiplerinin devlet işleyişini dolaylı olarak denetlemesini sağlayan en açık yöntem, sermayeye sahip olmaktan kaynaklanan gücün kullanılmasıdır. Kapitalist üretim tarzını değiştirmek yönündeki herhangi bir ciddi öneri, ekonomiye verilen desteğin çekilmesiyle karşılanacaktır. Sermaye çokuluslu şirketler aracılığıyla bir ülkeden diğerine transfer edilebilir. Bunu izleyen işsizlik krizi ve paranın değerinin düşmesi, kapitalist üretim tarzının esaslı yönlerini koruma yoluna geri dönmesi için hükümet üzerinde bir baskı oluşturacaktır. Siyasi reform üzerindeki bu sınırlamalar ışığında, Marksistler, refah düzenlemelerini kapitalizmin çerçevesine yönelik sadece marjinal bir saldırı olarak addeder. Bazı sanayilerin kamulaştırılması, üretim araçlarının toplumsallaşmasına dönük bir hareket olarak değil, ucuz enerji ve nakliye kaynak-

ları sağlayarak ekonominin geriye kalan özel sektörüne yardımcı olmak için bir önlem olarak görülebilir.

Politik işleyiş üzerindeki bu ekonomik sınırlamaların arkasında faaliyeti sınırlayan daha derin faktörler vardır. Marksistler kabul edilebilir politik eyleme sınırlar koymada egemen ideolojinin önemini vurgular. Egemen sınıf kendi dünya görüşünü ve değerlerini tüm topluma yaymak için pozisyonunu kullanır. Eğer egemen sınıf, egemen ideolojinin propagandasında başarılı olursa, o zaman doğru ve yanlış, rasyonel ve irrasyonel seçimler ve hatta estetik yargılar hakkındaki genelgeçer düşünceler, egemen sınıfın etkili kişileri tarafından sağlanan fikirlerin massedilmesiyle biçimlenecektir. Bu ideolojik hegemonyanın yaygınlığı işçi sınıfı içinde alternatif siyasi perspektiflerin gelişmesine engel olacaktır ve böylelikle devletin özerkliğinin kapitalist üretim tarzının gerektirdiği sınırlar içinde kalmasını sağlayacaktır.

Gramsci[9] ve Althusser'in[10] çalışmaları modern devlet üzerine konulan yapısal sınırlamaların Marksist analizinde ideolojiyi ön sıraya yerleştirmesinde başat bir öneme sahip olmuştur. Pek çok toplumsal kurumun egemen ideolojiyle uyum içinde olan değerlerin ve inançların inşasını sağlamada rol oynadıklarını ileri sürmüşlerdir. Burjuva değerler okullarda çocukların eğitiminin içine işlemiştir. Bunun sonucu olarak tarih öyle an-

---

[9] A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks* (Lawrence and Wishart, Londra, 1971), s. 195-6 ve 246-7 [*Hapishane Defterleri*, 1. cilt, çev. Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon, 2012].

[10] L. Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses", *Lenin and Philosophy and Other Essays* içinde (New Left Books, Londra, 1971), s. 121-73 [*Lenin ve Felsefe*, çev. Bülent Aksoy vd., İstanbul: İletişim, 2008]; ayrıca bkz. C. Summer, *Reading Ideologies* (Academic Press, Londra, 1979), birinci, ikinci ve altıncı bölümler; P. Hirst, *On Law and Ideology* (Macmillan, Londra, 1979), ikinci ve üçüncü bölüm.

latılır ki, liberal demokrasiler insan toplumlarının evriminde doruk noktasıdır. Benzer şekilde kiliseler otoriteye ve mülk sahipliğine riayeti öğretir. Kitle iletişim araçları ya spor ve skandallara ağırlık vererek gerçek yaşamdan kaçış sağlar ya da sınıfsal yapıyı ve sömürüyü sistematik olarak görmezden gelen bilgiyi verir. Gramsci'ye göre işçi sınıfı yaşamı boyunca egemen sınıf ideolojisinin propagandasının bombardımanı altındadır.

Hukuk sistemi burada yaşamsal bir rol oynar. Özellikle kuralların ve öğretilerin hukuki çerçevesi, olayların ve toplumsal ilişkilerin değerlendirmesini ve kapsamlı bir yorumunu sunar. Bunlar egemen ideoloji içindeki ana başlıklarla ahenk içindedir. Günlük yaşam içinde hukuk sistemi ile sık sık karşılaşıldığından dolayı, hukuk sisteminin sistematik ifadesi ve bir egemen ideolojinin yayılması, ideolojik hegemonyanın kurulması için belli başlı mekanizmalardan bazılarıdır. Örneğin, modern ceza yasaları, normal ölçülerin dışına çıkmış bir fiil işlendiği zaman özgür seçimin varlığına olan bir inanca dayanan ve bireysel olan eylemler için sorumluluk teorileri ortaya koyar. Bundan dolayı kişinin üstlendiği riskin farkında olup olmadığını değerlendirmek için öngörülmüş fiili gerçekleştirdiği sıradaki akli durumuna özel bir dikkat harcanır. Yalnızca şüphelinin seçme özgürlüğünü ortadan kaldıran ve esas olarak fiziksel şiddet tehdidinden oluşan belli tür baskı biçimleri göz önünde bulundurulur. Oysa farklı sorumluluk teorilerine göre ekonomik baskılar ve açlık ya da evsizlik korkusu da cezai bir suçlamaya karşı yeterli bir savunma olabilir. Yasal metinler ve içtihatların ceza yasasını tekrar tekrar şerh ederek başardıkları, ilgili metinde yer alan belirli sorumluluk ideolojisinin tüm toplumsal sınıfların bilincine sızmasıdır; bu suretle herkesçe kabul edilen adalet anlayışını oluşturmaktır. Bu nedenle, açlık çektiği için hırsızlık yapan bir kadını cezalandırmayı reddeden bir

yargıç gördüğünde herkes içtenlikle şaşırır; hatta kararın gerekçesini gören alt sınıf üyeleri bile.

Benzer şekilde, refah devletinin parçasını oluşturan hukuk reformları bağlamında, işçi sınıfı inisiyatifleri burjuva haklar kavramı üzerine kurulmuştur. Talepleri, müesses politik değerleri yansılar ve bundan ötürü yeni yasalar egemen ideolojideki talimatları telkin etmeye hizmet eder. Örneğin, pek çok ülke, mahkemelerin bir işçiyi işten çıkarmak için alınan yönetimsel kararların haklılığını değerlendirmesine olanak sağlayan yasalara sahiptir. Bu yasalar iş güvenliğini belirlemenin sermaye sahibinin doğal hakkı olduğu varsayımını esas alır ve bu özgürlüğü sınırlarken temel hakkın varlığını kaçınılmaz olarak kabul ederler. Bu suretle, burjuva ideolojisinin esaslı bir konusu, bir parça şarta bağlanmış olsa da, hukuk tarafından açık seçik belirtilmiştir.

Göreli özerk bir devletin faaliyetlerinin ideolojik olarak belirleniminin kanıtlanmasının zor olduğu ve hatta modern toplumlarda ileri sürülen birbiriyle yarışan sosyal adalet görüşlerinin kaotik rekabeti arasında algılanmasının bile güç olduğu itiraf edilmelidir. Bununla beraber ideoloji Marksist modern devlet tanımında muazzam bir rol oynar ve eğer bu analiz geçerliyse işçi sınıfının yararına olan yasaların varlığı, sınıf araçsalcılığı hukuk teorisini çürütmekten çok göreli özerklik kategorisini doğrulamaya yarar. Bu nedenle devlet bağımsız eylem ve politik mücadele açısından bir alan oluşturur ama yalnızca egemen ideoloji ve üretim araçları sahiplerinin belirlediği genel esaslar içinde. Refah devletinin yasaları Marksistlere hukuk tarafından yerine getirilen önemli ideolojik işlevleri hatırlatır; ancak sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin bütününü zayıflatmaz. Modern devletin özel bir niteliğinin, bir yanda işçi sınıfının lehine olan yasal düzenlemeler yaparken, aynı zamanda geri kalanları üretim tarzına ciddi bir itirazı desteklemekten

aciz bırakma yeteneği olduğunun anlaşılması şartıyla, Marksistler, her ne kadar her zaman özel olarak ya da doğrudan olmasa da, hukukun egemen sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği yönündeki kapsamlı iddialarını ileri sürmeye devam edebilirler.

Sınıf İçi Çatışma ve Kalıntıları

Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisine yöneltilen ikinci bir itiraz 1844 tarihli Fabrika Yasası'yla bağlantılı olarak bu kısmın başında ortaya konulmuştu. Soru, yasaların toplumsal sınıflar dışında diğer grup ve birliklerin baskısının bir sonucu olarak yapılıyor olmasını Marksizmin nasıl açıkladığıydı. Bu soru, Marksizm içinde sınıf indirgemeciliğine yönelen eğilimlere dönük daha genel bir saldırının bir parçasını oluşturur. Buradaki ortak zemin, toplumların çatışan çıkar gruplarından oluştuğu ve yasaların bunlar arasındaki güç dengelerine göre yapıldığıdır. Marksizm eleştirileri, buna rağmen, bu grupların yapısının toplumsal sınıflar kavramıyla tatmin edici bir biçimde açıklanamayacağında ısrar eder. Bunun yerine, yasamaya ilişkin hareketli tartışmalara dalmış bütün grupların bu süreçteki mücadelelerine yakından bakarsak örneğin, toprak sahipleri ve imalatçılar, birbiriyle yarışan etnik gruplar ve bölgesel rakipler arasında sınıf içi çatışmaların örneklerini buluruz. Dolayısıyla sınıf indirgemeciliği eleştirisi, Marx'ın kendisi de dahil olmak üzere bazı dikkate değer Marksistlerin basitçe kendi önermelerine sadık kalmamasından ibaret değildir, daha temelde bir toplum içindeki çatışmanın kaynağının tek başına toplumsal sınıflara gönderme yaparak doyurucu bir biçimde açıklanamamasından ileri gelir.

Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisiyle yakından ilgili bir sorun, kalıntılar meselesidir[11]. Marksistler hukuk kurallarının ilk olarak daha eski bir üretim tarzı döneminde konulmuş olsalar bile hâlâ varlıklarını sürdürebileceklerini sıklıkla kabul ederler. Bu nedenle mülkiyet haklarına ilişkin bazı feodal kavramlar, kapitalist üretim tarzı egemen hale geldikten uzun süre sonra İngiliz hukukunda geçerli olmaya devam etmiş olabilir. Böyle bir devamlılığı açıklamanın akla uygun bir yolu egemen sınıftan ayrı olan bir grubun etkisini hukuku korumak için başarılı bir biçimde kullanmış olduğunu ileri sürmektir. Hukuk mesleği sıklıkla, uygulayıcılarının geçim kaynaklarını kendi kendine yapılabilen avukatlığa karşı korumak için eskimiş bilimsel terimleri kullanmaya devam etmekle ve kendisini ezoterik dil içinde ifade ederek hukukun anlaşılmasını güçleştirmekle suçlanır. Hukukçular açısından bunun bilinçli bir süreç olup olmadığı bir yana, bu durum egemen sınıfa kendi sömürü yöntemleri içinde engel çıkaran kalıntılar oluşturma etkisine sahip olabilir. İngiliz gayrimenkul temliki sistemi konuyla ilgili bir örnek olabilir. Mülkiyet hakkının tescili ve toprak üzerindeki hakların sadeleştirilmesi, gayrimenkulün alınıp satılması sırasında ortaya çıkan pahalı hukuki harcamaları ortadan kaldırmaya hizmet etmesine rağmen işlemler tamamlanmadan kalır; çünkü avukatlar herhangi bir değişim hareketine karşı azimle direnir. Burada bir yasanın egemen sınıfın çıkarlarına aykırı etkileri olmasına rağmen varlığını sürdürmesine neden olan, klasik Marksist ilkelere göre tanımlanmış bir toplumsal sınıftan başka bir grubu, avukatları buluruz. Sınıf-içi çatışma örneklerinde olduğu gibi, sınıf araçsalcılığı hukuk teo-

---

[11] L. Althusser, *For Marx* (New Left Books, Londra, 1977), s. 114 [*Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2002].

risinden çıkarılan indirgemeci sonuçlar ampirik kalıntı örnekleri tarafından geri püskürtülmüştür.

Bununla birlikte, kalıntıların ortaya çıkma sıklığını abartmak kolaydır. Hukuk kurallarını oluşturan sözcük biçimlerini özel durumlar için kullanıldıkları andaki anlamından ayırmak konusunda dikkatli olmalıyız. Aynı hukuki kavramlar hâlâ kullanılıyor olabilir; ancak bu bir kalıntının varlığını kanıtlamaz, çünkü sözcükler bugün farklı yorumlanıyor olabilir. Bu nedenle, İngiliz hukukçuların toprak sahipliğine atıfta bulunurken feodal imtiyaz kirası diliyle konuşmalarına rağmen, örneğin sıradan mülk sahipliğini "mülk sahipliği" olarak adlandırarak bu suretle toprağın feodal tımar ayrıcalığından bağımsız olarak elde bulundurulduğuna işaret etmelerinde olduğu gibi, gayrimenkul malikleri, bu dil devamlılığının hukukun, kapitalist üretim tarzının gerektirdiği mutlak mülkiyete doğru tutum değiştirmesini gizlediğinden emindirler. Karl Renner, *The Institutions of Private Law and their Social Functions*[12] isimli kitabında, benzer örneklerin bir hukuk normu sabit kalırken toplumsal işlevinin değiştiğini gösterdiğini ileri sürer. Örnek olarak Avusturya hukukundaki gayrimenkul mülkiyetine ilişkin temel bir kuralı alır. Bu yasa, malikin ayrıcalıklı zilyetlik ve topraktan yararlanma haklarına sahip olduğu ilkesini soyut terimlerle ifade eder. Bağımsız köylüler ve zanaatkârlardan oluşan bir üretim tarzında bu normun anlamı, işçinin, kendi üretim araçlarına sahip olduğu için emeğinin ürününe de sahip olacağıdır. Bununla birlikte, aynı genel kural, kendi üretim araçlarına sahip olan kapitalistin kendi işçisinin emeğinin ürünleri üzerinde hak sahibi olduğunu güvence altına alır. Renner, hukuk normunun birebir aynı olduğunu an-

---

[12] K. Renner, *The Institutions of Private Law and their Social Functions*, ed. O. Kahn-Freund (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1949).

cak toplumsal işlevinin birinde emeği ödüllendirirken, diğerinde sömürüye izin vermek şeklinde değiştiğini ileri sürer. Aslında, sadece toplumsal işlevi değiştiği halde kural rutin anlamıyla kalır. Kuralları ifade etmek için kullanılan semboller ve sözcükler sabit kalır ancak özgün bağlamlarda kullanıldıkları için anlamları şüphesiz değişir. Renner'in tezinin geçerli olması için bir kuralın toplumsal davranış üzerindeki etkisinden bağımsız bir anlama sahip olabildiğinin tarz edilmesi gerekir.

Kalıntıların varlığından şüphe duymak için üç neden daha vardır. Birincisi, eğer bir kanun hükmü, sınıfın yürürlükten kaldırıldığını ilan etmesinin ardından çok sonra da varolmaya devam ederse, bu yine de bir kalıntı teşkil etmeyebilir; çünkü basitçe görmezden gelinir. Bu durum, İngiltere'de evlenme vaadinin yerine getirilmemesine ilişkin davalarda söz konusu olmuştur. Bu tür bir tazminat talebi, evliliğin kişisel duygu boyutundan çok mülkiyet aktarımı boyutuna vurgu yapan bir evlilik anlayışını esas alıyordu, Jane Austen'in dünyasına uygun ama Mr. Pickwick'in zamanında anakronik bir bakış. Ne var ki, 1970'lere kadar hiçbir değişiklik yapılmadı; zira davaların büyük ölçüde kendiliğinden yavaş yavaş ortadan kalkmıştı[13]. Egemen ideoloji, yasalar kâğıt üzerinde var olsa da, bu tür talepler ileri sürmeyi engelledi. İkincisi, yasa belki de ilgisizliği nedeniyle kolayca paçayı kurtardı ve yaşamaya devam edebildi. Örneğin, 1720 tarihli Balon Yasası* İngiltere'de on doku-

---

[13] Law Reform (Miscellaneous Provisions) Act, 1970.

* İngiltere'de South Sea Şirketi'nin rakiplerinin önünü kesmek isteyen İngiliz Devleti'nin 1720 yılında çıkardığı ve halka açık şirketlerin krallıktan imtiyaz almasını zorunlu kılan yasa. Bu yasa ile, şirketin zaten spekülasyonlarla şişirilmiş durumda olan hisse senedi fiyatları daha da yükselmiş ve sonradan ciddi bir krize neden olacak hisse senedi piyasası balonlarından biri olmuştur. Yasanın adının "balon" olmasının nedeni budur –ç.n.

zuncu yüzyılın başında çok gerekli olsalar da, birikmiş sermayeyi elde tutmak için anonim şirketleri kullanmayı engelliyordu. Yine de Yasa beklenenden farklı bir aristokratik güç kalıntısı boyutuna ulaşmadı; çünkü ortaklık hukukunda bulunan basit alternatif bir hukuki mekanizma, ticaretle uğraşan grupların çıkarlarının tamamen tatmin edilmesine olanak sağladı. Balon Yasası uzun süre yürürlükte kaldı; çünkü en ufak bir mahsur yaratmadı[14]. Son olarak, egemen sınıfın çıkarlarının aleyhine işliyormuş gibi görünen görünüşte bir kalıntı fark ettirmeden yeni bir kullanımla devreye sokulabilir. Böylece işçilerin şehre taşınmasını yasaklayan kanunlar ilk başta, feodalizmin zayıflaması sırasında kırdaki düzeni korumak ve kasabaların önemini sınırlamak için düşünülmüştü. Daha sonra bu yasalar burjuvazi tarafından şehirli ayaktakımının çıkardığı isyanları bastırmak için kullanılabildi; çünkü ücretli işçiler sadece şehirde varlık göstererek bile bir suç işliyordu. Bu nedenle bu yasaları kitaplarda bulundurmaya devam etmek ve egemen sınıfın hedefleriyle uygunluğundan emin olmak için seçmeli olarak uygulamaya bağlı olmaları son derece faydalıdır. Bu yasalar, kalıntı olmanın tersine, yeni egemen sınıfın ellerinde toplumsal denetimin araçları oldular[15].

O halde, bir hukuk sistemindeki kalıntıların sayısı abartılmış olabilir; ancak şüphesiz bazı yasalar egemen sınıf açısından uygunsuzluklarına rağmen kalıcı olurlar. Anakronik yasaların kalıcılığına ilişkin ortak bir Marksist açıklama, avukatlar gibi küçük toplumsal grupların bunlara verdiği destekte bulunabilir. Bu nedenle kalıntılar problemi ile sınıf-içi çatışma ör-

---

[14] D. Sugerman, *Legality, Ideology and the State* (Croom-Helm, Londra).

[15] K. Marx, *Capital*, cilt: 1, (Penguin/*NLR*, 1976), yirmi sekizinci kısım; S. L. Harring, "Class Conflict and the Suppression of Tramps in Buffalo, 1892-1894", s. 11, *Law & Society Review* (1977), s. 873.

nekleri ve 1844 tarihli Fabrika Yasası gibi yasal düzenlemelerin arkasındaki grup ittifaklarının çeşitliliği arasında esaslı bir benzerlik vardır. Bu yasaların hepsi sınıf kavramı içinde açıklanamayacak gruplar arasındaki çatışmaların bir sonucu olarak yapılmış gibi görünmektedir. Marksizm böyle bir olasılığı kabul ederek aynı zamanda sınıf araçsalcılığı hukuk teorisini muhafaza edebilir mi?

Yasa yapılması sürecinde toplumsal sınıflardan başka grupların rolü olduğunun kabul edilmesinde açık bir tehlike vardır. Marksist belirlenimci tezin gücü maddi altyapı ile bir toplumdaki belli başlı aktörlerin motivasyonu arasında kurulmuş bir bağlantıya dayanır. İlgili gruplar toplumsal sınıflar olduğu sürece bu materyalist bağ teorik gibi görünecektir. İdeolojiler üretici faaliyetlerde oluşur. Egemen sınıf üretim ilişkileri içinde aynı pozisyonu paylaşır ve o halde siyasi ile hukuki üstyapıyı biçimlendirmek için esas alınacak olan benzer bir inançlar ve değerler sistemine sahiptir. Bununla birlikte, yasaların, sınıfsal durumları dışındaki faktörler nedeniyle birleşmiş bir çıkar grupları kalabalığı arasındaki çatışmanın ürünü olduğu bir kez kabul edildiğinde maddi belirlenimcilik tezi eğer tümden ortadan kalkmazsa ciddi bir biçimde zayıflar. Bu grupların eylemlerini üretim ilişkileri içinde biçimlenen ideolojilere bağlamak için geriye hiçbir şey kalmaz.

Sınıf araçsalcılığı devlet ve hukuk teorisini bu itirazdan kurtarmak için yapılan bazı girişimler toplumsal sınıflar içindeki büyük sınıfsal bölünmeler ve küçük fraksiyonlar arasında bir ayrıma gider. Bir sınıf fraksiyonu, Poulantzas tarafından, sınıfın geri kalanından belli ölçüde özerkleşmiş ve kendi başına bir sınıf olma potansiyeline sahip olan bir grup olarak tanımlanır[16]. 1844 tarihli Fabrika Yasası, işçi sınıfı ve toprak sa-

---

[16] N. Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, s. 84.

hipleri gibi sınıf fraksiyonlarının değişik birleşimleri arasındaki ittifakın bir ürünü olarak açıklanabilir. Basite indirgenmiş bir proletarya ve üretim araçları sahipleri ikili karşıtlığının tuzaklarından uzak duran, bu dikkatlice formüle edilmiş sınıf analizinin yardımıyla, yasaları, sınıflar ya da şimdilik egemen sınıf içinde sadece bir grup oluşturan potansiyel sınıflar arasındaki çatışmaların ürünü olarak yeniden yorumlayabiliriz. Toplumsal olguyu bu minvalde analiz ettiğimizde, Marksizmin maddi belirlenimcilikle temasını kaybetmiş genel bir çatışma perspektifi şeklinde yozlaşma tehlikesi her zaman vardır ama en azından toplumsal sınıflar arasındaki hudutların ve bağlantıların sınırlanmasına yönelik daha incelikli bir yaklaşım, bir Marksistin geniş bir yasalar alanını tarihsel materyalizmin ilkeleriyle uyumlu bir yöntemle açıklamasına olanak sağlayacaktır.

Gene de böyle bir programın bütünüyle başarılı olup olamayacağından şüpheliyim. 1844 tarihli Fabrika Yasası'nı ya da kalıntıları açıklamak için, Marksistler eski yasaların ruhuna uygun davranan imalatçılar ya da avukatlar gibi gruplara açıklama getirmeye zorlandılar; bu grupların hiçbiri yalnızca üretim ilişkileri içindeki pozisyonlarına atıfta bulunarak tespit edilemez. Hukuk mesleği, yasaların biçim ve içeriğini sürekli olarak etkileyen benzeri olmayan çıkarlarından endişe duyan bağımsız bir grubun tek örneğini oluşturur. Her bir hukuk kuralını derinlemesine incelersek, farklı grup birleşimlerinin hukukun gidişatını etkilemek için birbiriyle ittifak yapmaya çalıştığını görürüz. Gerçekten grup üyeliği, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki çıkar çatışmalarının kaçınılmaz bir sonucu olduğundan dolayı bir o kadar da belirli bir uyuşmazlığın nitelikleriyle oluşur. Grup ittifaklarının değişkenliği, kökenlerine ilişkin bir sınıf araçsalcılığı yorumuna mukavemet gösterir. Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisini, materyalist ideoloji açıklama-

sının sınırları içinde pek çok grubu kapsayan daha geniş bir araçsalcı yaklaşımla birleştirmenin yolu bulunmadıkça, Marksist hukuk teorisinin devamlılığı, yalnızca indirgemeciliğin bütün bozukluklarının suyuna giderek sürdürülebilir.

Muhtemel bir yanıt, Marksizmin iddialarını idare edilebilir ölçülerle sınırlamaktır. Marksistler, hukuk da dahil olmak üzere bütün toplumsal olguların analizini yapmaya çalışmak yerine yalnızca tarihsel materyalizmin toplumsal evrimin ana çizgilerini içerdiğini iddia edebilirler. Bu bakış açısında maddi altyapının önemi, bir üretim tarzından diğerine geçişin tarihin akışını Komünist bir topluma doğru değiştirmesidir; ancak üretici faaliyetler belirli tarihsel olayları açıklamak için kullanılamaz. Elbette, toplumsal evrim modellerini münferit oluşlardan ayırmak konusunda teorik bir güçlük vardır; çünkü bu modeller yalnızca belirli olaylar tarafından kanıtlandığında ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, Marksizmin iddialarını kapsamlı tarihsel hareketlere referansla desteklediğini varsayarsak o zaman sınıf indirgemeciliği konusunda hissedilen memnuniyetsizliğin önüne geçilebilecektir. Ne var ki bunun bedeli de büyük olacaktır. Tarihin, politikanın, kültürün ya da hukukun ayrıntılı bir incelemesini Marksist bir perspektifle yapmaya artık uygun olmayacaktır; zira egemen bir üretim tarzının varlığına işaret etmek ve nihai düşüşünü öngörmek dışında söyleyecek çok az şey kalacaktır. Egemen ideolojiyi ve toplumsal olguları sınıfsal kavramlarla analiz etmenin keskin ucu böylelikle gözden kaybolacaktır. Söylemeye gerek yok ki, etraflarında çepeçevre bir sınıf karakteriyle belirlenmiş politik mücadeleler gören pek az Marksist, tarihsel materyalizmin böylesi bir sınırlayıcı yorumunu kabul etmiştir. Marksizmin özü doğru devrimci pratiği bulmak için gerekli olan yönteme ilişkin yaptığı açıklamadır ve bu toplumsal oluşumun kesin doğası-

nın kavranmasını gerektirir. Bu nedenle ayrıntılı bir toplumsal açıklamadan başka her şey yetersiz kalacaktır.

Tarihsel materyalizmin iddialarını bu şekilde daraltmak gibi tatsız bir seçimle karşı karşıya kalan Marksistler, gruplar ne kadar farklı şekillerde ortaya çıkarlarsa çıksınlar ve bir kalıntı egemen sınıf açısından ne kadar dezavantajlı olabilirse olsun, tüm bunların egemen ideolojinin her zaman her yerde varolan ve şekillendirilebilir olduğunun farkındalığıyla açıklanabileceğinde ısrar ederek, toplumsal çatışmanın kaynaklarının çeşitliliğine dayanan sınıf indirgemeciliğine yönelik itirazların etrafından dolaşmayı tercih ederler. Egemen sınıfın sahip olduğu çıkar algıları, pozisyonları açısından acil önemi olmayan meselelerin kapatılması için şişirilebilir. Böylece, müesses kiliselere ya da ailesel sorumluluklara hukuk aracılığıyla verdikleri destek, ideolojilerin üretim ilişkileri içindeki pratiklerle ilgili olan uzantılarıyla açıklanabilir. Kilise özel mülkiyete ve otoriteye saygı duymayı öğretir, ki bu işgücünü disipline etmeye çalışan üretim araçları sahibi açısından faydalı olabilir. Benzer şekilde, kendi sulbünden olanların evlilikleri üzerindeki baba denetimi gibi ailesel bağlar, mülkiyet sahipliği ve mülkiyet üzerindeki tasarrufla ilgili egemen ideolojilerle bağlantılandırılabilir. Bundan başka, egemen sınıfın ideolojisinin yayılma gücü küçümsenmemelidir. Burjuva ideolojisinin okullar, kiliseler, medya ve mahkemeler gibi kurumlar aracılığıyla kitlelere nasıl nüfuz ettiğine daha önce de işaret etmiştik. Dolayısıyla Marksistlere göre, çıkar gruplarının görünüşteki çeşitliliği, egemen sınıfın ideolojilerinin yön verdiği temeldeki algılar ve değerler birliğini örter. Sonuç olarak yasaların içeriği esas olarak o ideolojiyle uyumlu olacaktır. Alt sınıflar ve sınıf fraksiyonları, egemen sınıf açısından ciddi dezavantajlar yaratacak olan hukuk kurallarının içeriğini nadiren etkileyebilirler; çünkü aşmaları gereken çifte bir engel vardır. Yalnızca yasama or-

ganının denetimini ele geçirmek için yürütülen bir siyasi mücadeleyi kazanmaları yetmez aynı zamanda çıkar algılarını egemen sınıfın yayılgan ideolojisinin yarattığı kirlilikten de kurtarmaları gerekir.

Aynı argüman sınıf fraksiyonları olarak tanımlanamayacak olan gruplar için de geçerlidir. Örneğin hukukçular, topluluğun diğer üyeleri gibi egemen ideolojiyle doldurulmuş durumdadır. Gerçekten öğrendikleri hukuk kuralları bütünüyle egemen sınıfın dünya görüşünü ve değerlerini yansıttığı için bunların zihinlerine aşılanmasına özellikle eğilimlidirler. Hukukçuların sorumlu olduğu bu kalıntılar, bu nedenle egemen sınıfın işaret ettiği normlardan nadiren uzaklaşacaktır. Bu nedenle, sınıf indirgemeciliğinin bu savunusu üzerine, sınıf mücadelesine açıkça bağlı olmayan yasalar, gerçekte egemen sınıfın kendi egemen pozisyonunu savunmada çok önemli bir unsur olarak formüle ettiği, her zaman her yerde varolan ve şekillendirilebilir bir ideolojinden esinlenir.

Daha genel olarak, kalıntıların varlığı iki birikimsel yolla açıklanabilir. Birincisi, modern toplumda egemen sınıf tarafından kullanılan belirli bir meşrulaştırıcı ideolojinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilirler. Yasalara saygı, sınıfsal baskının araçları olma işlevlerinin esrarlı bir havaya büründürülmesiyle geliştirilebilir. Hukukun bu amacını örtbas etmenin bir yolu hukukun geleneksel kökenleri ve değişmez içeriğinde ısrar etmektir. Hukukun gelenek içindeki kaynağı, hukukun modern egemen bir sınıfın aracı olduğu iddiasını olumsuzlamak eğilimindedir ve hukuk kurallarının değişmezliği egemen sınıfın şarta bağlı çıkarlarından çok temel adalet kavramlarını akla getirir. Eğer hukuk eklemlenen hedeflere göre sık sık değiştirilirse, bu meşrulaştırma taktiğinin başarısı hasar görecektir. On dokuzuncu yüzyılda Birleşik Devletler'deki kanun çıkarma hareketlerine karşı hatırı sayılır güçteki muhalefetin arkasında

yatan neden budur; çünkü yasama yetkisinin aşırı kullanımı, hukukun araç olma vasfını ortaya çıkarması nedeniyle hukuk otoritesini zayıflatıyordu[17]. Bunu, hukuk sisteminin istikrarının korunması yönünde genel bir eğilim göz önünde bulundurulduğunda, kalıntıların dayanıklılığının egemen sınıfın hukuk reformu yapmak için yeteri kadar rahatsız edilmemiş olmasının örnekleri olarak açıklanabilmesi izler.

Gelenek üzerine yapılan vurgu, kalıntıların varlığı konusunda ikinci bir neden ileri sürer. Marksizme göre, egemen ideolojinin ana kaynağı çağdaş üretim ilişkileri içindeki pratiklerden çıkıyor olmasına rağmen, hukukun, daha önceki ideolojilere geleneksel meşruluğun öneminden dolayı bağlanmasıyla sınırlı olmak üzere, hukukta herhangi bir zamanda temsil edilen ideolojilerin muazzam bir terkip oluşturuyor olması gerekir. İngiliz gayrimenkul temliki sisteminde belirttiğimiz gibi, bu karşıtlıklar, yalnızca kuralı ifade eden sözcüklerle kuralın toplumsal pratikler üzerindeki etkileri arasındaki bir irtibatsızlık içinde kurulmaz. İlgili hukuk öğretilerindeki elverişli argümanların köklerine inerler. Geçmişteki ve bugünkü üretim ilişkilerine dayalı hukuki ilkeler arasındaki temel çatışkılar önemsiz meselelerde bile ortaya çıkabilir.

Belirli hukuki kararların arkasında yatan ideolojilerin kökenini sökme görevinden doğan bazı karmaşıklıklar, İngiliz içtihat hukukunda müzakere edilen sözleşmesel bir uyuşmazlıkta görülebilir. *Sagar v. Ridehalg & Sons Ltd.* [1931] 1 Ch. 310 (C.A.) davasında, bir işçi işverenin kendisine büyük miktarda ücret borcu bulunduğunu iddia eder. İşverenleri savunmalarında, bunun sahibi oldukları pamuklu bez fabrikasındaki dokumacıların kötü işçiliği nedeniyle yapılan bir ücret kesintisi

---

[17] M. J. Horwitz, *The Transformation of American Law 1780-1860* (Harvard, Cambridge, Mass., 1977), s. 256-9.

uygulaması olduğunu açıklarlar. Davalılar vekili, bu teamülün Sagar'ın yaptığı iş sözleşmelerinin bir hükmü olduğunu, dolayısıyla kesintilerin hukuka uygun olarak yapıldığını ileri sürer. Temyiz Mahkemesi bu savunmayı kabul eder ve davacının davası reddedilir.

Mahkeme iki kural arasında bir seçim yapma durumundaydı. Bir yandan işveren, kalite standartları getirmenin adil olduğunu söylüyordu. Bu davranış normunu desteklemek için örf ve adet niteliğindeki sanayi uygulamalarına dayanıyorlardı. Bu örf ve adetler, kapitalizm öncesi dönemlerde oluşturulmuş iş ilişkilerine geleneksel bir bakışı temsil edip onaylıyordu[18]. O dönemlerde işveren ustaydı ve işçi de sadece bir hizmetçiydi. Usta, işyerindeki düzeni ve verimliliği sürdürmek için ücretlerden kesinti yapmak gibi çok geniş bir yelpazede disiplin önlemleri almaya yetkiliydi. Diğer yandan işçi, sözleşme özgürlüğü öğretisine dayanıyordu. Bu, kapitalist üretim tarzındaki meta mübadelesinden oluşan üretici faaliyetlere karşılık gelen burjuva ideolojisindeki bireysel özgürlük temasından türeyen sözleşmeler hukukunun temel bir ilkesidir. Sagar yalnızca sözleşmenin kuruluşu sırasında kabul etmek konusunda mutabakata vardığı hükümlerin kendisi açısından bağlayıcı olduğunu, hukuku işleterek eklemeler yapmanın temel sözleşme özgürlüğü ilkesine açıkça karşı gelmek olduğunu ileri sürdü. O zaman burada ideolojiler arasında bir çelişki vardır: Sözleşme özgürlüğü ilkesine karşı işverenin geleneksel disiplin yetkileri. Egemen ideolojiyi kendisine dayanak yapan işçiyken, işverenlerin davalarını eski iş ilişkileri kavramlarına dayandırması dikkat çekicidir. İşçi, ücretli emekçinin durumuna alternatif bir görüş sunan egemen ideolojiden mü-

---

[18] A. Fox, *Beyond Contract: Work, Power and Trust Relations* (Faber, Londra, 1974), dördüncü bölüm.

rekkep hukuk kurallarıyla sınırlanmıştı. Aynı zamanda işverenler kendi davranışlarının hukuksuzluğunu savunmak için hukuk kuralları ve emsal kararlar bulabiliyordu.

Mahkemenin kararı bir uzlaşmayı simgeliyordu. Buna göre, işverenin kesintiler yapması, bunun ancak bir sözleşme hükmü olması halinde mümkündü. Bununla birlikte uzun yıllar boyunca süregelen teamül kabilinden uygulamaların bir sonucu olarak, bu hüküm, sağlam bir temele dayalı ancak sözleşme özgürlüğü ilkesine dar bir istisna getiren sözleşmenin, makul ve herkesçe bilinen teamüllere dayalı olmaları şartıyla, bu tür hükümler getirilmesine izin verdiği anlamına gelebilir. Şimdi, bu tek bir örneğin ideolojik temelinin karmaşıklığını anlamak için kapitalizm öncesi ve kapitalist dönemdeki üretim tarzlarını birlikte ele almak gerekir. Modern egemen ideoloji ile hukukun içeriğini bağlayabileceğimiz basit bir eşitlik söz konusu değildir. Dolambaçlı hukuki öğretiler ağı, mevcut hukuk öğretilerinin incelikli metaformozuna izin vermesinin yanında anakronik kalıntıları gizleyebilir.

Özet olarak, sınıf araçsalcılığı hukuk teorisi, egemen ideolojinin yayılma gücünün tanınması şartıyla, Marksizmin sınıf indirgemeciliğine doğru eğilim gösterdiği eleştirisine karşı kendisini savunabilir. Marksistler, alt sınıfların yararına olan yasaların varlığını modern devletin göreli özerkliği olgusunun bir parçası olarak açıklar. Bu tür yasal düzenlemeler, egemen ideolojinin tüm yenilikçi hareketler üzerinde uyguladığı denetimden ötürü kapitalist üretim tarzının temellerine hiçbir zaman meydan okur nitelikte olmayacaktır. Benzer şekilde, toplumsal sınıflar dışındaki gruplar arasındaki çatışmalar egemen ideolojinin topraklarında yürütülür. Zaman zaman o ideoloji içinde, politik süreçler dahilinde ve yasal işlemler vasıtasıyla hesaplaşılması gereken muğlaklıklar ve uyuşmazlıklar olacaktır. Belirli gruplar, eski ideolojileri korumaya çalışabilirler ve

dolayısıyla hukuki kalıntılar kalıcılaşabilir. Bununla birlikte, genel olarak, benim argümanım Marksistlerin egemen ideolojinin belirleyici gücüne dayanarak sınıf indirgemeciliği suçlamasına karşı sınıf araçsalcılığı hukuk teorisini savunabilecekleridir.

Hukuksal Düşüncenin Özerkliği

Şimdi sınıf araçsalcılığı hukuk teorisine yönelik bir başka tür itiraza geçiyorum. Burada eleştiriler daha esaslıdır; çünkü araçsalcı hukukun işlevleri kavramının köklerine iner. Bir önceki kısmın tersine, itirazlar hukukun ideolojiler ve çıkarlar arasındaki çatışmanın çözümlenmesinin sağlandığı kurumsal bir düzenleme olarak tanımlanmasına karşı yükseltilir. Hukuk daha çok bir toplumsal oluşumu —hemfikir olunan doğru davranış ilkeleri temelinde— bir araya getiren bir çimento olarak görülür. Hukuk bir egemen ideolojinin dayatılması değil, adalet demektir. Dolayısıyla toplumsal düzenin açıklanmasında vurgu bir değerler uzlaşısı üzerinedir ve bu fikirler tarih üstü olarak addedilir ve maddi faktörlerle belirlenmezler.

Pek çok hukuk sisteminde hukukçular ve yurttaşlar hukuki muhakemenin özerkliğine dair bir inancı paylaşır. Uç örneklerde, tüm geçerli yasaların, yasal düzenlemeler yapmakla sorumlu olanların akıl yürütmesi sonucu ortaya çıktığı söylenir. Hukuk sistemleri kutsal metinlere dayanan toplumlar açısından bu doğrudur. Peygamberler ve ruhban sınıfı, dinin benimsediği doğru davranışın temel ilkelerinden çıkarılacak hukuki ilkeleri ayrıntılı olarak açıklarlar. İslam'da Kuran yüzyıllar boyunca Şeriat olarak adlandırılan kutsal yasaların kaynağı olarak hizmet etmiştir. Benzer şekilde Hint yasaları (*dharmasastra*) bir kutsal adamlar kastının kutsal ifşaatlarının otantik bir yorumu aracılığıyla belirlenmiştir. Bütün yasaların muha-

kemenin ürünü olduğu inancı dinle ilişkilendirilmiş kurallarla sınırlı değildir. Geleneksel olarak doğal hukuk kavramı tanrısal bir nedenin varlığıyla sınırlı olmuştur; ancak altta yatan fikir bütünüyle seküler olabilir. Bu ikinci biçimde, doğal hukuk ekolü, insanlık da dahil olmak üzere tüm türlerin yaradılışsal bir amaç ya da işleve sahip olduğu şeklinde teolojik bir doğa görüşünü benimserler. İnsan toplumunun varsayılan amaçları olduğuyla başlayan bu filozoflar, akıl yürütme yoluyla insanlar için doğru davranış tanımlamaları tasarlarlar. Bu uç bakış açılarına göre, hukuk, günlük yaşamın dünyevi çatışmalarına getirilen pragmatik çözümlerden uzak, doğru davranış ilkelerinin akla dayanan aşkın bir derlemesine bir yaklaşmadır. Hukuk doğrunun cisimleşmesidir: Kurallar, doğal adaletle uyum içindeki nesnel olarak geçerli ilkelerin keşfedilmesi için akıl kullanarak yaratılır ya da ilahi olarak esinlenir.

Modern hukuk sistemlerinde daha ihtiyatlı bir görüş bulunabilir. Yasama organının, genellikle belirli çıkarları tatmin etmek için hukuku bilerek değiştirdiği kabul edilir. Bununla birlikte, hukukun bir ölçüde gizemlileştirilmesi söz konusudur. Hukuk öğretisinin gelişiminde, çatışan çıkarların, egemen ideolojinin ayrıntılı olarak açıklanmasının ya da politik tartışma biçimlerinin karşılıklı etkilemesine indirgenemeyecek olan özel tür bir akıl yürütme zuhur eder[19]. Hukuki muhakemenin kesin doğasına ilişkin olarak, özellikle de anlaşılması kolay araçsalcı kaygılardan çıkanlarla sınırlı olmak üzere, dikkate değer bir fikir uyuşmazlığı olsa da, kısmen ortak bir zemin vardır. Hukuki söylemin, en azından görünüşte, hukuki muhakemeyi maddi çıkar hakkındaki tartışmalardan ayrıştıran tutarlılık ve uyumluluk standartlarına göre işlediği kabul edi-

---

[19] R. M. Unger, *Law in Modern Society* (Free Press, New York, 1976), s. 52-3.

lir[20]. Hukuki muhakemenin dış görünüşünün vaki fiili sürece karşılık geldiğine inanan Dworkin[21] gibiler, avukatların esasında araçsal politik değerlendirmelerle ilgili olmadıklarını; çünkü avukatların, yargıçların, toplumsal sınıfların veya bir başka grubun sahip olduğu bağımsız çıkar algıları uyuşmazlıklarına çözümler sunan bir hukuk mantığı türünün mevcut olduğunu ileri sürerler. Tam özerklik tezinin taraftarları, uyuşmazlıklara adil çözüm bulmaya yönelik bu akıl yürütme yönteminin, sonuçların arkaplandaki egemen ideoloji tarafından belirlenmediği bağımsız bir rasyonellik alanında yürütüldüğünü söyleyerek iddialarını bir adım ileri taşırlar. Hukuki muhakemeyi adaletle ilgili incelemelerin soyut ve araçsal olmayan bir ifadesi olarak görürler.

Bu diyalogun biçimi ve yeri hukuk sistemleri arasında değişime uğrar. Fransa'daki gibi, bütünüyle sistemleştirilmiş edilmiş hukuk sistemlerinde, hukuk öğretisinin dinamiği, kuralları oluşturan sözcüklerin anlamlarının muğlaklığının sağladığı yaratıcılık olanaklarından kaynaklanır. Hukukçular yeni problemlerle meşgul olmak ve yasaların içeriğindeki incelikli değişimleri etkileyebilmek için yazılı hukukun müphemliğinden yararlanabilirler. Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi diğer hukuk sistemleri, hukuk kaynakları olarak bütünüyle otoriter kanun metinlerine dayanmazlar. İçtihat Hukuku kurallarıyla tamamlanırlar. Bir başlıkla ilgili herhangi bir yasal düzenleme yoksa, mahkeme bir karara varmak için bu standartları elindeki davaya uygulamadan önce, öncelikle emsal kararların hangi ilke ve kuralları esas aldığını tespit etmek durumundadır. Dolayısıyla İçtihat Hukukunda, kuralın formüle edilmesinin yanı sıra yorumlanmasın-

---

[20] N. MacCormick, *Legal Reasoning and Legal Theory* (Oxford, 1978).

[21] R. M. Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Duckworth, Londra, 1978).

da da yargısal yaratıcılık olanakları ortaya çıkar. Uygunluğu açısından İçtihat Hukuku ülkelerindeki yargısal akıl yürütme üzerine yoğunlaşacağım; ancak açıklamalarım hukuki muhakemeyi kullanan diğer meslek gruplarını da kapsamayı amaçlamaktadır.

Başlangıç olarak hukuksal düşüncenin özerkliğini, göreli özerklik kavramından ayırmalıyız. İlk olarak, göreli özerklik fikri, kapitalist devletin kurumsal çerçevesine ve egemen ideolojinin doğrudan denetiminden bağımsızlığına atıfta bulunur. Diğer yanda akıl yürütmenin özerkliği, belirli bir kurumsal çerçeveyi varsaymaz ya da buna atıfta bulunmaz; Roma hukukunda olduğu gibi hem kapitalist hem kapitalizm öncesi hukuk sistemlerinde ortaya çıkabilir. Gerçekten göreceğimiz gibi, modern toplumda daha az yaygınlıkla kabul edilir. İkincisi, özerklik tezi, hukuksal düşüncenin tüm maddi sınırlamalardan tam bir bağımsızlığını akla getirir, oysa göreli özerklik kavramının özü, kurumsal yalıtılmışlığına rağmen, modern devletin, herhangi bir hükümet biçiminden çok daha fazla bir biçimde, egemen sınıfın gücüne tabi olduğu konusunda ısrar etmektir. Özerklik tezi, temelde, Marksist ideoloji tezinin tersine işleyen idealist bir kavramdır.

Bununla birlikte göreli özerklik ile özerklik tezi arasında bir bağ vardır. Yasa yapma ve ifade etme işinin, bileşimleri egemen sınıfa eş olmayan farklı bir hukukçular kastı tarafından üstlenildiği bir yerde, bu kastın egemen sınıfın maddi çıkarlarıyla ilgili herhangi bir endişe duymadan akıl yürüttüklerini ve bunun yanında sahip oldukları bütün fikirlerin egemen ideolojiden gelme olmadığını varsaymak daha kolaydır. Bu nedenle, göreli özerk bir devlette, hukukun özerk bir biçimde geliştiğine, çünkü hukuk sisteminin memurlarının üretim araçları sahiplerince açıkça manüple edilemediklerine, daha yaygın bir biçimde inanılıyor olabilir.

Hukuksal düşüncenin kaba araçsalcı bir analizi sıklıkla Marksistlere atfedilir. Bu araçsalcı görüş özerklik teziyle taban tabana zıttır. Hukuki muhakemenin şekilciliğinin yapmacık olduğunu savunur. Özerk yargısal mantığın aldatıcı bakış açısının arkasında sınıf egemenliğinin tekin olmayan entrikaları pusuya yatmıştır. Yargıçlar, hukuku egemen sınıfların çıkarlarına uydurmak için manüple eder; ancak kendi faaliyetlerini hukuki retoriğin arkasına gizler. Bu araçsalcı hukuki muhakeme görüşü Marksistlerle ilişkilendirilse de, hem bunu kabul edip hem de Marksist olduğunu iddia eden yazarların kim olduğunu bulmak zordur. Bunun yanı sıra, Marksistlerin kendilerini kaba araçsalcılıkla ilişkilendirilmekten sakınmaları için teorik ve ampirik nedenler vardır.

Birinci itiraz basitçe, özerklik tezinin daha doğru bir hukuki muhakeme tanımı getirdiğidir. Bu durum İngiliz ceza hukukundan alınmış yargısal bir karar örneğiyle açıklanabilir. *R. v. Miller* [1954] 2 Q. B. 282 davasında, bir kadın eşinden ayrılır ve boşanma işlemlerine başlar. Bu sırada Miller kadının rızası hilafına cinsel ilişkiye girer, onu histerik ve gergin bir durumda bırakır. Tecavüz ve saldırıyla suçlanır. Birinci kademe ceza mahkemesi olan Winchester Asliye Ceza Mahkemesi'nde, yargıç bu tür koşullar altındaki bir tecavüz suçu ile ilgili yerleşik bir yasa olmadığına karar verir. Hukukçuların çoğu zaten bir erkeğin kendi karısına tecavüz etmekten mahkûm edilemeyeceğini kabul etmektedir; ancak ortada ne açık bir yasal düzenleme ne de emsal karar vardır. Lynsky J. bir karara varmak için sayısız otoriteye danışır. "Ceza hukukundaki en büyük otoritelerden biri olan Stephen J.," gibi oldukça saygın yargıçların daha önceki davalarda (*R. v. Clarence* [1888] 22 Q.B.D. 23) verdikleri kararlara dayanır. Bunun yanında ceza hukuku alanındaki anlaşmalara ilişkin bilgisi geniş yazarların çalışmaları da büyük bir dikkatle incelenir.

Bu konuyla ilgili yasa ilk kez yıllar önce Hale'in Ceza Davaları'nda ele alındı. Burada "karşılıklı evlenme rızaları ve sözleşmeleri nedeniyle kadın kocası karşısında geri alamayacağı biçimde kendisinden vazgeçtiği için kocanın karısına tecavüz etmekle suçlanamayacağı" söylenir (1 Hale P.C. 629)... Sir Mathew Hale'in bu kitabı yazdığı dönemde benimsenen hukuk görüşünün bu olduğu, çünkü o dönemde geçerli bir evliliğin ölüm dışında herhangi bir nedenle dağılamayacağı ve evlilikten kaçınmanın tek yolunun Parlamento'dan özel bir yasa çıkarmak olduğu pekâlâ tasavvur edilebilir.

Kararda, ne bir sınıf doğası ne de farklı biçimde kurulmuş grupların çıkarlarının korunması açısından, araçsal değerlendirmelerin göz önünde bulundurulduğuna dair tek bir ima yoktur. Tersine, yargıç sonuççu* değerlendirmelere değinmeden, uzmanlar arasında uygun kuralla ilgili tutarlı bir görüş bulmak için özenli bir şekilde çalışmıştır. Hukuk öğretisi yığınını, uyumlu bir resim oluşturmak için bir araya getirilmesi gereken dev bir yapboz gibi ele almıştır. Zaman zaman bir parça uymaz, kurallar uzlaştırılamaz gibi görünür; ancak hukuk mantığının incelikleri en sonunda uyuşmazlığı çözen bir ayrıma işaret eder ve bütün bir senaryo ortaya çıkar. Buradaki çatışma, tecavüzü yasaklayan genel bir kural ile cinsel ilişkiye onay vermekle kalmayıp aynı zamanda karı koca arasındaki birliğin hukuken geçerli olması için cinsel ilişkiyi zorunlu tutan evlilik kurumu arasında yatmaktadır. Bu, yargıçlar ve bilgili yazarların konu hakkında yaptıkları muhalif açıklamalara yansımıştır. Lynsky J., bir mahkeme, eşleri ayıran bir karar oluşturmamışsa ya da oluşturuncaya kadar bir erkeğin, tecavüz yasağını ihlal etmeden karısı rıza göstersin ya da göster-

---

* Ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin, eylemin ürettiği sonuç olduğunu savunan ahlaki teorilerin genel adı –ç.n.

mesin karısıyla cinsel ilişkiye girebileceğine karar vererek bu kuralların ortasını buldu. Böyle bir ayrılık emri ibraz edilmediği için koca tecavüz suçlamasından muaf tutuldu, ama ceza hukukunun karakteristik ironilerden biriyle fiziksel saldırıdan dolayı hemen mahkûm edildi.

Bir kadının evlilik töreni sırasında cinsel ilişki için gösterdiği rızanın özüne ilişkin gerçekçi olmayan bir bakış açısını esas alan bu karara göz yummayı istemeyebiliriz. Diğer yandan bir başkası bu kararın kocayı evliliğin istikrarını zayıflatacak ve mahkemelerin boşa zaman harcamasına neden olacak sahte tecavüz suçlamalarından koruduğunu söyleyebilir. Yine de karar yargıcı hangi görüşü benimserse benimsesin, yargısal akıl yürütmenin bütünüyle araçsal olduğuna inanmak zordur. Lynsky J., muhalif yetkili açıklamaların ussallaştırılmasından bir çözüm bulmaya çalışır. Hukukun temel ilkelerini inceleyerek ve birbirlerine karşı ağırlıklarını tartarak bir senteze ulaşır. Hale ve Stephen'ın kategorik ifadeleri zayıflatılır ve daha yakın zamanlarda ortaya atılan fikirlere dayanarak hukukçuların geleneksel görüşlerine bir istisna getirilir. Evliliğin teşvik edilmesi ya da şiddet suçunun azaltılması gibi değerlendirmelerin sözü edilmez ve görünüşe bakılırsa bunlar bu akıl yürütmede hiçbir rol oynamazlar. Meselenin özü, rahiplerin kutsal metinleri, içinde gizlenen gerçek anlamı bulmak için incelediklerine benzer tarzda ele alınır. Bu, hem hukukun özerkliğine olan inancı destekleyen hem de hukuki muhakemenin saf araçsalcı açıklamasını çürüten tutarlılık arayışıdır. Özellikle, hukuk öğretisinin yeni büklümleriyle işçi sınıfını baskı altına almak için dolap çeviren tipik araçsalcı yargıçlar tablosu, yasanın yapısını kusursuz bir ağda bir araya getirmek için, yargıçların ciddi çabalarının kabul edilemez bir biçimde çarpıtılmış bir imajı gibi görünmektedir.

Eğer hukuki muhakeme gerçekten araçsal ise, yasaların çeliştiği ve birbirine aykırı talimatlar verdiği keskin ve sivri kenarları görmeyi bekleyebiliriz. Her kural sınıf mücadelesinin iniş çıkışlarında üretilecek, çatışan güçler dengesinin ürünü olacaktır. Her sınıfın politik ağırlığı artıp azaldığı için yasalar bundan etkilenecek, yürürlüğe konulan kurallar, dengesiz, istikrarsız bir engel olarak kalacaktır. Hukukun tutarlılığı kesinlikle abartılabilir olsa da, hukukçuların deneyimi böylesi bir zor durumun aksini kanıtlamaktadır. Hukukun kumaşında Miller'ın davasında olduğu gibi ütülenmesi gereken kırışıklıklar vardır; ancak genel olarak modern bir hukuk sistemi, öğrencilerine düşünmeye sevkeden titizlikle gerekçelendirilmiş bir öğretiler yapısını normatif söylemin diğer pek çok biçiminden daha incelikli ve daha titiz bir biçimde sunar.

Ayrıca, bu akıl yürütme yönteminin görünümü, özerklik tezinin bir diğer yönüne, yani yargısal mantığın egemen ideolojinin kısıtlamalarını gözünden kaçırdığı tezine destek verir. Yargıç, hukuk sisteminin mantığına kendi içsel düşünce silsilesini sınırlandırmaya özen gösterir. Kararını müesses tipolojilere ve kutsal ilkelere uygun olarak oluşturmaya çalışır. Meşrulaştırıcı ideolojilere ve daha dar değerlere başvurmaktan kaçınır. Bu, hukuki muhakemenin özerk olarak işlediğini, egemen ideoloji tarafından belirlenmediğini akla getirir.

Bu nedenle, özerklik tezi, hukuki muhakeme sürecine basit araçsalcılıktan daha iyi bir tanım getiriyor gibi görünmektedir. Bu ilk itiraz kaba araçsalcı yaklaşıma ters düşer. Görünüşü gerçeklikten ayırmamız gerektiği ve tutarlılığın yanı sıra uyumluluğu güvence altına almaya yönelik yargısal çabaların sadece egemen sınıfın çıkarlarından yana yapılan aktif tercihi gizleyen bir kılıf olduğu iddia edilir. Peki, görünüş ve gerçeklik arasında bu kadar büyük bir boşluk olduğuna neden inanalım? Kaba araçsalcı teorisyenler bu soruya, eğer yasaların

maddi mülahazalardan bağımsız olarak yaratıldığı düşünülürse, sınıfsal bir baskı aracı olarak hukuk sisteminin gerçek özü karanlıkta kalacaktır, diye cevap verirler. Bu çarpıtma, iktidar yapıları açısından yararlı bir meşrulaştırıcı ideoloji olarak hizmet etmelidir. Bundan başka, hukukçular, hukuk kendi kaygılarından bağımsız gelişiyormuş gibi yaparak kendi iktidarlarını gizlerler.

Bu argüman belli bir ölçüde geçerlidir. Bir yargıcın fiilen hesaba kattığı faktörler ile zihninde yankılanan standartlar arasında dikkate değer bir fark olabilir. Tipik olarak, bir mahkeme kararından kişisel deneyimler ve politik olarak hassas sonuçcu değerlendirmeler çıkarılabilir, hatta bunlar bir davanın esasının değerlendirilmesinde ciddi ölçüde ağır basabilir. Yine de hukuki muhakeme sürecine itimat etmemek büyük bir şüphecilik gerektirir. Öğretisel tartışmalara katılan bütün hukukçuların ya büyük çapta komploculuk oynamaktan hoşlandığını ya da bir çeşit delilikten muzdarip olduklarını kabul etmek gerekir.

Hukuki muhakemenin bu araçsalcı yorumunun, Marksist ideoloji açıklamasından saptığını ileri süren teorik bir itiraz, bizim bakış açımızdan eşit derecede anlamlıdır. Marksizmin, egemen sınıfın motivasyonlarını, egemen sınıfın kendi maddi pozisyonunu algılayışına atıf yaparak açıklamadığını yukarıda gördük. Tersine, egemen sınıfın ideolojik çıkar algıları maddi pratiklerden ve sosyalleşmeden kaynaklanır. Egemen ideoloji genelgeçer dünya anlayışını ve temel ahlak ilkelerini temsil eder. Yargısal adalet bilincini yönlendiren ve çatışan argümanlara göreli bir itibar duygusu sağlayan bu egemen ideolojidir. İdeoloji önemli ölçüde bir şekillendirilebilirliğe sahiptir ve egemen sınıf içinde düşünce çeşitliliğine olanak sunar. Sınıf araçsalcılığı hukuki muhakeme teorisinin ileri sürdüğü gibi maddi çıkarlara ilişkin dar bir kavramlar dizisi hükmünde de-

ğildir. Gerçekten nesnel sınıf çıkarlarının aksine bir yönde ilerleyebilir. Bu nedenle, araçsalcılık yalnızca hukuki muhakemenin kurgusal niteliği hakkında hatalı bir iddiaya dayanmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal açıklamaya ilişkin Marksist ilkelerle teması kaybetme tehlikesi içindedir.

Hukuki muhakeme deneyimini bir yanılsama olarak süratle bertaraf etmekten ziyade, gittikçe artan sayıda Marksist, hukuki muhakemenin özerkliğini kendi hukuk yorumları içine yedirmeye çalışıyor. Hukuki söylemin incelikli rasyonelleştirmelerinin herhangi bir araçsalcı açıklamayı çürüttüğünü kabul eden ilk Marksist muhtemelen Engels'ti. Conrad Schmidt'e yazdığı ünlü bir mektubunda, hukuk kurallarının tam anlamıyla egemen sınıf tarafından ilan edilen kişisel çıkar beyanları olmadığını ileri sürmüştür.[22] Tersine, çıkar peşinde olma hali, sıklıkla tutarlı bir hak kavramının korunması için gerekli olan kısıtlamalarla dengelenir; yasa, tutarlı olmalı ve kendisiyle çelişmekten kaçınmalıdır. Gerçekten, Engels kendisiyle herhangi bir tür araçsalcılık arasına basitçe mesafe koymaktan daha ileri gider; çünkü hukuki kuralların maddi altyapının belirleyici etkisini gözden kaçırdığını teslim eder. Hukukun özerkliği tezinin bazı hukuk kurallarının araçsal olmayan ve münferit söylem tarzlarının ürünü olduklarını ileri süren bir versiyonunu ortaya koyar. Bu görüşü, hukukun bir ölçüde özerkliğe sahip olduğunda ısrar eden ve araçsalcılığı öfkeyle kınayan başka yazarlar da izlemiştir[23]. Bu iddiayla ne kastedildiğinden emin olmak zordur. Özerklik (ve bazen, karışıklık

---

[22] F. Engels, "Letter to C. Schmidt" 27 Ekim 1890, K. Marx ve F. Engels, *Selected Works* içinde (International Publishers, New York, 1968), s. 694.

[23] E. P. Thompson, *The Poverty of Theory* (Merlin Press, Londra, 1978), s. 288.

yaratan göreli özerklik)[24] kavramı, özenli bir tanımlama getirmeksizin kaba araçsalcılığa karşıt olarak kullanılır. Bu iddia, hukuki muhakemenin egemen ideolojinin (maddi altyapının doğrudan bir yansıması olduğunun aksine) bir ürünü olduğu anlamına gelebilir ki, bir önceki bölümde anahatları çizilen Marksist yaklaşımla uyumludur. Bununla birlikte özerklik terimi sıklıkla hukuksal düşüncenin maddi kısıtları bütünüyle gözden kaçırdığını ima etmek için kullanılır, sanki hukuk ideolojisi, ipi bırakıldığında uçan bir uçurtmaymış gibi.[25]

Marksistler, hukukun özerk olduğu sloganına kendi itibarlarını katarken uyanık olmalıdırlar. Bu modaya katılırken tarihsel materyalizmin ilkelerinden ayrılma riskini üstlenirler. Özerk hukuki muhakeme gerçekliğini kabul etmek, maddi belirlenimciliği de içeren her tür toplumsal teoriye yönelik genel bir saldırıyla flört etmektir. Marksizm kendisini politik, hukuki ve kültürel üstyapının her düzeyinde üretim ilişkilerinin belirleyici denetimine vurgu yapan sistemik bir toplumsal teoriye adamıştır. Hukuki muhakemenin kısmen özerkliğini kabul eden bu Marksistler, hukuk mantığına ilişkin tanımlamalarında net olmamalarına rağmen, hukukun temel ilkelerinin maddi olarak belirlendiği, ancak bu kısıtlar içinde hukuki muhakemenin belirli somut sorunlara çözümler getirmeyi seçtiği ileri sürülüyor gibi görünür. Başka bir deyişle, hukukun temel standartlarını, hukuk sisteminin altında yatan değerleri ve kategorileri egemen ideoloji üretir; ancak yargıçlar, mantıksal bir işlemle bu normlardan çıkarılan kesin sonuçları ifade ederler.

---

[24] M. Cain ve A. Hunt, *Marx and Engels on Law* (Academic Press, Londra, 1979), s. 50; R. Cotterrell, "The Development of Capitalism and the Formalisation of Contract Law", B. Fryer, A. Hunt, D. McBarnet ve B. Moorhouse, *Law, State and Society* (Croom Helm, Londra, 1981), s. 58.

[25] M. Cain ve A. Hunt, *a.g.e.*, s. 109.

Bu görüşe göre, Miller davasında, her ne kadar yargısal mantığa dayanan kararda bunların uzlaştırılması yoluna gidilmişse de, evliliği ve tecavüzü düzenleyen temel yasaların maddi olarak belirlendiğini varsaymamız gerekmektedir.

Bununla birlikte, yargıçları hukuki muhakeme yoluyla temel ilkeleri değiştirmekten alıkoyanın ne olduğu sorusu ortaya çıkar. Gerçekten bundan nasıl sakınılabildiğini tahayyül etmek zordur. Eğer temel ilkeler, bir hukuk sisteminin kurallarını uyumlu bir öğreti bünyesi içinde düzenlemek anlamına geliyorsa, şu halde hukuk kuralları bağımsız bir mantık tarafından üretildiğinde bu, temel ilkelerde zaman zaman ayarlamalar yapılmasını zorunlu hale getirebilir. Hukuki muhakeme, belirli kurallar ve bunların genelleştirilmiş rasyonelleştirilmesi arasındaki sürekli bir diyalektik vasıtasıyla hukuk sisteminin özgün standartlarını bozabilir. Eğer bu olabiliyorsa, o zaman hukukun içeriği, bağlantı, halihazırda geçerli olandan çok sadece tarihsel hale gelinceye kadar, maddi altyapı tarafından belirlenen ilkelerden aşama aşama uzaklaşacaktır. Örneğin, Miller davasındaki karar, evlilik yasalarının temel ilkelerinin kocanın cinsel ayrıcalıklarına bir sınırlama getirmek üzere yeniden gözden geçirilmesini gerektirir. Bu, değişim için herhangi bir maddi belirleyici güç hesaba katılmadan, evlilik yasaları yargısal mantık vasıtasıyla bütünüyle dönüştürülünceye kadar temel ilke ve bireyselleştirilmiş kural arasında dolambaçlı bir uyumlulaştırma süreci başlatabilir.

Hukuki muhakemenin özerkliğini kabul etmek, bu nedenle, hukukun içeriğine ilişkin herhangi aydınlatıcı bir materyalist açıklamadan vazgeçme riskini üstlenmektir. Bundan başka, üstyapının bütün diğer unsurlarına ilişkin materyalist açıklamaya yönelik bir tehdit gibi görünmektedir; çünkü eğer hukukun içeriği özerk bir biçimde gelişiyorsa o zaman bu, hukukun düzenlediği toplumsal pratikleri etkilemeyecek midir?

Eğer hukuk öğretisi yeni davranış biçimleri gerektiriyorsa, hukuk, toplumsal değişimi maddi etkisinden bağımsız olarak meydana getiriyor olacaktır. Hukuki üstyapı, maddi altyapıdan kaynaklanan belirleyici bir etki olmaksızın toplumsal pratikleri etkileyen özerk bir fail olarak işlev görecektir.

Hukukun özerkliğini kabul eden tarihsel ve toplumsal teorilerin olası sonuçları, beklenmedik bir biçimde uçsuz bucaksızdır. Bunların önemi, kapitalizmin doğuşu ile hukuk arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışma bağlamında en iyi şekilde görülebilir. Max Weber ve onun gibi pek çoklarına[26] kapitalist üretim tarzının güvenilir bir sözleşmeler hukuku sistemi üzerinde yükselmesi gerektiğini varsaymak doğal görünebilir. Gerçekten, meta mübadelesini düzenlemek için bir sözleşmeler hukukunun varlığı, onlara, kapitalist üretim tarzının büyümesinin bir etkisi olmaktan çok bir önkoşulu gibi görünebilir. Weber, işadamlarının, eğer sermayelerini yeni girişimlerde riske atacaklarsa, ticari işlemlerinin akışını sağlamak için son derece öngörülebilir sonuçlara ihtiyaç duydukları sonucuna varır. Bu nedenle sözleşmeler hukuku etkileri bakımından açık ve uygulama yöntemleri bakımından güvenilir olmalıdır. Avrupa'ya özgü olan ve dolayısıyla kapitalizmin neden ilk olarak orada ortaya çıktığını açıklamaya yardımcı olan şey, sözleşme meselelerini çözümlemek için tasarlanmış karmaşık öğretileriyle Roma Hukuku geleneğidir. Eski metinler, Avrupalı hukukçuların, sanayi devriminin canlanma zamanlarında gereksinen sözleşme hukukunu şekillendirmeleri için ihtiyaç duydukları entelektüel mirası sunar. Kapitalizmin kökenlerine ilişkin bu açıklama elbette hukuki muhakemenin özerkliğine

---

[26] M. Rheinstein (ed.), *Max Weber on Law in Economy and Society* (Simon & Schuster, New York, 1954), s. 131 ve devamı; M. E. Tigar ve M. R. Levy, *Law and the Rise of Capitalism* (Monthly Review Press, Londra, 1977).

duyulan inanca dayanır. Sözleşme öğretileri, kapitalist üretim tarzının doğuşundan önce gelmeliydi ve hukukçular, burjuva ideolojisinden güç almadan bu kuralları oluşturmak üzere kafa yormuş olmalıydılar. Burada bu meselenin aşırı biçimde kaba bir taslağını çıkardım, ancak hukuki muhakemenin özerkliği tezinin tarihsel materyalizme karşı ortaya atmış gibi göründüğü itirazın temel noktasının bu suretle altı çizilmiş oldu. Eğer hukuki üstyapının gelişiminin bağımsızlığı kabul edilirse, o zaman altyapı ve üstyapı analizi zayıflar. Üretim ilişkilerinin, toplumsal bir oluşumun geri kalanı üzerindeki belirleyici etkisine olan Marksist inanç, hukukun özerk bir biçimde tekamül ettiği ve akabinde toplumda değişikliklere neden olduğu şeklindeki idealist görüşe yol açar. Tarihsel materyalizm, toplumsal evrimin maddi belirlenimi ile ilgili temel ilkelerini ciddi bir biçimde tehlikeye atmadan serbestçe dalgalanan ideolojilerin varlığının olayların akışını etkilediğini kabul edemez.

Böylece Marksistler kendilerini rahatsızlık verici bir açmazın içinde bulurlar. Eğer hukuki muhakemenin —tarihsel materyalizmin ilkelerinin en hafif ifadeyle şüpheli bir yorumu olan— saf araçsalcı yorumuna saplanıp kalırlarsa; o zaman hukuki muhakemede bütün bir uyumluluk ve tutarlılık sağlama girişiminin, yanlış bilinç olması, egemen sınıfın çıkarlarını destekleme tutkularını örtbas etmeye çalışan hukukçular tarafından icra edilmesi nedeniyle bertaraf edilmesi gerekir. Diğer yandan, özerklik tezinin kabulü bütün tarihsel materyalizm teorisine bir tehdit gibi görünmektedir. Marksistler, kavgaya tutuştukları tartışmanın terimlerini kabul ettikleri sürece bu açmazdan paçayı asla kurtaramazlar. Halihazırda her iki taraf da kendisini yargıcın ya da hukukçunun nasıl düşündüğünü araştırmakla sınırlamış durumdadır. Soru, bir yargıcın sınıfsal bir karaktere sahip araçsal değerlendirmeleri mi izlediği yoksa münferit bir akıl yürütme tarzı mı işlettiğidir.

Ne var ki bu meseleyi böyle gündeme getirmek, neredeyse tartışmaya daha başlamadan idealist açıklamaların söylediğini kabul etmektir; çünkü eğer ilgi yargıçla sınırlanırsa, bu zaten hukuki muhakemenin tümüyle bireyin zihninde gerçekleşen sadece entelektüel bir faaliyet olduğu anlamına gelir. Buradan hukuki muhakemenin özerkliğinin maddi baskıdan kaynakladığını kabul etmeye küçük bir adım vardır. Oysa hatırlayın, Marksist ideoloji teorisindeki temel iddia şudur: Toplumsal varlık bilinci belirler. Marx fikirlerin ve değerlerin, zihinde keşfedilmeyi ve serbest bırakılmayı bekler vaziyette mevcut olduklarını değil, eylemliliğe yanıt olarak üretildiklerinde ısrar eder. Bu ideoloji teorisi aynı şekilde hukuk öğretisine de uygulanmalıdır. Egemen ideoloji, kültürel üstyapının parçası olan hukuksal düşünceye nüfuz etmelidir. Hukuk kuralları, üretici faaliyetler içindeki farklı sınıflardan ve sınıf fraksiyonlarından doğan değerler sistemini ve çıkar algılarını ifade ve telif eder. Bütün bu hususlar burada ortaya konan hukuk teorisi açısından doğru kabul edilir. Bu nedenle dikkati toplumsal pratikten ve egemen ideolojinin oluşumundan en son noktada tek başına bireyin zihnine yöneltmek kesinlikle tutarsızlıktır. Aramamız gereken hukuk öğretilerinin gelişimi için ileri sürülen gerekçelerin kaynaklarıdır. Bir Marksist, bunları egemen ideolojide ve egemen ideolojinin üzerinde yükseldiği toplumsal pratiklerde bulmayı beklemelidir.

Elbette, hukuk öğretisinin sadece egemen ideolojinin belirli bir tür ifadesi olduğunda ısrar etmek bu ideolojide sapmalar, tutarsızlıklar, boşluklar ve değişimler olabileceği ihtimalini reddetmek değildir. Bilginin edinilmesinin ideolojik temeli, egemen ideolojiye genel bir uygunluğu güvence altına alsa da, ideolojinin toplumsal pratik içindeki kaynağı, bireylerin muhtelif fikirler ve değerler içinde kendi deneyimlerinin değişikliğini ifade etmelerine izin verir. Bu nedenle, üretim ilişkileri

kümesinin farklı yorumları için her zaman bir alan vardır ve bu, benzer maddi altyapıya sahip olan ülkelerin farklı egemen ideolojilere sahip olmalarına olanak sağlar; o halde bu, benzer sorunlara farklı hukuki kavramsallaştırmalar getirmelerine yol açar. Bundan başka, bir hukuk sistemi içinde egemen ideolojinin hukuken söze dökülmesinin uygun formülasyonu hakkında fikir ayrılıkları belirebilir. Bu nedenle, hukuk öğretisinin esas itibariyle arkaplandaki ideolojinin bir ifadesi olduğu iddiası, ülkelerin hukuklarının aynı biçimde ifade edilmesi gerektiği ya da tek bir hukuk sistemindeki kuralların içeriğiyle ilgili hakiki fikir uyuşmazlıkları olamayacağı sonucunu gerektirmez. Ayrıca egemen ideolojinin değişmez ya da karşı konulamaz olmadığı da hatırlanmalıdır. Çatışan egemen ideoloji yorumları, bir dönüşüm döneminin yaşanmakta olduğu anlamına gelebilir. Hukukçular, önceki ya da sonraki ideolojileri kullanarak çatışan iddiaları destekleyebilirler. Yukarıda *Sagar v. Ridelhalgh & Sons* davasında, bir işveren kapitalizm öncesi ideolojilere ve bunların hukuki ifadelerine dayanırken, bir işçinin burjuva bireyci ideolojisini itibar edilmesi gereken değer olarak aldığını ve kendisine yeni sözleşme özgürlüğü öğretilerinin bütünüyle uygulanması gerektiğinde ısrar ettiğini gördük.

Açıkçası pek çok örnekte hukuk öğretisinin kesin kökenlerini çözmek ve hukuk kuralları arasındaki çelişkileri göstermek zor olacaktır. Bu karmaşıklığı Miller davasında görebiliriz. Bu uyuşmazlıktaki ideolojik çatışmanın kaynakları nelerdi? Feodal ya da erken modern dönemlerde tecavüz kocanın ya da babanın haklarına bir müdahale olarak görülüyordu ve kamu düzeniyle mülkiyete yönelik diğer saldırılar gibi, yalnızca bir tazminat ödenmesini değil (ve elbette kadına değil) ayrıca bir ceza yargılamasında alenen teşhir edilmeyi hak ediyordu. Böyle bir perspektiften çıkan sonuç, doğal olarak bir erkeğin karısına tecavüz etmekle suçlanamayacağıdır; çünkü bu,

birini kendi malını çalmakla suçlamaya benzer. Kapitalizmin ortaya çıkışı, bireylerin hukuki statüleriyle alakalı olarak egemen ideoloji üzerinde çarpıcı etkilere sahiptir. Mal değişimi ilişkilerinin, mülkiyet sahibi olma ve sözleşmeler yapma konusundaki hukuki ehliyetlerde nasıl bir eşdeğerlik ölçüsü gerektirdiğine yukarıda zaten işaret etmiştik. Bu, bir bütün olarak ve özelde kadınların statülerine ilişkin ideolojik algıları etkileyen hukuki kişilik üzerinde açıkça bir etkiye sahiptir. Kadınlar, sadece erkeklerin eki olarak muamele edilmek yerine, giderek artan bir biçimde tamamen eşit ve ayrı kişiler olarak tanınmışlardır. Hukuki statüdeki bu değişim, evlilik ilişkisi açısından kaçınılmaz olarak sonuçlar üretecektir ve Miller davası hukuk öğretisi üzerinde etkisi olan egemen ideolojinin bu tutum değişikliğinin sadece bir örneğini oluşturmaktadır.

Burada kabataslak ortaya konan öğretisel gelişim tablosu, hukuki muhakemenin özerkliği tezinin alışılageldik versiyonlarından büyük oranda ayrılır. Entelektüel adalet sistemleri hakkında inceden inceye düşünen bilge yargıç ya da yaratıcı hukukçu diye bir şey yoktur; daha doğrusu, öğretisel evrim basitçe çözülemeyecek bir çelişki ortaya çıktığında meydana gelir, çünkü bu çelişki egemen ideoloji bünyesindeki bir içsel çatışmanın yüzeye çıkmasıdır. Bu nedenle zor davalar, mevcut hukukun mantıki gelişimiyle ortadan kaldırılabilecek tutarsızlık krizleri değildir; bu krizler, arkaplan ideolojilerinin birbiriyle yarıştığı ideolojik geçiş dönemleri esnasında ya da egemen ideolojinin hukuki ifadesinin henüz tesis edilmediği durumlarda belirir. Sonuç olarak, bu zor davalarda, hukukun içeriğinin maddi belirlenimi sağlama alınmıştır; çünkü hukuk kuralları arasındaki çelişkinin kaynağı, egemen ideolojinin bizzat kendisidir. Tartışılacak meseleleri egemen ideoloji belirler ve olası çözümler yelpazesini kısıtlar. Bir Marksistin asla kabul edemeyeceği şey, her bir hukuk kuralının arkaplan ideoloji ile

bir diyalogun sonucu olmadığı görüşüdür. Uçurtmanın ipini sıkıca tutarsanız değişim rüzgârlarıyla çırpınsa bile asla elinizden kaçırmazsınız.

Bu hukuki muhakeme tezinin, yanlış bir biçimde sıklıkla Marksizmle ilişkilendirilen kaba araçsalcılığa aykırı olduğu aşikâr olmalıdır. Öğretisel gelişim, mümkün olduğu her durumda egemen sınıfın maddi çıkarlarını ileri sürerek egemen sınıfın uşakları gibi hizmet eden avukatlar ve yargıçlar yerine, egemen ideolojiye dayanan doğru ve yanlışa dair genelgeçer fikirlere yanıt olacak endişeli bir kurallar arayışı olarak resmedilir. Hukuki muhakemedeki uyumluluk ve tutarlılık vasıflarına dair gerçekliği kabul edebiliriz; ancak bu olgulara ilişkin kavrayışımız, hukukun özerkliğini savunan tezlere artık örtüşmeyecektir. Hukuksal düşüncenin bu boyutu, hukukçuların kendi değerler ve mantık sistemine uygun münferit bir söylem tarzını işlettikleri anlamına gelmez. Hukukçular uyumluluk ve tutarlılıkla ilgilenir; çünkü egemen ideolojinin çatışan yorumlarını çözümlemeye koyulmuşlardır ve çözümleri, eğer o ideolojinin idamesi için gerekli olan saygınlığa layık olacaksa inandırıcı olmalıdır. Bu tartışmanın biçimi aslına bakılırsa hukuk kurallarını uzlaştırma biçimlerinden biridir; ancak bu kurallar yalnızca çelişkili olmaları halinde seçilir ve yalnızca egemen ideolojinin oluşturduğu standartlara atıf yapmak suretiyle bir çözüme ulaşılır. Bu nedenle bir Marksiste göre, hukuk sistemlerinin evrimi esnasında, yasanın ömrü ne mantığa ne ahlaki değerlerle ilgili nihai gerçeklerin aranmasına ne de avukatların ve yargıçların efendilerinin hoşuna gitmesi için bildiklerini manüple etme konusunda yaratıcı bir yeteneğe bağlıdır; yasanın ömrü, hukuk kuralları arasında çatışma kisvesi altında kendilerini hukukçuların bilincine dayatan egemen ideoloji içindeki çatışmaların çözümlenmesi zorunluluğuna bağlıdır.

Egemen ideoloji ve hukuk arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisinin neden daha yaygın olarak görülmediği sorulabilir. Buna verilecek yanıt kalıntılarla ilgili daha önceki tartışmaya geri dönmeyi gerektirir. Bir hukuk sisteminin otoritesi geleneksel meşrulaştırmaya dayandığı sürece, hukuki söylemi, müesses kuralların tartışılmasıyla sınırlama yönünde bir eğilim söz konusu olacaktır. Eğer her yenilenme mevcut kurallara ya da ilkelere dayalı olmak zorundaysa, o zaman adaletin ve akla uygunluğun geniş bir yelpazede tartışılmasından kaçınılacağı açıktır. Bu nedenle, hukukçular savlarını hukukun otoriter geleneksel kaynaklarıyla sınırlı tutmak zorunda olduğu sürece hukuki muhakeme münferit gibi görünecektir. Bununla birlikte, bu münferit söylem tarzı görünüşünün arkasında, belirsizliğin nedenini ve kabul edilebilir sonuçların parametrelerini teşkil eden egemen ideoloji işlemeye devam edecektir.

Hukuki muhakemenin neden bu kadar sıklıkla özerk gibi göründüğüne dair daha ötede ve daha derin bir neden vardır. Pek çok toplumsal oluşum, meşrulukları hukuka uygunluğa dayalı olan politik yapılar içerir. Bu dinsel otarşi için de modern liberal devlet için de geçerlidir. Birinci gruba giren hükümetler kutsal yasalara bağlı olduklarının garantisini verirken, ikinci gruba girenler Hukukun Üstünlüğüne boyun eğmeyi asli erdem haline getirmiştir. Hukukun adalete ya da meşru otoriteye eşit olduğu bu tür toplumlarda özerklik tezi yaşamsal bir rol oynar. Öğretisel evrimin kanunun lafzına uygun olmak konusunda takıntılı bir kaygıyla maskelendiği bir yerde yasaya uyulmasını sağlama amacı anlaşılması kolay ve tartışmasız gibi görünür. Hukukçular, öğretisel gelişimin münferit ve araçsal olmadığı fikrini sağlamlaştıran bir biçimde akıl yürütürler. Müesses kuralların kendini tekrar eden ifade edilişlerini mevcut öğretinin rakip yorumlarının dikkatli bir değerlendirmesine tercih ettikleri yaklaşımlarında kuralcıdır-

lar. Bu nedenle, özerklik tezi politik meşrulaştırmanın belirli türleriyle bağlantılıdır ve hukuki pratikler tarafından hem etkilenir hem de teyit edilir. Son bölümde meşrulaştırıcı ideolojinin bu biçimini Marksist perspektiften inceleyeceğiz. Şimdilik ulaştığımız sonuç, basitçe, özerklik teziyle ilişkilendirilen hukuki muhakemenin özelliklerinin tarihsel materyalizmin ilkeleriyle açıklanabileceğidir ve sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin incelikli bir biçiminin tartışmamızdan yara bere almadan kurtulabileceğidir.

İdeolojik Hegemonya Eleştirisi

Bu bölüme kadar Marksist teoride hukuk ve ideoloji arasındaki ilişkiye baktık ve buna yönelik bir dizi itirazı boşa çıkardık. Hukukun içeriğinin maddi belirleniminin egemen ideoloji aracıyla meydana geldiği sonucuna ulaştık. Bu bağlantı hem alt sınıfların hem de diğer grupların yasaları ciddi biçimde etkileyememesini ve hukuksal düşüncenin, hukuki üstyapının, görünüşte özerkliğine rağmen maddi altyapının sahip olduğu yerçekimi kuvvetinden asla kaçamamasını sağlar. Her ne kadar egemen sınıfın ideolojik hegemonyasına yaptığı bu vurguyla birlikte sınıf indirgemeciliğinin bu savunması Marksistler arasında son derece yaygın olsa da, bunu sonuç olarak ikna edici bulmuyorum, dolayısıyla bu hoşnutsuzluğumun gerekçelerini kısaca açıklayacağım.

Bunun bir nedeni, teorinin, ampirik kanıtlarla test edildiğinde belirsiz olmasıdır. Egemen ideolojinin her yerde hazır ve nazır olduğu ve şekillendirilebilir olduğu söylense de bunun aksini gösteren örnekleri hiç güçlük çekmeden bertaraf etmek mümkündür. Sınıf araçsalcılığı örüntüsüne belirgin bir biçimde uymayan yasalar, egemen sınıfın desteklediği öz ideolojilerin neticeleri olarak açıklanır. Bazı hukuk kurallarının, örneğin

diğer başka grupların ya da belki de herkesin eşit biçimde yararlandığı menfaatlere yönelik saldırıları ya da tecavüzü yasaklayan yasalar gibi, bütünüyle sınıfsal bir temelde açıklanamayacağı şeklindeki karşı iddialar sıklıkla naif ya da yanlış bilincin ürünü oldukları söylenerek gelişigüzel defedilir[27]. Egemen ideolojinin bu tür yasaları, aslında alt sınıfların baskı altına alınması için genel devlet aygıtının bir parçası olmalarına rağmen, yasaların otoritesini meşrulaştırmak için evrensel olarak değerli olarak tanımladığı söylenir. O halde burada, Marksist ideolojik hegemonya teorisinin, önümüze sürülen kanıtlara karşı tarihsel materyalizmin iddialarını sınarken bilimsel olma çabalarımızı zayıflattığını görürüz. Bu bataktan kurtulmamızı sağlayacak hiçbir tatmin edici yol yokmuş gibi görünür.

Sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin, büyük ölçüde egemen sınıfın ideolojik hegemonyasına dayanan bu versiyonunun daha ötede ve hatta daha rahatsız edici bir yönü daha vardır. Egemen ideolojinin her yerde hazır ve nazır ve şekillendirilebilir olduğu iddiasına daha yakından bakalım. Fikirlerin ve değerlerin esnekliğinin nedenleri nelerdir ve kolay işlenebilirliklerinin bir sınırı var mıdır? Gerçekten bunun egemen sınıfın söz konusu türden kurumları ve değerleri desteklemesinin tesadüf olduğu şeklindeki komplo teorisinin kılık değiştirmiş bir biçimi olması iyi bir fikir gibi mi görünmektedir? Egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecek yeni yönelimler ortaya çıkması şartıyla egemen ideolojinin işlenebilirliğine hiçbir engel yoktur.

Komplo teorilerine yönelik önceki itirazım, Marksist ideoloji açıklamalarına sadık olmadıklarıydı. Komplo teorileri, ide-

---

[27] Örneğin, J. R. Hepburn, *Social Control and the Legal Order: Legitimated Respression in a Capitalist State, Contemporary Crises*, 1, (1977), s. 77-90.

olojileri maddi pratiklere yerleştirmekte başarısız oldukları için sorun ortaya çıkar. Komplo teorileri, fikirlerin ve değerlerin üretici faaliyetlerin yorumlarından kaynaklandığını söylemek yerine, egemen sınıfın üyelerinin ve yardımcılarının, ideolojileri kendilerine en uygun olacak yönelime uygun olarak araçsal bir tarzda geliştirdiklerini ileri sürme eğilimindedir. Kapitalist üretim tarzına dahil olan pratiklerin doğasındaki siyasi eşitlik ideolojisine bir açıklama getirmeye çalışmak yerine, eşitlik fikrinin siyaset felsefecileri tarafından burjuva devletin ahlaki otoritesini teyit eden meşrulaştırıcı bir aygıt olarak tahayyül edildiğini söylerler. Sonuç olarak Marksist ideoloji teorisi ile uygunluk kaybolur; zira maddi dünya ile ideolojiler arasındaki bağ ortadan kalkar. Fikirler ve değerler pratik eylemlilikler yaşantılarından bağımsız gelişiyormuş gibi görünür ve maddi altyapı ile kültürel olgular arasındaki tek bağlantı, daima egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecek egemen ideolojilerin seçilecek olmasıdır.

Miller davası ile ilgili ideolojik temel analizinde bu bilinene dayanan tahmin sürecini tam olarak gördük. Bir meta mübadelesi sisteminin herkesin bir mülke sahip olma ve satma gibi belirli eşit hukuki haklara sahip olmasını sağlayan bireyselci bir ideolojiyi başlattığı şeklindeki oldukça akla yatkın görünen iddiadan, hukukun eşit koruması şeklindeki muğlak fikirlere, kadınların erkek koruyucularından bağımsız olarak tanınmalarına, yeni cinsiyet rolleri kavramlarına, evliliğin işlevi vb.'ne atlıyoruz. Bu dallanıp budaklanmalar daha çok şişirilir, açıklama, ideolojilerin maddi pratiklerden doğduğundan çok maddi belirlenim değil, komplo ima eden kasıtlı manüplasyona dayanır.

Yine de sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin alternatifleri aynı şekilde hiç umut vermez. Eğer üretici faaliyetler içindeki bütün hukuk kurallarının arkasındaki ideolojilerin yerini tayin

etmek için ciddi bir girişimde bulunulursa, hukukun geniş alanları açıklanmadan bırakılır. Kaba materyalist ideoloji teorileri ile ilgili olarak belirttiğimiz gibi, bazı sözleşmeler hukuku öğretilerini meta mübadelesi pratikleriyle bağlantılandırmak akla uygundur. Oysaki dikkatimiz üretici faaliyetlerle yalnızca uzaktan alakalı konuları düzenleyen hukuk kurallarına kaydığında, yasaların arkasındaki ideolojilere ilişkin Marksist bir açıklama getirmek giderek zorlaşır.

Bu nedenle Marksistler kendilerini ikilem içinde bulurlar. Eğer ideolojilere ilişkin Marksist açıklamanın ilkelerine sıkı sıkıya bağlanılırsa yasaların açıklanmasında büyük boşluklar oluşacaktır. Öte yandan, egemen ideolojinin şekillendirilebilirliği vurgulanırsa, üretim ilişkileri ile ideolojik üstyapı arasındaki can alıcı önemdeki bağ kopmuş gibi görüneceğinden ve yerini kaba bir komplocu araçsalcılık alacağından dolayı ideolojilere ilişkin özgün yapısal açıklama tarzıyla araya bir mesafe konulmuş gibi görünecektir.

4
ALTYAPI VE ÜSTYAPI

Maddi Altyapıda Hukuk

Önceki bölümde amacım, altyapı ve üstyapı düzenine dayanan bir tarihsel materyalizm yorumunu savunmaktı. Temel Marksist kavrayışım, bir toplumun iktidar yapılarını, kültürünün kökenini ve değişim ile istikrar kaynaklarını anlamak için üretim ilişkilerine bakmamız gerektiği olduğunu ileri sürmüştüm. Hukuk analizinin özü, bu nedenle, maddi altyapının hukuki üstyapı üzerindeki etkisini belirlemede yatmaktadır. Bu teorik çerçevenin başarılı olabilmesi için, tartışma iki temel aşamada yürütülmelidir. Birincisi, maddi altyapı ile üstyapının bütün boyutlarını net bir biçimde ayırt etmeliyiz. Eğer bir toplumun üretim ilişkilerinden onun politik, hukuki ve kültürel boyutlarını çıkarsamayı beceremiyorsak bu durumda, Marksizm bir tutarsızlığa düşecektir. İkincisi, maddi altyapının üstyapının biçim ve içeriğini belirlemesini sağlayan mekanizmaların açıklanması gerekir. Üretici faaliyetler ile geniş politik, hukuki ve kültürel olgular yelpazesi arasındaki bağı kurmak zorundayız; aksi halde tarihsel materyalizmin temel içgörüsü ortadan kalkacaktır. Önceki bölüm özel olarak bu

ikinci tartışma konusuna adanmıştı. Marx'ın ideolojik belirlenimcilik kavramının merkeziliğinden ve zorluğundan dolayı o tartışma birinci derecede dikkate değerdi. Ne var ki, maddi belirlenimcilik mekanizmalarının incelenmesi ancak birinci iddianın, yani üretim ilişkilerini üstyapıdan ayırmanın mümkün olduğunun kanıtlandığını varsayarsak gündeme gelecektir.

Son yıllarda bu iddia, Marksizm eleştirmenlerinin saldırısına uğradı ve Marksistler altyapı ile üstyapı modeline karşı duydukları coşkuyu belirgin bir biçimde yumuşattılar[1]. Avcı toplayıcı toplulukları incelediğimiz ikinci bölümün sonunda bu geri dönüşün nedenine kısa bir bakış attık. Çalışabilecek güçte olan erkeklerin avlanmaya katılmasının gerekli olması gibi bazı kuralların üretim ilişkilerinin köklerinde yattığını gördük. Üretim tarzı, bu kural olmazsa felaketle sonuçlanmaya eğilimlidir. İlk bakışta bu kural hukuk ya da ahlaka benzer üstyapısal bir olgu olsa da, yakından baktığımızda ek olarak üretim ilişkilerinin bir parçası olduğu görülmektedir.

Plamenatz, altyapı ve üstyapı arasındaki ayrımın bu eleştirisinden daha sonraki üretim tarzları bağlamında mümkün olduğunca faydalanmıştır[2]. Marksistlerin farklı üretim tarzlarını tanımlama biçiminin mülkiyet hakkı ve mübadeleyle ilgili yasal haklar ve görevler terminolojisi dahilinde olduğuna işaret eder. Bu nedenle feodalizm, mülkiyet imtiyazından kaynaklanan yasal yükümlülüklere atıf yaparak anlaşılır ve kapi-

---

[1] R. Williams, *Marxism and Literature* (Oxford, 1977), s. 75-82; E. P. Thompson, "Folklore, Anthropology, and Social History", *Indian Historical Review* (1977) 247-66; M. Cain ve A. Hunt, *Marx and Engels on Law* (Academic Press, Londra, 1979), s. 48-51; E. P. Thompson, *The Poverty of Theory* (Merlin Press, Londra, 1978), s. 288.

[2] J. Plamenatz, *German Marxism and Russian Communism* (Longmans, Londra, 1954), ikinci bölüm; J. Plamenatz, *Man and Society*, 2. cilt, (Longmans, Londra, 1963), s. 280 ve devamı.

talizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine bağlı ayrıcalıkların yokluğundan dolayı ayırt edilebilirdir. Hukuk terminolojisi içinde tanımlanan yalnızca üretim ilişkileri değildir, ancak Plamenatz ek olarak üretim tarzının, hukuk sistemi tarafından tesis edilen iktidar ilişkileri vasıtasıyla oluşturulduğunu iddia eder. Mülkiyet hakkı, başkalarını malı zorla ele geçirmekten ya da müdahale etmekten engelleme haklarından müteşekkildir; bir hukuk sistemi tarafından temin edilen hukuk normları ve yaptırımlar olmadan mülkiyet hakkı gibi bir şey var olamayacaktır, sadece bireysel zorla zilyetliğin sürdürülmesi söz konusu olacaktır. Eğer üretim araçlarının özel mülkiyeti kapitalizmin alametifarikasıysa o zaman Plamenatz bu üretim ilişkilerinin bir hukuk sistemi üzerinde inşa edildiği sonucuna ulaşır. Açıktır ki, bu sonuç altyapı ile üstyapı arasındaki ayrımı zayıflatır. Dolayısıyla Plamenatz bir üretim ilişkileri kümesinin hukuk kurallarına atıf yapmaksızın tanımlanmasının mümkün olmadığını ve buna ilaveten kapitalizm gibi pek çok üretim tarzının, temel ekonomik ilişkilerinin yaratılması bakımından hukuk sistemine bilfiil bağlı olduğunu iddia eder.

Bu eleştirilere ek olarak, normatif bir unsuru dışlayan herhangi bir maddi altyapı tanımına karşı daha genel bir cevap verilebilir. Modern sosyoloji bir mütekabiliyet önlemini de içeren istikrarlı ilişkilerin oluşumunda kuralların oynadığı rolü vurgular[3]. Bu kurallar insanların içinde etkileşimde bulunduğu bir çerçeve sunar; rolleri ve beklentileri belirler ve işbirliğinin yanı sıra iletişimin temeli olacak kurallar oluşturur. Bundan başka, kurallar diğerlerinin eleştirilebilmesini sağlayan işleyiş ve standartlar için gerekçeler sağlar. Kuralların bütün bu

---

[3] Örneğin, P. Winch, *The Idea of Social Science* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1958; ayrıca değişim teorisi, rol teorisi ve etkileşim teorisi tipleri.

işlevleri yeterli nitelikte bir üretim ilişkileri kavramı için zorunludur. Yalnızca normlar tarafından düzenlenen üretim işleri, toplumsal kurumların üzerinde yükseleceği düzenli bir model için yeteri kadar istikrarlı ve güvenilir olabilir. Bu özellikle meta mübadelesine dayanan üretim tarzlarında belirgindir. Bir sözleşme hukuku ya da eşdeğerinin normatif çerçevesi ticaretle meşgul olan katılımcılar açısından zorunludur. Sözleşmeci tarafı koruyacak başvuru yolları olmadan pek çok karmaşık işlem riskinin üstlenilmesi ihtimal dahilinde değildir. Marksistler, avcılar ya da ücretli emekçiler gibi belirli üretim tarzları içindeki katılımcılara atıfta bulundukları zaman, işlev kavramını kullanarak standart davranış örneklerini tanımlarlar. Her biri bir kurallar dizgisiyle tanımlanan bir işlevler kümesi bir üretim tarzını meydana getirir. Kısaca, bu kurallar yasa olsun ya da olmasın, maddi altyapının tam bir kavranışı, kuralların üretim ilişkilerinin düzenlenmesindeki kaçınılmaz bir yere sahip olduğunun kabulüne götürecektir.

Bu nokta, bir asliye hukuk mahkemesinin üretim ilişkileri ile bağlantılı bir meseleyle ilgili tipik bir kararına bakarsak daha açık ve net olarak anlaşılacaktır. Bir İskoç davasında, *Duke of Buccleuch v. Alexander Cowan and Sons 5 S.C.214 (1866), L.R. 2 A.C. 344 (1876)*, davalı kâğıt üreticisi, davayı açan aristokrat toprak sahibinin koyunları ve büyükbaş hayvanlarını sulamak için kullandığı dereyi kirletmektedir. Atık suyun, dereyi insanlar ya da hayvanlar tarafından içilemeyecek hale getirecek düzeyde kirletme riski vardır. Önceki yüzyıllarda, fabrikanın kapatılması için baronun askeri gücünü kullanması için ayartılması mümkündür, ancak on dokuzuncu yüzyılın ortası itibariyle Border Country* oldukça uzak olsa bile, kendisini çıkarlarını koruması için devlet gücüne dayanmak zorunda hisseder.

---

* Raymond Williams'ın 1960 yılında yayımlanan romanı –ç.n.

Kâğıt üreticisinin dereyi kirletmesini yasaklayacak bir mahkemeden karar almak için bu taciz niteliğindeki fiile karşı dava açar; bu, bir kötü muamele ya da haksız fiildir.

Şimdi bu taciz yasası* muğlaktır ve zorunlu olarak böyledir. Genel ilke, komşu toprak sahiplerinin birbirlerine makul biçimde davranmasıdır; ancak yasanın gerektirdiği şey koşullara göre değişir. Piyano çalmak, performansın sergilendiği yere ve zamana göre makul olmayabilir. Bahçede domuz beslemek, içinde bulunulan çevreye göre mantıksız olabilir. Mesela kırlık arazide iyidir Manhattan'da hukuka aykırı olabilir. Benzer şekilde, her dere kirliliğinin dava edilebilir bir taciz fiili oluşturduğunu güvenle ileri sürmek mümkün olmayabilir; zira Border Country'nin tepelik çayırlarında çok haksız gibi görünen şey, bütün kanalizasyon ve sanayi atıklarını taşıyan nehrin şehir boyunca aktığı bir bağlamda önemsiz görülebilir. Sonuç olarak karşı tarafın avukatı, belirli bir bağlam içinde neyin makul olduğuna dair farklı yorumlar sunar; her ikisi de

---

* Geçmişi III. Henry zamanına dayanan bu yasa, kişinin bir başkasının malvarlığını kullanmasını engelleyici davranışlarda bulunmaması, kirlilik ve gürültü yaratmaması, başkasının hayvanlarına zarar vermemesi ya da kendi hayvanlarının başkasının mallarına zarar vermesini önlemesi gibi yükümlülükler getirir. Bu yükümlülükleri yerine getirmemenin yaptırımı, kamusal ya da özel bir zarar olmasına bağlı olarak kimi zaman tazminat ödemek, kimi zaman ihlal yaratan faaliyeti sonlandırmak kimi zaman da cezai bir işlem olabiliyordu. Türkiye'deki hukuk sisteminde Borçlar Kanunu içinde haksız fiil sorumluluğu, hayvan sahibinin sorumluluğu gibi başlıklar altında ve ceza kanunu içinde çevreyi kirletme, huzur ve sükunu bozma gibi başlıklar altında düzenlenen bu fiillerin başka hukuk sistemlerinde müstakil kanunlar olarak düzenlendiği örnekler vardır. Metin içinde, feodal üretim tarzının, sanayi devrimi sırasında yeni gelişen kapitalizm karşısında korunmaya çalışılmasında yasaların nasıl belirleyici bir rol oynadığının gösterilmesi bağlamında atıf yapılan bu yasa, Türkçede tam karşılığı olmadığı için "taciz yasası" olarak çevrildi –ç.n.

mahkemeye sundukları belgeleri desteklemek için örnek kararlar bulur.

Marksist bir perspektiften, Dük ve *Alexander Cowan and Sons* arasındaki uyuşmazlığın özü, derenin temsil ettiği üretken gücün usulsüz kullanımına dönüşür. Dük kendi topraklarını üzerinde bir tarımsal üretim tarzı yerleştirmiştir, dolayısıyla derelerin esas işlevini içme suyu tedarik etmek olarak tanımlaması onun yararınadır. Bu bakış açısına göre, derenin herhangi bir biçimde kirlenmesi akla aykırıdır ve bu nedenle haksız fiildir. Diğer yandan kâğıt üreticisi, kendisinin yürütmekte olduğu endüstriyel üretim tarzı içinde dereye farklı bir kullanım getirmiştir. Kendi yararına olan, derenin esas işlevini, kırı, insan faaliyetlerinin sonucu olan kanalizasyon ve atık sudan kurtarmak olarak tanımlamaktır. Avukatı, bu nedenle, yalnızca birinin derenin yönünü değiştirmesi ya da akmasına engel olmasının bir haksız fiil teşkil edebileceğini ileri sürer.

Üretici güç ile ilgili bu iki görüş arasında seçim yapması gereken mahkeme, davada Dük lehine karar verdi. Belli bir düzeye kadar kirliliğe müsaade edilebileceği kabul edildi; çünkü gerçekçi bakmak gerekirse, bazen bir sığır bile istemeyerek de olsa suyu çamurlaştırır. Bununla birlikte, hukuken müsaade edilebilir kirlilik miktarı, hiçbir zaman hayvanların sulanması bakımından suyu kullanışsız hale getirecek kadar çok olmamalıdır. Kırk yıldan uzun süren hatırı sayılır usuli kavgalardan ve yüksek mahkemeye yapılan sayısız temyiz başvurusundan sonra, kâğıt üreticisinin dereyi kirletmeye devam etmesini yasaklayan bir karar çıkarılabildi.

Derelerin kirletilmesiyle ilgili bu hukuk kuralına yakından bakarsak, bunun yalnızca üstyapısal olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu doğrudan üretim ilişkilerini düzenleyen bir kuraldır. Daha doğru şekilde, bir tarımsal üretim tarzını, endüstriyel girişimlerin bu tarzın yaşamsal üretici güçlerine yönelik

saldırılarından korur. Aynı zamanda, bu, atık sudan kurtulmak için ya da ucuz bir temizlik yöntemi olarak mecburen dereleri kullanan endüstrilerin gelişimini engeller. Gerçekten, kirliliğe karşı kuralların büyük ölçüde on dokuzuncu yüzyılın sonu itibariyle değiştirildiğinin farkına varmak hiç de şaşırtıcı değildir. Bir dizi saldırgan davadan sonra konuyla ilgili yapılan yargılamaların sonucu olarak taciz yasasının derelerin temizliği ile ilgili esaslı bir çevresel etkiye yol açması sona erinceye kadar makul davranış tanımı, neredeyse fark edilmez bir biçimde, aşama aşama gevşetildi[4]. Ne var ki bu geçiş gerçekleşinceye kadar yasa tarımsal bir üretim tarzını uygun buldu ve sanayinin kırsal alana girişine karşı direndi. Taciz yasası, toprak sahiplerine kendi toprakları boyunca akan bir derenin kirletilmemiş suyundan yararlanmak ve kullanmak üzere bir tür mülkiyet hakkı veriyordu. Tarımsal üretim tarzı, Cowan gibi meydan okuyanlara karşı hem bu hakkın uygulanmasını önkoşul olarak gerektiriyordu hem de buna bağlıydı. Hukuk kuralı, herhangi bir üretim ilişkileri kümesinin gelişmek için gereksindiği istikrarı ve güvenilirliği sağlar. Karşılıklı beklentileri ve toprak sahibinin tarımı sürdürmesi için gerekli olan temeli tanımlar. Bu anlamda üretim ilişkileri genel olarak riayet edilen normatif çerçeve tarafından oluşturulmalıdır.

Netice olarak burada Marksistlerin altyapı ve üstyapı modelinden vazgeçmeleri için üç neden vardır. Bu nedenlerin hepsi de üstyapısal olguların bir maddi altyapı kavramının dışında bırakılmasının mümkün olduğu iddiasına yöneliktir. Plamenatz ilk olarak, hukuki terminolojiyi kullanmadan üretim ilişkilerini tanımlamanın mümkün olmadığını ve ikinci olarak, bazı üretim ilişkilerine dahil olan mülkiyet haklarının

---

[4] J. O. Taylor, *The Law Affecting River Pollution* (Green & Son, Edinburgh, 1928).

varlığının hukuk sistemlerine bağlı olduğunu ileri sürer. Son olarak, maddi altyapının bütün bir toplumsal oluşumun üzerinde yükselmesi için yeterince uzun sürecek zorunlu istikrara ve güvenilirliğe sahip olabilmesi için normatif bir boyut içermesi gerektiğini söyleyerek bu hususlara daha kapsamlı bir ek yapıyorum. Yasanın, bu nedenle, hem altyapıda hem üstyapıda işlevini yerine getirdiği görülür ve toplumsal bir oluşumun periferisinde hasır altı edilemez.

Cohen'in Savunması

Altyapı ve üstyapı metaforuna getirilen eleştirilere verilen önemli bir yanıt G. Cohen[5] tarafından ortaya konulmuştur. Plamenatz'ın ilk değindiği hususa karşılık vermek için tarihsel materyalizmin ifade edildiği terimlere bir değişiklik getirerek başlar. Cohen, üretim ilişkilerini hukuki haklar ve yükümlülüklere atıfta bulunarak tanımlamak yerine, bu fikrin hukuki ve normatif çağrışımlardan uzak duran sözcüklerle çok daha doğru biçimde anlatılabileceğini düşünür. Haklar ve yükümlülüklerin yerine geçmek üzere yetki kavramını kullanır. Bir yetkinin varlığı yalnızca gözlemlenebilir bir olgu sorunudur. Bir insanın kendisinin ya da bir başkasının davranışının bazı yönlerini denetleme yeteneğini ifade eder. Bu nedenle, Buccleuch Dükü, kendi toprakları üzerinde yürüme yetkisine sahiptir ve Cowan da dereyi kirletme yetkisine sahiptir. Diğer yandan, bir hak, birine bu hakkı kullanmak konusunda fiziksel bir yeteneğe sahip olduğu için değil, geçerli kurallar bizi kişinin belirli bir yarar elde etmesi ya da zarara katlanması gerektiği sonucuna götürdüğü için verilir. Buccleuch Dükü kirletilme-

---

[5] G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford, 1978), sekizinci bölüm.

miş bir dereden yararlanma hakkına sahiptir; bu hakkı uzun bir süre tatmin edici bir biçimde kullanmayacak olsa bile. Cohen, bir üretim ilişkileri dizgisini tanımlamak için haklar yerine yetki terimini kullanır. Örneğin, Buccleuch Dükü hayvanlarının dereden su içme ve tepelerde otlanmalarına izin verme yetkisine sahiptir. Benzer şekilde, bir işveren hangi malların üretilmesi gerektiğine karar verme ve işçilik standartları getirme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda ücretli işçi belirli bir işveren için çalışıp çalışmamayı seçme yetkisine sahiptir. Cohen bu şekilde, üretici faaliyetler bünyesindeki ilişkileri hukuki terminoloji içinde ifade etme zorunluluğundan kurtulmaktadır.

Maddi altyapıya ilişkin tüm ifadeleri haklar terminolojisinden yetkiler terminolojisine tercüme etmek gerçekten mümkün olabilir. Bu olasıdır; çünkü hakları kullanma yetkisi genellikle hakların sahibine verilir. Açıktır ki, eğer mahkeme Buccleuch Dükü'nün kirletilmemiş bir dereden yararlanma hakkına sahip olduğunu söyleyip ardından Cowan aleyhine etkili bir başvuru yolu sunmayı reddetseydi bu, tatmin edici olmayacaktı. Haklar ve yetkiler arasındaki bu ilinti yalnızca Plamenatz'ın altyapı ve üstyapı metaforuna yönelik ikinci eleştirisini öne çıkarır. Üretim ilişkileri içinde kullanılan pek çok yetkinin varlık koşulunun hukuki mekanizmaların yürürlüğe konmasına bağlı olduğu açıktır. Özel mülk sahipliği, kişiye, diğerlerinin topraktan yararlanmalarını engelleme yetkisi verir; çünkü sadece hukuk sistemi başkasının arazisine haksız yere tecavüz edenlere karşı kullanılabilecek yaptırımlar sağlar. Cohen, istikrarlı bir toplumsal oluşumda insanların üretim ilişkilerini oluşturan yetkilere sahip olduğunu, çünkü hukukun bu yetkileri kullanma hakkını içeren kurallar getirdiğini kabul eder. Üretim ilişkilerinin "gerçekten ne olduklarını" onların her zamanki gibi devamlılığını sağlayan şeyden ayırt et-

menin ancak bir dönüşüm döneminde mümkün olduğunu ileri sürer. Bir geri bakışla bir ekonomik altyapı hukuk tarafından inşa edilmiş gibi görünse de, aslında, kuruluşu sırasında, bu ekonomik altyapının hukuk dışı ilişkiler aracılığıyla geliştirilmiş olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, örneğin, yetkili toprak sahipleri köylülerin geçim kaynaklarını elinden alma sonucunu doğuracak olmasına rağmen araziyi çevirdiklerinde muhtemelen hukuka aykırı davranmış oluyorlardı. Bununla birlikte, bunun ardından gelen tarımsal üretimin yeniden örgütleniş biçimi hukuk tarafından hızlıca aklandı. Mahkemeler ve yasama organı, çok geçmeden köylülerin ortaklaşa paylaştığı ayrıcalıklarını ve eski örf ve adetten doğan haklarını savunmaktan ziyade mutlak özel mülkiyet hakkını tanıdı. Aynı zamanda köylüler kırda ve kasabalarda ücretli işçi olmaya zorlandılar ve nihayet iş sözleşmesini düzenleyen kuralların gelişimiyle birlikte bu ekonomik düzenleme biçimine göz yumuldu. Bir düzeni oluşturan olaylar sıralaması, bu bakış açısına göre, ardından hukuk içinde yeni bir pozisyonun tahkim edilmesinin geldiği hukuk dışı bir yetki kullanımıydı. Bu nedenle, maddi altyapı hukuki kavramlardan bağımsız olarak anlaşılabilir ve hukuk üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu görülür. Benzer bir sürecin derelerin endüstriyel kullanımı ile ilgili olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İmalatçılar başlangıçta, dereleri hukuka aykırı olarak kullanıyordu; ancak büyüme hızları ve yasal işlemlerdeki uzun gecikmelerden ötürü, *Buccleuch Dükü v. Alexander Cowan and Sons* davasında olduğu gibi, taciz yasası bu imalatçılara karşı uygulanıncaya kadar gerçekten çok zaman geçiyordu. Pek çoğu nehirlerin ve derelerin kirletilmesini makul bir kullanım olarak görmeye başladı.

Bu dahice terminolojik değişim ve toplumsal dönüşüm dönemleri vurgusunun birleşimi sayesinde, Cohen tarihsel materyalizmin geleneksel kavramlarının güçlü bir savunusunu

ortaya koyar. Plamenatz'ın altyapı ve üstyapı metaforuna yönelik birinci eleştirisi, ifade biçimlerinde bir değişiklik yaparak karşılanır. Hukukun bir üretim tarzı içinde kullanılan yetkileri garanti ettiği olgun toplumsal oluşumlara atıfta bulunduğu sürece ikinci eleştiri konusu da kabul edilir. Bununla birlikte, yeni üretim düzenlemelerinin kuruluşunda hukuka aykırı güç kullanımı gördüğümüz anda yasal haklar ve yetkiler arasında bir ayrım doğar. Burada maddi altyapı, yalnızca yeni üretim ilişkilerini koruyup istikrarını sağlamak için sonradan yaratılan yasal haklardan ayrılır. Bu nedenle Cohen, Plamenatz'ın hukuki üstyapı ve maddi altyapı karışıklığını çözmenin mümkün olmadığı şeklindeki eleştirisini başarıyla yanıtlar.

Bir normatif unsuru dışlayan maddi altyapı kavramına yönelik üçüncü eleştirim hâlâ bakidir. Üretim ilişkilerini geçici bir yetki ilişkisine indirgemek, ekonomik düzenlemeler bünyesindeki karşılıklı beklentileri tanımlamak için kuralların gerekli olduğu hususunu görmezden gelir. Özellikle ticari değişim bağlamında, bir ticaret modeli için gerekli olan güven ölçüsünün ortaya çıkması bir benimsenmiş adil davranış kuralları çerçevesi gerektirir. Buccleuch Dükü'nün hayvanlarını sulama yetkisine sahip olması gerektiğini söylemek yeterli olmayacaktır: Talebinin topluluk içinde genel olarak benimsenmiş bir norm olarak saygı duyulmasına ihtiyacı vardır; çünkü taciz yasasının belirli aralıklarla ihlali; üretim sistemini zayıflatacaktır.

Cohen, bir yanda yetkiler ve diğer yanda sonradan ortaya çıkan normlar arasında ayrım yapmayı sürdürerek bu üçüncü eleştiriye karşı teorisini savunmayı deneyebilirdi. Oysa bu noktada geri çekilmek ve tartışmanın yönüne bakmak önemlidir. Cohen, üretim ilişkilerinin, geçici bir yetki ilişkisi olduğunda ısrar eder, ki bu geçici yetki ilişkisi hızla üstyapısal kuralların tanımı çerçevesi içine girer. Ona göre bu yeterli bir

maddi altyapı açıklamasıdır; çünkü onun altyapı ve üstyapı metaforuna ilişkin genel açıklamasına uygundur. Cohen'in işlevselcilik olarak tanımladığı bir tür kaba materyalizmi benimsediği hatırlanacaktır. Cohen bu kavramla, üstyapının bu içeriğe sahip olduğunu, çünkü bu içeriğin üretim ilişkilerine uygun olmayı gerektirdiğini kasteder. Bu nedenle, normatif üstyapı geçici yetki bağına uygun düştüğü için ortaya çıkar. Buna ve diğer benzer tarihsel materyalizm yorumlarına yönelik önceki itirazım, maddi altyapının, üstyapısal kurumların yaratılmasının arkasındaki bilinçli fikirleri nasıl ürettiğini açıklamakta eksik kalmalarıydı. Bilinçli eylemin ve ideolojilerin maddi belirlenimine ilişkin bir açıklama getirmeden, üstyapının gelişimini maddi altyapının evrimine bağlayacak hiçbir şey yoktur. İnsanlar, Komünizme doğru geçişi tamamen kapatacak yasalar yapmakta özgür olacaklardır. Kaba materyalist teoriler, bilinçli eylemi etkileyen mekanizmaları tespit etmeksizin, yalnızca bilinçli eylemin belirlendiğini ileri sürerler. Cohen basitçe, üstyapısal normların yetki kullanımını uygun hale getirmek için ortaya çıktığını iddia eder; ancak bunun niçin meydana geldiğini açıklamak için hiçbir gerekçe sunmaz.

Tarihsel materyalizm teorisindeki bu boşluğu doldurmak için egemen ideolojinin ana başlıklarının üretim ilişkileri içindeki pratikler tarafından belirlenmesi gerektiğini ileri sürdüm. Bu çözüm Marx'ın kendi ideoloji teorisiyle uyumluydu ve geleneksel sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinin incelikli bir versiyonunu destekliyordu. Üstyapının ideolojik belirlenimine ilişkin böyle bir açıklama, Cohen'in önerdiği yorumdan daha girift bir üretim ilişkileri görüşünü tercih etmemize öncülük eder. Toplumsal bir oluşumu biçimlendirme potansiyeline rağmen bir egemen ideoloji, yalnızca, davranış normlarının, kalıcı dünya görüşlerinin, içinde vücut bulabileceği bir ölçüde davranış düzenliliği tesis ettiği yerleşik toplumsal pratiklerden

doğabilir. Bu ideoloji, Cohen'in maddi altyapıyı nitelediği karakterize ettiği kalıcı olmayan yetki ilişkileri türünden doğamaz. Bu nedenle, eğer altyapı ve üstyapı metaforunun kaba materyalist yorumlarına ilişkin itirazlarım muteberse, o zaman Cohen'in normların maddi altyapı kavramının dışında tutulabileceği şeklindeki iddiasını ayrıca reddetmek durumundayız.

Üretim İlişkilerindeki Kurallar

Kuralların maddi altyapının bir parçası olduğu bir kez kabul edildiğinde, üstyapısal unsurların üretim ilişkilerinden kurtarılmasına ilişkin başlangıç sorununa geri döneriz. Yeni bir egemen ideoloji, yalnızca eğer üretim ilişkileri içindeki toplumsal pratikler değişirse meydana gelebilir ve hukuktaki değişiklikleri yönlendirebilir. Ne var ki bu pratikler değişmiş olduğu için bunları yönlendiren normlarda da bir değişim olmalıdır. Eğer bu normlar hukuk normları ise, o zaman kendimizi bir kısır döngü içinde kapana kısılmış buluruz: Bu teoriye göre hukuk yalnızca zaten değişime uğramışsa değişebilir. Örneğin, yaygın meta mübadelesi için gerekli olan bir sözleşme hukuku yalnızca uygun bir egemen ideoloji varsa ortaya çıkabilir. Ne var ki ideoloji, ancak genel bir meta mübadelesi modeli varsa zuhur edebilir. Altyapı ve üstyapı modelinin bu yorumunun paradoksal sonucu, bir sözleşme hukukunun meydana gelmesi için söz konusu hukukun halihazırda var olması gerektiğidir.

Katı bir mantıkla, hukuk ve diğer tür normlar arasında bir ayrım yaparsak bu tuzaktan kurtulmak mümkündür[6]. Her toplumda gelenekler, ahlak kuralları, etik ve hukuku kapsayan bir normlar çeşitliliği vardır. Eğer yalnızca resmi olmayan

---

[6] J. Plamenatz, *Man and Society*, 2. cilt, s. 282 ve devamı.

örf ve adet kurallarının üretim ilişkilerini oluşturduğu ve hukuk kurallarının dışarıda bırakıldığı savunulursa, altyapı ve üstyapı metaforu korunabilir. Buccleuch Dükü davasında, örneğin, derelerin kirletilmesine karşı resmi olmayan toplumsal kural, sanayi tarafından ciddi biçimde tehdit edilmeden uzun süre önce de mevcuttu. Bu tür toplumsal kurallar maddi altyapının mülkiyet ilişkilerini oluşturur. Hukuk kuralları, ancak, toplumsal kurallar tartışmalı hale geldiğinde ve olağandışı davranış güçlü bir biçimde savunulduğunda ortaya çıkar. İhtilafı çözümlemek için mahkeme gibi yetkili bir kurum hangi davranış standardının uygun olduğuna karar verir. Mahkeme, mevcut toplumsal kuralları destekleyecektir; zira bunlar, üretim ilişkileri üzerinde yükselen egemen ideolojinin parçasıdırlar. Toplumsal kurallar hem üretim ilişkilerini oluştururlar hem de bu ilişkilerin bir ifadesi ve yorumuna karşılık gelirler.

Altyapı ve üstyapı metaforunun bu savunusu, Cohen'in ileri sürdüğüne yakındır, ancak aralarında yaşamsal bir fark vardır; normlar üretim ilişkilerini oluşturur. İlk bakışta bu yeniden formüle etme ümit verici gibi görünür. Hukuk kurallarının maddi altyapı içine yerleştirilmesinden kaçınırken üretim ilişkilerinin normatif olmayan kavranışlarına yönelik itirazlara karşılık verir. Teorik zarafetine rağmen iki önemli itiraz varlığını korur.

İlk olarak, bu çözüm, toplumsal kurallar ve hukuk kuralları arasında net bir ayrımın varlığına dayanır. Bu tür bir sınır çizmek sıklıkla aşırı derecede zordur. Örneğin, kabile topluluklarında örf ve adet kurallarının statüsü muğlaktır. Kurumsallaşmış karar alma mekanizmaları ve kurallardaki bilinçli değişiklikleri etkilemek için yapılan düzenlemeler gibi herkesin hukukla ilişkilendirdiği niteliklerden sıklıkla yoksundurlar. Diğer yandan, kabile gelenekleri, kuraldan bir sapma halinde yaptırımlar uygulanması gibi, bazı karakteristik özellik-

leri hukukla paylaşma eğilimindedirler. Modern toplumda aynı zamanda sıklıkla hukukun nerede başladığı ve geleneğin nerede bittiği konusunda belirsizlik olacaktır. *Sagar v. Ridelhalgh & Sons* davasında, ücretten kesinti yapılmasına ilişkin teamül niteliğindeki bir uygulamayı içeren sözleşmenin hükümlerini gördük. Hukuka uygun olan sözleşme hükümleri, hukuk kuralları veya gelenekler ve standartlar mıdır? Benzer şekilde, bir fabrika yönetimi tarafından konan kurallar da bazı bakımlardan yasaya benzer ve bunlara karşı konulduğunda bir mahkeme tarafından doğru bulunmaları olasılığı göz önünde bulundurulduğunda, bir işverenin perspektifinden fabrika kuralları da yasa kadar iyidir. Biçim ve işlevin bu üst üste gelen özellikleri ışığında, bazı örf ve adet kurallarının yasa olmadığını söylemek kaçınılmaz biçimde seçici bir hukuk tanımı gerektirir ve bu seçimin arkasındaki esas motivasyon, yalnızca, hukukun daima üstyapısal olduğu şeklindeki tezin bütünlüğü olabilir.

Önerilen altyapı ve üstyapı modeli açıklaması açısından ikinci bir zorluk, hukuk kurallarının üretim ilişkileri içinde oynadığı rol nedeniyle ortaya çıkar. Modern toplumdaki üretim ilişkilerini yapılandıran kuralların biçimsel olarak hukuki olduğu yukarıda sıklıkla onaylandı. Kapitalizmin temel birimi, meta mübadelesi, sözleşme hukuku tarafından yapılandırılıp ifade edilir ve zorunlu istikrarlılık ve güvenilirlik yine sözleşme hukuku tarafından sağlanır. Benzer şekilde, toprak sahipleri kendi mülklerini kullanma münhasır haklarını korumak için haksız fiil hukukuna dayanır. Eğer hukuk kuralları aslında maddi altyapıyı oluşturan kurallar ise, o zaman üretim ilişkilerinin hukuki olmayan kurallar tarafından oluşturulduğu şeklindeki teorik zarafete rağmen, ampirik olarak yanlışlanabilecektir.

Bu iki güçlü itiraz karşısında, Marksizm, materyalist tez hakkında daha karmaşık bir metafor arayışına girmeye kaçınılmaz olarak mecbur kalır. Altyapı ve üstyapı arasındaki belli başlı uzamsal ve işlevsel ayrılıklar sıkı bir incelemeyle çöker. Toplumsal kurumun hukuki biçimi, üretim ilişkilerinden çıkagelir; çünkü devlet aygıtının işleyişini düzenler. Ekonomiyi ve devleti düzenleyen kurallar arasında, ne görünüşleri ve resmi özellikleri ne de işlevleri ile ilgili olarak makul bir ayrım koyulabilir. Tarihsel materyalizm teorisinin geleneksel formülasyonu ile ilgili bu gerilemeye rağmen toplumsal oluşumlara ilişkin Marksist analizin özünün korunabileceğini düşünüyorum.

Benim stratejim topolojik metaforları zayıflatmak ve toplumsal oluşumların tarihsel gelişimine yoğunlaşmaktır. Hukuk kurallarının üretim ilişkilerini hem yapılandırdığını hem de ifade ettiğini kabul etmek ama aynı zamanda bu yasaların üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini ileri sürmek mümkündür. Tarihsel materyalizmin bu paradoksal yorumu nasıl savunulacaktır? Yanıt bir kez daha Marksist ideoloji teorisindedir.

Marksistlerin değerlerin, inançların ve bilinçli eylem saiklerinin pratik faaliyet deneyimi vasıtasıyla üretildiğini savundukları hatırlanmalıdır. Önceki bölümde, hukukun, bilinçli bir toplumsal düzenleme biçimi olması durumunda üretim tarzı içinde gerçekleşen toplumsal pratiklerden doğan egemen ideolojiden esinleneceği ileri sürülmüştü. Bu ideolojiler başlangıçta örf ile adetlerde ve ahlaki standartlarda ifade edilecektir. Yasal düzenleme, bu tür davranış normlarıyla kaçınılmaz olarak tesadüf eder; çünkü egemen ideolojinin gerekliliklerinin sadece daha kesin ve pozitif bir ifadesidir.

Bununla birlikte, hukukun özel bir niteliği, biçimsel bir hukuki kural bir kez ilan edildiğinde, onun mevcut gelenekleri

çoğunlukla kapsar gibi görünmesidir; çünkü toplumun üyeleri bundan sonra rehberlik etmesi için örf ve adet uygulamalarından ziyade hukuk kuralına bakacaklardır. Örneğin, avcı-toplayıcı toplulukta gruplar halinde avlanma geleneği doğal olarak üretim ilişkilerinin köşe taşı olacaktır. Şayet bu örf ve adet kuralıyla ilgili bir anlaşmazlık doğarsa, topluluk, eğer hayatta kalmaya yazgılıysa, bu kuraldan sapmayı denetlemek için arabuluculuk, büyüye başvurma ya da dövüşme gibi mekanizmalar geliştirecektir. İhtilafları halletmenin karmaşık bir yöntemi, topluluğun davranış kurallarının içeriği hakkında yetkili bildirimler yapan kurumlar yaratmaktır. Hangi teknik kullanılırsa kullanılsın, çözüm egemen ideoloji içinde bulunan belirli bir standardın uygulanması olacaktır; bu nedenle, avcı topluluk örneğinde, kural, avın ele geçirilmesine genel katılımı şart koşacaktır. Bununla birlikte, kural bir kez ilan edildiğinde, üretim ilişkileri içinde birlikte avlanma uygulamasını sorgulayan biri, davranışın örfi doğasına değil, bu faaliyetleri idare eden yetkili belirlenime havale edilecektir. Benzer şekilde, Bay Sagar'ın "patronum, zavallı bir işçilik için ödenen ücretten kesinti yapmasını sağlayan hangi hakka sahiptir?" sorusuna verilecek cevap artık "çünkü her zaman böyle yaptık" değildir; bugün uyuşmazlığın yasal olarak tespitinden sonra yanıt "bu uygulama, kararını uygulatma gücüne sahip topluluğun yetkili bir kurumunun meşru bir şekilde yürürlüğe koyduğu bir davranış kuralı tarafından haklı bulunmaktadır" olacaktır. Bu anlamda, hukuk kuralı (alenen ilan edildiği ve kesin olarak ifade edildiği sürece) mevcut gelenekleri, doğru davranış rehberi olarak gereksiz hale getirerek kapsayacaktır. Hukuk meta-normatif bir olgudur; çünkü mevcut hareket standartlarını örter ve yutar.

Ne var ki hukukun bu meta-normatif boyutu, hukukun nasıl hem üstyapısal bir olgu olabildiğini hem de aynı zamanda

üretim ilişkilerini yapılandırdığını açıklamamızda bize neden yardım eder? Cevap basittir. Marksizme göre, hukuk kurallarının kaynağı, örfi davranış standartları içinde temsil edildiği için egemen ideolojide kuruludur. Hukukun içeriği bu egemen ideoloji tarafından belirlenir ve bu nedenle hukuk kuralları biçim olarak üstyapısaldır. Bununla beraber, hukukun meta-normatif özelliği, o halde üretim ilişkilerine somut bir biçim ve detaylı bir ifade tarzı veren tek kurum olduğu ölçüde, hukuk kurallarını üretim ilişkilerini büyük oranda düzenleyen bir pozisyona yerleştirir. Bu nedenle hukuk köken olarak üstyapısaldır; ancak meta-normatif özelliğinden dolayı sonuç olarak maddi altyapıda işlev gösterebilir.

Bundan başka, hukuk kuralları ilave ideolojilerin ortaya çıkabileceği maddi bir zemin sunar ve kartopu etkisiyle bütün toplumsal oluşum yavaş yavaş ortaya çıkar. Örneğin, meta mübadelesi ve trampa sırasında riayet edilecek uygun standartlarla ilgili örfi kavramlar gelişecektir. Bu ideoloji, akabinde ihtilafların hukuken düzenlenmesi ve üretim tarzının örgütlenmesi için esas teşkil edecektir. O halde, bir üretim ilişkileri kümesi içindeki yükümlülüklerin hukuk tarafından sağlanan daha kesin bir tanımı, karmaşık sözleşmeleri düzenlemek için karmaşık hukuk öğretileri gibi daha ileri bir üstyapısal olgunun gelişmesi için gerekli olanağı yaratacaktır.

Bu nedenle, altyapı ve üstyapı arasındaki bağlantı, ideolojik türeme ve artarak büyümeden biridir. Üstyapı üretim ilişkilerinden türer; çünkü üretim ilişkileriyle ilişkili pratiklerden üreyen egemen ideolojinin diktelerine uygun olarak kurulur. Köken olarak üstyapısal olan yasalar netice olarak maddi altyapıyı yönlendiren kurallar olarak hizmet ederler ve gelenekleri toplumsal davranış açısından geçersiz hale getirdikleri için, hukuk kuralları üretim ilişkilerini fiilen yapılandırır, tanımlar ve ifade eder. Bu katı düzenleme, şu halde sonraki gi-

rift toplumsal yapıların ortaya çıkmasına olanak sağlar, belki de teşvik eder. Altyapı ve üstyapı arasındaki etkileşim modeli döngüsel olmaktan çok birikimseldir. İncelikli bir kültürel ve politik yaşamı biriktirme süreci, bir devrim üretim ilişkilerini beklenmedik bir şekilde dönüştürünceye kadar, hukukun yardımıyla devam edecektir ve ardından yeni bir egemen ideoloji başka bir toplumsal oluşumun içeriğini aşama aşama belirlemek üzere ortaya çıkacaktır.

Altyapı ve üstyapı modelinin bu formülasyonunun arızi bir avantajı, altyapı ve üstyapının her zaman biçim ya da işlev olarak ayrışmadığı bir kez kabul edildiğinde, toplumsal kurallar ile hukuk kuralları arasında açıkça bir ayrıma gitmeyi gereksiz hale getirmesidir. Hukuk kuralları köken olarak üstyapısal olabilir ve sonuç olarak maddi altyapının parçası olarak hizmet edebilir, hukuk terimi içine iliştirilmesinin gerekli olup olmadığının bir önemi yoktur. Bu nedenle, avcı-toplayıcı toplumda avın ele geçirilmesini düzenleyen kuralların gelenek ya da yasa olup olmamasının bir farkı yoktur. Kurallar, şimdi üretim faaliyetlerini yapılandırıp yönetiyor olsa bile köken olarak üstyapısal olacaktır.

Tarihsel materyalizmin bu yorumundan çıkan sonuç, incelediğimiz bazı yasaların altyapıda mı üstyapıda mı olduklarını sormanın çok az anlam ifade ettiğidir. Buccleuch Dükü davasındaki özel taciz kuralları üzerinde, makul davranış standartlarının üretim ilişkilerini yapılandırdığına mı yoksa yansıttığına mı karar vermek için zihin yormaya gerek yoktur. Bunun yerine, yasalar, üretici faaliyetler ve bilinçli düzenlemeler arasındaki birikimsel etkileşimin ürünü olarak görülmelidir. Başlangıçta, hukuk standartları, çiftlik hayvanlarını otlatmayı içeren resmi olmayan toplumsal pratiklerden doğan bir ideolojiden türer. Ardından yasalar bölgenin örf ve adetlerini kapsar ve bunları hem daha detaylı olarak ifade eder hem de bunların

doğru olduğunu yetkili olarak onaylar. Bu nedenle kirliliğe karşı geliştirilen kural, köken olarak kesinlikle üstyapısaldır; ancak süratle üretim ilişkilerini yapılandıran bir kural olarak işlev görmeye başlar. Elbette bu analiz, altyapı ve üstyapı metaforunun geleneksel yorumlarının basitliğini tahrip eder; ama maddi belirlenimin anahtar unsurunu koruma ve yasaların içeriğiyle kökenlerinin ikna edici bir yorumunu sunma yeteneğine sahiptir.

Hukuk Kavramı

Marksist toplum analizinden doğan bu hukuk kavramı üzerine düşünme zamanı geldi. Bir hukuk tanımı getirmekle hatta hukuk olgusunun bir paradigma örneğini seçmekle ilgilenmiyor olmama rağmen hukuk sisteminin ve hukuk benzeri kurumların başlıca işlevlerinin bir resmi önceki bölümlerde yavaş yavaş belirmeye başladı ve bir kurumun standart işlevleri bir kez tanımlandığında, kaçınılmaz bir sonuç bir hukuk kavramının ima edilmesidir. Bu kavram, hukukun standart işlevlerini tatmin edici bir biçimde karşılayabilen toplumsal kurumun en az girift biçimini betimleyen bir kavramdır. Bu, genel kabul görmüş hukuk sistemlerinin bütün boyutlarını kapsayan bir hukuk anlayışı değildir. Benzer şekilde hukuku, belirli amaçlara hizmet eden kurumların ve toplumsal kuralların bütün diğer biçimlerinden net bir biçimde ayıran bir kavram değildir. Daha çok, olgunun en basit örneğidir, girift sistemlerin türediği bir arketiptir.

Hukukun işlevlerine yönelik bir tanım için başlangıç noktamız, hukukun sınıfsal bir baskı aracı olduğu şeklindeki geleneksel Marksist tezdir. Hukukun bu geleneksel analizi, hukukun emredici görüntüsünün Marksistler tarafından kabulüne yol açar. Lenin gibi yazarlara göre, hukuk sistemi, ceza yasala-

rı biçiminde tehditle desteklenen buyruklar içeren cebri bir örgütlenmedir. Devlet aygıtının geri kalanıyla birlikte, hukuk, egemen sınıfın emellerini gerçekleştirmesini güvence altına alır. Hukuk kuralları, kitlelere bir şeyi yapmasını ya da bir şeyi yapmaktan kaçınmasını söyleyen talimatların temel biçimidir ve bir toplumda hukukun anlamı bütünüyle yaptırım uygulama tehdidiyle davranışları etkileme potansiyeline bağlıdır. Oysa şimdi, bu geleneksel cebri hukuk kavramının, önceki bölümlerde tanımlanan hukukun daha geniş işlevleri ışığında reddedilmesi gerekir.

Tarihsel materyalizmin ilkelerine uygun olarak yaptığımız toplumsal oluşumlar incelemesinden hareketle, hukukun üst üste binen iki işlevi vurgulanmalıdır. Birincisi, hukuk, bir topluluk içindeki çatışmaları egemen ideolojiyle uyumlu davranış standartlarını onaylayarak ve bunları icra ederek çözümler. Hukukun ikinci işlevi ise ideolojiktir. Hukuk kurumları, egemen ideolojinin en önemli tedarikçilerinden bazılarıdır. Egemen ideolojinin sözcüleri yalnızca yargıçlar değildir, aynı zamanda hukuki söylemin bütünü, özel mülkiyet sahipliği gibi, hukuki retoriğe açık olma durumlarından dolayı her vatandaşın değerlerine sızan kavramları ifade eder.

Hukukun işlevlerine ilişkin Marksist açıklamadaki bu değişim, toplumsal düzenin nasıl tesis edildiğine ilişkin Marksist analizdeki dönüşümlerle ilgilidir. *Komünist Manifesto*'da ortaya konulan geleneksel Marksist perspektif, sınıf mücadelesinin neden olduğu gerilimlere vurgu yapar. Toplumsal düzen bir siyasi istikrar sorunu olarak görülür. Hukukun rolü, kuraldan sapan davranışı denetlemek için bir sistem sunmaktır. Hukuk ve devlet ayrılmazdır, her ikisi de alt sınıfları baskı altında tutmaya hizmet eder. Buna tekabül eden cebri hukuk kavramı, siyasi istikrarın cebren olduğu kadar ideolojik hegemonya aracılığıyla sağlandığı kabul edildiğinde, ilk değişikliği geçirmiş

olur. Gramsci, Marksist geleneğe, egemen sınıfın, iktidarını meşrulaştıran ideolojilerin propagandasını yapmak için okullar, medya ve mahkemeler gibi çeşitli kurumları kullanarak toplumsal sistem lehine rıza ürettiği görüşünü kattı. Hukukun bu ideolojik işlevi bir kez kabul edildiğinde, basit cebrilik görüşü tatmin edici olmaktan çıkacaktır. Ek olarak, normatif bir boyut da sunulmalıdır. Hukuk insanları yalnızca iyi davranışa zorlamaz, aynı zamanda egemen ideoloji ile uyum içinde olan belirli bir hak tanımını ifade edip reklamını yapar. Hukuk, normatif bir unsur barındırır ki bu, vatandaşların başkalarını eleştirmek ve kendi davranışlarına rehber edinmek için kullanacakları ölçütler sunar[7].

Yine de bu hukuk kavramı, hâlâ toplumsal düzen sorununa ilişkin miyop bir görüşe dayanır. Hukukun bir tahakküm sistemi üzerinde denetim kurmaya nasıl yardım ettiğinden daha temel bir sorun vardır. Üretim tarzının ve toplumsal sınıflar arasında buna karşılık gelen ayrımın kökensel olarak nasıl inşa edildiğini ve insanların birlikler halinde bir araya gelmelerine ve işlemekte olan üretim ilişkilerini tesis etmelerine izin veren şeyin ne olduğunu sorabiliriz. Toplumsal yaşamın pek çok özelliği, en başta işaretler ve dil aracılığıyla iletişim kurma yeteneği, burada önkoşuldur ancak bu bölümde bir üretim ilişkileri kümesinin tesis edilmesi sürecinde hukukun ve örf ile adet kurallarının oynadığı role odaklandık. Her iki tür normun da üretici faaliyetler içindeki toplumsal rolleri tanımladığı ve düzenlemeleri alt üst edebilecek sapkın davranışları engellediği sonucuna ulaştık. Hukukun ve hukuk kurumlarının tanımladığımız özgül işlevleri, uygun davranış standartlarıyla ilgili ihtilafları halletmek ve üretim tarzının sağlam bir biçimde tesisi için gerekli olan istikrarı ve güvenilirliği te-

---

[7] H. L. A. Hart, *The Concept of Law* (Oxford, 1961), s. 86-8.

min etmekti. Hukukun başlıca işlevlerinin bu analizinden doğan hukuk kavramının karşılığı nedir?

Asgari bir hukuk kavramı, uygun davranış standartlarıyla ilgili yaptığı bildirimlerin itaat etmeye yöneltici olarak görüldüğü bir yapıyı içermelidir. Bundan başka, bu yapı, ikna etme ve güç kullanımı yoluyla bu davranış kurallarına itaati sağlayacak bir pozisyonda olmalıdır. Aynı zamanda bu yapı, egemen ideoloji ile uyum içinde olan normları ifade etmelidir ve bu bağlantıyı güvenceye almanın en iyi yolu mevcut gelenekleri ve toplumsal kuralları teyit etmektir. Ne var ki böyle bir yapı Marksizmin işaret ettiği hukukun iki ana işlevini tatmin edecek bir pozisyonda olabilir.

Modern hukuk sistemlerinde hukuki kurumların bu tür basit örnekleri nadirdir. Yasayapıcılar ile yargıçlar arasında yetki ayrımının bir sonucu, mahkemelerin mevzuata bağlı kalmak zorunda olmaları ve örfi ilkelere göre karar vermelerinin engellenmiş olmasıdır. Hukukun bu incelikli biçimleri, 1800 tarihli Birleşme Yasası gibi sorunları önceden çözmek üzere geleceğe yönelik, ayrıntılı ve pratik düzenlemeler sağlayarak basit mahkemelerin etkinliğini daha ileri bir düzeye taşır ve bir toplumu bir üretim tarzının çevresinde daha bilinçli olarak örgütler. Aynı zamanda, hukukun kaynağının örfi ilkeler olduğunun reddedilmesi yasaların yapılmasında daha açık ideolojik çatışmalara cevaz verir. Belki modern toplumda asgari hukuk kavramına en yakın duran kurumlar İçtihat Hukuku mahkemeleridir[8]. Buccleuch Dükü davasında mahkemenin çalışma şekli bu modele pek çok açıdan uygundu. Örfi davranış standartları üretim ilişkileri ile ilgili bir ihtilafı halletmek ve tarımsal üretim tarzının istikrarını garanti etmek için

---

[8] A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks* (Lawrence and Wishart, Londra, 1971), s. 195-6.

kullanıldı. Emsal karar sistemi, İçtihat Hukuku mahkemelerini kendilerini gelenekten bir miktar ayırmaya zorlar; ancak bu emsal kararların kendisi, elbette, daha eski dönemlerin ideolojilerine ve pratiklerine bağlıdır.

Marksist hukuk kavramının bir kanun ya da bir düzenleme biçiminde olmayışı bazılarına tuhaf görünebilir. Bunlar, aslına bakılırsa, modern toplumda hukukun en geniş kabul gören biçimleridir ve şüphesiz hukukun işlevlerine ilişkin görüşleri ve buna tekabül eden hukukun emredici görüntüsüne ilişkin görüşleri bakımından erken dönem Marksistleri etkilemiştir. Oysaki hukukun üretim ilişkilerindeki işlevlerine ve politik düzenin ideolojik hegemonya vasıtasıyla sürdürüldüğüne ilişkin daha derin bir anlayış, hukukun başlangıç aşamasının, en temel biçimiyle, örfi davranış kurallarını uygulayan bir mahkeme olduğunu ileri sürer.

5
HUKUKUN SEYRİ

Açılış bölümünde Marksizmin iki niteliğinden bahsettim. Birincisi, toplumsal teoride belirleyici bir metodolojiydi. Bu yaklaşım, hukuka uygulanması bağlamında incelendi ve izah edildi. Marksizmin ikinci özelliği, insan toplumunun evriminin Komünizmle doruğa varacağına ilişkin öngörüsüydü. Şimdi dikkatimi yönelteceğim konu, bu geleceğe yönelik boyuttur.

Burada Marksist hukuk teorisinin en kötü şöhretli ve tartışmalı yönü ile karşı karşıyayız: Marksistlerin hukuka karşı besledikleri ısrarlı düşmanlık. Bu, her zaman Marksist hukuk teorisiyle ilgili eserlere ilgi odaklanmasını sağlamıştır. Gerçekten, biri yalnızca hukuk felsefesi üzerine yazılmış standart ders kitaplarını okumuşsa, edinilebilecek karşı konulamaz izlenim, Marksistlerin hukuk olgusu üzerine yaptığı bütün yorumların, hukuk olmasaydı daha iyi bir durumda olacağımız sonucuna ulaştığıdır[1]. Elbette, bu Marksizmin muazzam şekilde çarpıtılmasıdır. Bu kitabın çoğu, böyle bir temaya değinmeksizin, hukuk sistemlerinin Marksist bir analizine adanmıştır. Yine

---

[1] Örneğin, D. Lloyd, *Introduction to Jurisprudence* (Stevens, Londra, 1979), onuncu bölüm.

de, Marksistlerin hukuka duyulan ihtiyacı sürekli olarak sorguladığı doğrudur.

Aslında, Marksistler tarafından yakından ilişkili iki iddia ileri sürülmüştür. Birincisi, Komünist bir toplumda hukukun mevcut olmayacağına dair öngörüdür. Bu öngörü, Komünist bir toplumda üretim tarzının doğasına ilişkin bir görüşe dayanır. Söz konusu üretim ilişkileri ve bunlara tekabül eden toplumsal oluşumun hukuki bir üstyapının desteği olmaksızın varlığını sürdürebilme kabiliyetinde olduğu söylenir. Kapitalist çağın sonunda hukuk basitçe sönecektir. Hukuk gereksinimine karşı ikinci argüman bir adım ileri gider: Komünizm döneminde yalnızca hukuk ortadan kalkmayacaktır, ayrıca hukuk sistemlerinin modern toplumsal oluşumların en derin kötülüklerini temsil ettiği ve hukukun yokluğunun gerçekten özgür bir toplumun kilit bir özelliği olacağı kabul edilir.

Bu cüretkâr iddiaları açıklamadan ve savunmadan önce, hukukun insan uygarlığı için gerekli olduğuna dair aksi görüşe karşı Marksistler tarafından dillendirilen bir ilk hamleyi değerlendireceğim. Modern politik teorinin bu ortodoksluğu, Marksistler tarafından "hukuk fetişizmi" olarak adlandırılır. Bu terim bunun çarpık bir dünya anlayışına öncülük eden hatalı bir varsayım olduğu anlamına gelir. Bu hatalı bakış açısının nasıl bu kadar yaygın bir hale geldiğini ve neden yanlış olduğunu değerlendirdikten sonra hukukun gereksiz olduğu ve Komünist bir toplumda ortadan kalkacağı tezini kanıtlayan argümanlara geri döneceğiz.

Hukuk Fetişizmi

Liberal politik teorilerin genellikle sorgulanmamış bir varsayımı, toplumsal düzeni yasaların mümkün kıldığıdır. Konu üzerine zaman harcandığında bile, hangi tür olurlarsa olsun-

lar, ister örfi normlar ister baskıcı kanunlar, yasaların herhangi bir tür uygarlık için temel zorunluluk olduğu sonucuna çarçabuk ulaşılır. İnsanlığın eğer hukuktan kurtulmuş olsaydı daha iyi bir durumda olacağına duyulan inanca, ya anarşistlerin propagandasını yaptığı korkunç bir yalan olarak ya da uygulamada bir kabusa dönüşecek olan çılgın bir ütopik hayal olarak şüpheyle yaklaşılır. Marksistler, insan uygarlığının ve hukukun birbirinden ayrılmaz olduğu varsayımının bir "hukuk fetişizmi"ne dayalı olduğunu söyleyerek sert bir karşılık verirler.

"Hukuk fetişizmi" ne anlama gelir? Başlamak için fetişizm teriminin ne olduğuna bakalım. Kelimenin olağan kullanımı içinde fetiş, doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan şey demektir[2]. Bununla birlikte, Marksist gelenekte, sözcük teknik bir anlam kazanmıştır; çünkü Marx bunu özel bir fikri ifade etmek için kullanır; esasen fetişizm, şeylerin ve toplumsal ilişkilerin genel ideolojik algılarının belirli bir ölçüde yanıltıcı olduğu anlamına gelir. Özellikle, Marx bu sözcüğü, toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini tek bir kavramsal çerçeveye indirgeme yönünde ortak bir eğilimin söz konusu olduğu durumlara atıf yapmak için kullanır. İnsan ilişkilerinin farklı yönlerinin aynı kavramlarla ele alındığı bir yerde, bu tür bir yoğunlaşma ve birleşme, tekdüze bir görünümü temsil etmek suretiyle gerçekliği çarpıtacaktır. Marx bu terminolojiyi kapitalist üretim tarzının temel unsurlarını incelediği sırada icat etmiştir.

Kapital'in birinci kısmının son kesiminde, Marx malların ya da metaların değerinin kaynağı hakkındaki argümanının doruğuna ulaşır. Genel kabul gören görüş, satışın bir fiyat karşılığında gerçekleşmesi olgusundan hareketle şeylerin içkin bir

---

[2] Bkz. G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford, 1978), beşinci bölüm.

değere sahip olduğudur. Bir ticari değişim işleminde görülebilir ve elle tutulabilir olan şeyler fiyat ve meta olduğu için değerin kaynağının metanın kendisinde olduğunu düşünmek doğaldır. Bununla birlikte, Marx, değerin yalnızca bu işlem aşamasında belirlendiğini ve değerin kaynağının o maddenin üretilmesine katkı sunan emek gücünde yattığını ileri sürer. Dolayısıyla bir malın değeri onun üretilmesinde harcanan emek miktarına bağlıdır. Metaların içkin bir değere sahip olduklarına inanmak, gerçeklik karşısında sırf görünüşe aldanmaktır. Kabul etmek gerekir ki, emek gücü görünüşte bir değer kaynağı değildir; çünkü satış sırasında açıkça mevcut değildir. Oysaki gerçek, işlem fiyatının malın üretimine harcanan emek gücüne bağlı olduğudur. Aksi bir inanış, gerçekliği gizlemek için yapay içkin değer görünüşüne izin veren meta fetişizminin bir sonucudur.

Marx "meta fetişizmi" terimini bir başka anlamda da kullanır. Bu aşamada, insan faaliyetinin pek çok boyutunu basit meta üretimi ve satışı biçimine indirgeyen bir ideolojinin altını çizer. Kapitalist üretim tarzında insanlar, kendileri ya da patronları kendi ihtiyaçlarını karşılasın diye değil üretim araçları sahipleri bunları satmak istedikleri için meta üretirler. Sanki her şey alınıp satılmak için varmış gibi görünür, *Monopoly* oyununda olduğu gibi, evler yalnızca satmak ve tüketilmek için üretilir, içinde yaşamak için değil.

Çalışma ve üretici faaliyetle ilgili bu perspektif, emek gücünün kendisine bile bir meta muamelesi yapmak gibi gülünç bir boyuta ulaşır. Bir insanın çalışmak için elverişli zamanı diğer herhangi bir nesne gibi piyasada alınıp satılır. Alıcı, bir kapitalist, emek gücünü diğer metalar gibi neredeyse aynı biçimde kullanır, o da seçilmeye maruz kalır. Bir insanın emeğine bir şey gibi muamele edilmesi, meta fetişizminin en dip

noktasıdır. Bu, insan ilişkilerini meta mübadelesine indirgeme sürecinin doruk noktasıdır.

Marx'ın meta fetişizmi teorisinin bu kısa özetinden bu terimi birkaç farklı anlamda kullandığı açıktır. Tekrar eden temanın fetişizmin gerçekliğin bir çarpıtılmasını gerektirmesinin yanında, birleşik bir ideolojik kategori içinde toplumsal yaşamın pek çok farklı niteliğinin massedilmesi gibi yaşamsal bir durum söz konusudur. Elbette, meta fetişizmi, kapitalist üretim tarzında emek gücünün bir meta olarak ele alınmasıyla sınırlı olmak üzere doğru bir ideolojidir; ancak Marx, bunun diğer insanlar hakkında yanlış ve sinsi bir düşünme ve davranma yöntemi olduğunu söyleyerek itiraz eder. Bu durumda bu fetişizm kavramının hukukla nasıl bağlantılandırılacağı sorunu ortaya çıkar.

Marx ve Engels anlaşılır şekilde doğrudan bir bağ kurmaz ama sıklıkla hukukla ilgili benzer temalar içeren fikirler öne sürerler[3]. Bununla birlikte bazı Marksistler, hukuki biçimlere yönelik tutumlara atıfta bulunmak için doğrudan fetişizm terimini kullanmışlardır. Marksistler, hukukun toplumsal bir oluşumun temel taşı ya da bir toplumsal dönüşümün nedeni olduğunun ileri sürüldüğü her yerde hukuk fetişizminin görev başında olduğunu anlarlar. Altyapı ve üstyapı metaforunun, tarihsel materyalizmde anahtar temayı oluşturduğunu bir önceki bölümde gördük. Toplumsal oluşumlara yönelik geleneksel Marksist analizin, hukuku, biçimi ve içeriği bakımından maddi altyapı tarafından belirlenen üstyapısal bir olgu olarak yerleştirdiğini saptadık. Bu nedenle, ekonomik ve

---

[3] Örneğin, K. Marx, "The Trial of Rhineland District Committee od Democrats", D. Feuerbach (ed.), *The Revolutions of 1848* içinde (Penguin/*NLR*, 1973); "Toplum, hukuka dayanarak kurulmamıştır; bu hukuki bir kurgudur. Aksine, hukuk topluma dayanarak kurulmalıdır..."

toplumsal ilişkiler hukuki düzenlemelerden önce vuku bulurlar ve yasalar tarafından oluşturulmazlar. Dolayısıyla kapitalizmin kökenlerini açıklamak için Marksistler, örneğin, üretim ilişkilerindeki geçişleri bulmaya çalışırlar ve meta mübadelesini idare etmek için bir sözleşme hukukunun mevcudiyetinin kapitalist üretim tarzının evriminde yaşamsal bir yardımcı faktör olduğunu göstermek için düşünülmüş argümanlar ileri sürerler. Hukuk fetişizmi, hukukun yaşamsal olduğuna karşıt bir inançtır. Bu fetişizm, hukukun toplumsal yaşamın bütün görünümlerine temas etmesini sağlayan tarzdan dolayı ortaya çıkar. Tanımlar, analiz eder ve bütün ilişki biçimlerini düzenler ve sıradan vatandaşlar toplumsal olguları hukuki kategorilere uygun olarak yorumlamayı öğrenirler. Yine de tarihsel materyalizmdeki anahtar nokta, hukukun toplumsal yapıların zemini olmadığı ve bütün bu toplumsal ilişkilerin hukuk tarafından yaratıldığına ve hukuka bağlı olduğuna inanmanın, maddi belirlenimciliğin gerçekliği karşısında hukukun tüm meseleleri halledebilecek sınırsız bir güç olduğu görünüşüne aldanmak olduğudur. Pašukanis'in ortaya koyduğu gibi, toplumsal ilişkiler hukuk tarafından kumanda edilmezler[4]. Böyle iddia eder; çünkü borçlu ve alacaklı arasındaki ilişki, genellikle yalnızca hukuki bir çerçeve içinde anlaşılır. Bu, hukukun toplumsal yaşamın ve ticari ilişkilerin temeli olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, Marksizme göre, bu hukuki ilişki toplumsal oluşumdaki daha derin unsurlar tarafından belirlenir.

Hukukun öncelikli olduğuna duyulan inanç, yalnızca gerçeklik karşısında çarpıtılmış görünüşe aldandığı için değil, aynı zamanda Marksistlerin bu ideolojinin aldığı saçma boyutu göz önünde bulundurdukları için de hukuk fetişizmi olarak adlandırılır. Balbus bu hususu, öğrencilerinin ona her yıl tek-

---

[4] E.B. Pashukanis, *Law and Marxism*, üçüncü bölüm.

rarladığı bir nakaratla açıklar: "Eğer hukuka sahip olmasaydık herkes birbirini öldürürdü[5]." Bu ibare, insanların doğuştan öldürmeye, yağmaya, talana hevesli olduklarını ve bu yabanilikten vazgeçmeleri için tek nedeni hukukun sunduğunu zanneder. Açıkçası şiddet içermeyen davranışın nedenleri daha girifttir. Diğer ahlak ve gelenek normları, eyleme ve yıkıcı davranışın önüne geçmeye kılavuzluk ederler. Hukuku anarşiye karşı son kale burcu olarak resmederek, hukuk fetişizmi absürd bir boyuta ulaşır.

Hukuk fetişizminin bu anlamında, Marksistlerin işaret ettikleri nokta, hukukun toplumsal oluşumların belirlenimine ve oluşumuna ilişkin analizlerde hak etmediği bir önem kazandığıdır. Eğer tarihsel materyalizmin ilkeleri doğruysa o zaman hukuk üstyapısaldır, toplumsal bir oluşumun daha esaslı başka niteliklerini yansıtır. Hukuk fetişizminin bu tanımının altyapı ve üstyapı metaforuna ilişkin geleneksel bir görüşe dayandığı açıktır. Marksistlerin hukuk fetişizmi ile ilgili derdi, hukuki kurumların üstyapısal niteliğini takdir etmekte eksik kalan yaygın bir ideolojiyledir. Oysa altyapı ve üstyapı metaforuna yönelik bir önceki bölümde ileri sürülen eleştiriler doğruysa o zaman hukuk fetişizmine Marksist itiraz da ayrıca tadil edilmelidir.

Yukarıda belirttiğim gibi, bir kere, biz hukuku kökensel olarak üstyapısal görüyorsak, ancak maddi altyapıya, gerekli olan istikrarlılık ve güvenilirliği vererek bunun bir parçasını oluşturduğunu kabul ediyorsak, bu durumda bizzat Marksizm hukuk fetişizmini ciddi bir biçimde ele almalıdır. Hukuk kuralları, kökensel olarak daha temele ait toplumsal pratikler-

---

[5] I. D. Balbus, "Commodity Form and Legal Form", C. E. Reasons ve R. M. Rich, *The Sociology of Law* içinde (Butterworths, Toronto, 1978), s. 83-5.

den türemiş olsalar bile toplumsal bir yapının zemini oluştururlar. Ne var ki Marksistler hukuk fetişizmini bu ideolojinin daha vahşi aşırılıklarına kadar takip etmek zorunda değildirler. Marksistler, yasalar kadar diğer toplumsal kuralların da bir toplumsal oluşumun kurulmasını yapılandırmak ve toplumsal düzeni korumak için hizmet ettiklerini kabul edebilirler. Bununla birlikte, hukuk fetişizmine yönelik genel saldırı, altyapı ve üstyapı modelini yeniden formüle etmemizin bir sonucu olarak dikkate değer ölçüde zayıflar. Tarihsel materyalizmin bu temel öğretisine ilişkin bakış açımız kabul edilirse, o vakit Marksistler açısından, hukukun zorunlu olduğunu varsayan politik felsefelerle, tam bir fikir birliği içinde olmasalar bile, dalga geçmek yanlıştır.

Bununla birlikte, hukuk fetişizminin kullanılmakta olan bir dizi başka anlamı da vardır. Hukuk fetişizminin, toplumsal kuralların bütün biçimlerini hukuk olarak tanımlama eğilimine atıf yapmak için kullanılması bir örnektir. Bu yaklaşım uzun süre hukuk antropolojisinin başına bela olmuştur. Bu, hukukun gerekli olduğuna duyulan inancın yol açtığına oranla daha sık karşımıza çıkar: bir kere hukuki kurumlar, bir toplumsal oluşumun önemli bir bileşeni olarak tahsis ediliyorsa o zaman toplumsal düzeni tesis etmeye yardımcı olan örf ve adet kurallarına ve diğer standartlara yasa gibi muamele edilir. Marksistlerin bununla aynı fikirde olmaları gerekmez ve olmamalıdırlar. Örf ve adet kuralları, büyük çelişkiler ortaya çıkıncaya kadar, bir üretim ilişkileri dizgisinin normatif temelini oluşturmak için yeterli olabilirler. Gerçekten, *Sagar v. Ridehalgh* davasında belirttiğimiz gibi, karmaşık hukuk sistemlerine sahip olan toplumlarda, müesses gelenekler, ekonomik ilişkilere ilişkin hukuki tanımların çıplak kemiğinin etrafındaki eti oluştururlar. Hukukun can alıcı önemde olduğu inancı, yasanın gücün yerine geçmesi ya da benim hukukun meta-

normatif özelliği olarak adlandırdığım şey nedeniyle daha güvenilir olabilir. Oysaki hukuk fetişizminin bu indirgemeci türünün nedeni ne olursa olsun, Marksistlerin aynı şeyi yapması için hiçbir neden yokmuş gibi görünmektedir.

Hukuk fetişizminin üçüncü bir anlamı, hukuk olarak saptanabilir olan, biricik, belirgin bir olgunun var olduğu fikridir. Bir başka deyişle, hukukun, bazı karakteristik kurumsal düzenlemelerde ve söylem biçimlerinde keşfedilecek bir özü vardır. Marksistlerin bu tip hukuk fetişizmini reddettiklerini açıklamak için halihazırda nedenlerim var. Marksist bir hukuk kavrayışı hukuk olgusunun işlevlerine dair analizden çıkarsanabilirse de, diğer toplumsal kurumların benzer işlevler sergileyebileceği ve ortak bir biçimi paylaşabilecekleri daima açıkça ifade edilir. Marksistler tarafından Hukuk olgusunun eşsizliğine ilişkin olarak yapılmış bir vurgu yoktur. Hukuki muhakemenin özerkliğine olan inanç da aynı zamanda hukuk fetişizminin bu anlamının bir parçasını oluşturur ve Marksizm ile bu teori arasına mesafe koymak için büyük özen gösterdim. Üçüncü bölümdeki tartışmanın sonunda, özerklik tezinin, siyasi gücün denetiminde hukukun rolünü vurgulayan meşrulaştırıcı ideolojilerle yakından ilintili olduğuna işaret etmiştim. Hukuk fetişizminin bu üçüncü anlamı benzer şekilde bu tür meşrulaştırıcı ideolojilerle ilintilidir; zira bu ideolojiler siyasi otoriteyi diğer güç kullanım biçimlerinden ayırmak için açık bir hukuk kavramına ihtiyaç duyarlar.

"Hukuk fetişizmi" teriminin son bir kullanımı, meta fetişizmi ideolojisinin hukukun biçimi ve içeriği üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır. Zaman zaman, bütün toplumsal ilişkileri genel kuralların idaresine indirgeyerek meta fetişizminin hukuka tercüme edildiği ima edilir[6]. Burjuva hukuk sistemleri

---

[6] Örneğin, N. Poulantzas, *Nature des choses et droit* (LGDJ, Paris, 1965).

evrensel uygulamaya sahip, genel, soyut kurallar bütünü olarak tanımlanır ve meta fetişizminin etkisi bu hukuk biçimine mal edilir. Modern hukuk sistemlerinin sözleşmeler dışındaki pek çok parçasının açık bir tanımının gerçekten bu olduğundan şüpheliyim. Haksız fiil, gayrimenkul mülkiyeti, şirketler ve vergi gibi diğer alanlarda, düzenlemelerin ağır basan karakteristiği soyut ilkeden çok ufak ayrıntılar konusunda özenli olmaları gibi görünmektedir. Bundan başka, meta fetişizminin diğer alanları etkileyebilmesini sağlayan usul karanlık kalır ve bu, dördüncü bölümün sonunda ideolojik hegemonya ile ilgili yaptığım eleştiriye konu olmuştur. Diğer yandan, meta fetişizmi ile sözleşme hukukunun genelliği arasında makul bir bağlantı kurulabilir. On dokuzuncu yüzyılda sözleşmeler hukukunun gelişim modeli bunu iki biçimde destekler. Birincisi, uygulanabilir bir sözleşme paradigması, malların satışının ya da bir pazarlığın gerçekleşmesi için düşünülmüştür ve ikincisi, işletme ile emek arasındaki istihdam, krediler, toplu iş sözleşmeleri gibi diğer işlem türleri, ilgili toplumsal ilişkilerin çeşitliliğine rağmen bu modele benzer hale getirilmiştir. Marx'ın meta fetişizmi olarak tanımladığı arkaplan ideoloji nedeniyle yalnızca bu tür bir bileşik genel kurallar dizgisi oluşturmak mümkündür. Gerçi ideolojik belirleniminin bu belirli örneğini hukuk fetişizmi olarak tanımlamak kesinlikle kafa karıştırıcıdır. Bunu, meta fetişizminin hukuk ideolojisi üzerindeki etkisi olarak tanımlamak daha iyi olacaktır.

Hukuk fetişizmi kavramı, içerdiği pek çok farklı anlamdan dolayı kuşkusuz karmaşık bir kavramdır. Toplumsal düzeni tesis etmek için hukukun gerekli olduğuna vurgu yapan standart liberal politik teorilerin aleyhinde konuşurken genellikle hukuk fetişizminin ilk üç görünümünün gevşek bir bileşimi kullanılır. Bu eleştirinin, altyapı ve üstyapı metaforunun yeniden yorumlanmasının bir sonucu olarak, nasıl yeterli olmadı-

ğını kısmen açıkladık. Bu saldırının özünde olumsuz olduğunu daha fazla aklımızda bulundurmalıyız. Bu, bize hukukun ortadan kalkacağını ya da gereksiz olduğunu varsaymamız için gerekçe sunmadan, yalnızca hukukun önemine duyulan genel bir inancı zayıflatmak yolunda bir girişimdir. Şimdi Marksistlerin bu tutumlarını desteklemek için ürettikleri olumlu argümanları ele alacağız.

Hukukun Sönmesi

Marksizmin hukuka karşı düşmanlığını desteklemek için düşünülmüş en etkili argüman, hukukun Komünizm öncesi toplumların münhasır bir niteliği olduğunu göstermek için tarihsel materyalizmin ilkelerini kullanır. Bu genel argüman modeli içinde üç değişken geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, tarihsel materyalizmin ilkelerinin farklı yorumlarıyla ilişkilidir. Bana göre, her birinin ayrı ayrı değeri, temellerinde yatan görüşün Marksizme olan uyumuna dayanmaktadır.

Bilimsel Sosyalizm

Hukukun söneceği biçimindeki en ünlü öngörü Engels ve Lenin'e atfedilir. Bu iki isim, sıklıkla ortodoks Marksizmi temsil ettiği kabul edilen birbirine sıkıca bağlı bir öğretiler bütünü geliştirmişlerdir. Komünizme giden yolun, Marx'ın toplumsal dönüşümlerin nedenlerine ilişkin analiz yönteminin sunduğu bilimsel doğruluk sayesinde kavranabileceğini vurgulaşmışlardır. Bundan başka, Komünist bir toplumun üretim ilişkilerinin özgün bir toplumsal yapıya vücut vereceğine işaret etmişlerdir. Hukuk sisteminin yerine getirdiği işlevlerin tedricen gereksiz hale gelecek olmasından dolayı hukukun söneceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Sıklıkla yanlış anlaşıldığı için

bu argümanın ayrıntılarının izini takip ederek kaynağına gidelim.

Marksizm, diğer pek çok toplumsal ve politik teoriyle birlikte, nihai toplumun sosyalist bir toplum olacağı inancını paylaşır. İnsan uygarlığının tarihsel evriminin sonunda bir ütopya vardır. Ne var ki Marksizm, kapitalizmden sosyalizme nihai devrimci dönüşümün meydana geleceği maddi koşulları açıklayabileceği konusundaki ısrarıyla kendisini diğer teorilerden ayrıştırır. Marksistler ayrıca, kesin zamanlaması belirsiz olmasına rağmen Komünist toplumun kaçınılmaz olduğuna inanır. Bu nedenle Marx, aradığı Komünist toplum biçiminin kaçınılmazlığını gösteren bir tarih teorisine dayalı olması anlamında sosyalizm teorisinin bilimsel olduğunu düşünür; devrimci dönüşümün maddi koşullarını açıklayamadıkları için diğer sosyalistleri ütopik hayalciler olarak görür.

Kapitalizmin yıkılması için gerekli olan maddi etkenler Marx'a göre nelerdir? Marx, kapitalizmin, üretim güçlerinin gelişimine önceki herhangi bir üretim tarzının sağladığından daha büyük bir olanak sağladığını ve bunun burjuvazinin feodalizmin zincirlerini koparıp atmadaki başarısının nedenini açıkladığının farkına varmıştır. Bununla birlikte, kapitalizmin kendisi, mevcut teknolojileri ve doğal kaynakları mümkün olduğunca tam sömürmeye devam edemeyecek olma sorunundan mustariptir. Bu başarısızlığın nedeni, kâr oranlarının ciddi bir düşüş eğilimi göstermesiyle birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin üretim güçlerine yönelik sınır tanımayan yaklaşımında yatmaktadır. Periyodik olarak aşırı üretim krizleri ortaya çıkar ve bu, ihtiyaçları karşılamak için örgütlenmiş meta üretim tarzlarının yıkımıyla sonuçlanır. Marx, üretim ilişkilerinin daha rasyonel, merkezileşmiş ve komüniter bir örgütlenmesinin bu şiddetli krizleri önleyeceğinin herkes tarafından görünür hale geleceği sonucuna ulaşır.

Aynı zamanda, bu tarihsel modelin göz önüne serdiği gibi, toplum giderek iki toplumsal sınıf arasında kutuplaşmış hale gelecektir. Her aşırı üretim krizinin ardından, ekonomik toparlanma ancak giderek artan bir biçimde daha büyük birimler halinde sermaye biriktirmek suretiyle sağlanacaktır; zira kâr oranlarının düşme eğilimi göz önünde bulundurulduğunda sadece daha büyük birimler kendini yeniden üretebilir. Böylece, üretim araçları mülkiyeti giderek daha az elde yoğunlaşmaya başlarken genel nüfus kitlesi, hayatta kalabilmek adına gerekli parayı kazanmak için mekanik yeteneklerini kullanma mecburiyetinde bırakılan ücretli emekçiler sınıfı haline getirilir.

Devrimci bir dönüşüm için gerekli ekonomik ve toplumsal önkoşullar şimdi mevcuttur. Geriye kalan tek şey, proletaryanın kendisini toplumsal bir sınıf olarak görmesi ve ardından tahakküm yapısını ortadan kaldırması ve bunun yerine örgütlü bir komüniter üretim sistemi getirmesidir. Sınıf bilinci gelişir; çünkü kapitalist üretim tarzının maddi koşulları, bu ideolojinin yaratılması ve propaganda yapılması için bir fırsat sunar. Ücretli emekçiler, her biri münferit görevlerini yerine getirmek üzere kapitalistle ayrı bir sözleşme yapmış olmaları anlamında üretim sürecinde birbirlerine yabancılaşmış olsalar da ekonomik faaliyet onları fabrikalarda zorunlu olarak bir araya getirir. Siyasi partilerin ve sendikaların kurulması için bu suretle yaratılan olanak, sınıf bilincini besleyecek ve kapitalist üretim tarzına karşı devrimci öncülüğü biçimlendirecektir. Bu politik gelişmelerin ne zaman ortaya çıkacağı belirsizdir ve dolayısıyla devrimin zamanlaması da belirsizdir; ancak Marx bütün zorunlu koşulların varlığı nedeniyle devrimin kaçınılmazlığına iknadır.

Marx, belki Komünist bir toplumun örgütlenmesinin ayrıntıları hakkında spekülasyonlar yapmaktan ustalıkla uzak

durmuştur. Bununla birlikte, yeni toplumsal oluşumun maddi altyapısı hakkında bazı genel gözlemler sunmuştur. Yeni üretim ilişkilerinin eskinin rahminde oluşacağını ileri sürmek onun toplumsal teorisinin daima ayırıcı bir parçası olagelmiştir. Kapitalist üretim tarzının, Marx'ın Komünist bir toplumda da olacağına işaret ettiği iki unsuru vardır. Birincisi, tekelci kapitalizmdeki üretim tarzının örgütlenişinin merkezileşmeye doğru gidişi ekonominin bütün yönlerinin bütün topluluk tarafından yönetilmesiyle tamamlanmış olacaktır. İkincisi, kamulaştırılmış sanayiler, işçi kooperatifleri ve anonim şirketlerde olduğu gibi mülkiyet ile denetim arasındaki zayıflayan bağlar, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesiyle nihayet kopmuş olacaktır.

Bu Komünist üretim tarzı göz önünde bulundurulduğunda, tarihsel materyalizmin yapısal belirlenimci analizi, ütopik toplumda toplumsal yaşamın örgütlenişinin ana niteliğinin taslağını çizebilir. Bizim amaçlarımız açısından en önemli olanı, bütün sınıfsal ayrımların ortadan kalkışının gerçekleşmesidir. Herkes üretim ilişkileri içinde aynı pozisyonu paylaşacaktır. Artık üretim araçları sahipleri ile alt sınıflar arasında bir ayrım olmayacaktır. Bu sonuç, bütün sınıfsal baskı aygıtlarının da ortadan kalkması gibi daha ileri bir noktayı gerektirir. Marksist teoriye göre düzeni sürdürme sürecinde merkezi bir rol oynayan devlet ve hukuk sistemi köhneleşecektir. Komünist bir toplumda bunlar sönecektir, tıpkı yararlı bir işleve hizmet etmeyen organların evrim sürecinde ortadan kalkması gibi.

Ortodoks Marksizm, Komünist toplumun hukuku bir yana bırakabileceği dogmasını çarçabuk yaydı. Bu nedenle Marksistler yalnızca kapitalist toplumlardaki sınıf araçsalcılığı hukukunun içeriğine itiraz etmekle kalmadılar, aynı zamanda hukuki biçime de itiraz ettiler; çünkü bu tahakküm yapılarının

belirtisiydi. Bununla birlikte, bilimsel sosyalizm temelinde işçi sınıfını hukukun seyrinin kötü olduğuna ikna edebildiler. Çünkü Marksizme göre, kapitalizmin nihai yıkılışı, zaman olarak belirsiz olsa da kaçınılmazdır ve hukuk sistemlerinin yok edilmesi Komünist üretim ilişkileri biçimi tarafından yapısal olarak belirlenir; tarihin acımasız ilerleyişi hukukun sonunun yakın olduğundan emindir.

Marksistlerin hukuka karşı yönelttiği bu temel itiraz, elbette, sınıf araçsalcılığı hukuk teorisine ve tarihsel materyalizm ilkelerinin sınıf çelişkisini vurgulayan temel bir yorumuna dayalıdır. Eğer devlet sınıfsal bir baskı aracıysa ve hukuk sistemi devlet aygıtının bir dalıysa, o zaman bunu, mantıki olarak hukukun yalnızca hukuk değil, aynı zamanda sınıfsal bir baskı aracı olduğu sonucu izler; ancak aynı zamanda toplumun sınıflara bölünmüş olma hali Komünizm döneminde son bulacağı için artık devlete ve onun hukuk sistemine herhangi bir gereksinim duyulmayacaktır. Bunlar, Komünist bir toplumda hukukun söneceği şeklinde bir dogmanın yaratılmasına yol açan, hukuk hakkındaki Marksist teorilerin en ünlü görünümlerinin temel unsurlarıdır. Bu, SSCB'de rejimi eleştirenler tarafından bu devletin Komünist bir toplum olduğuna ilişkin herhangi bir iddiayı gözden düşürmek için sürekli tekrar edilmiştir. Bundan başka, Çin gibi Marksist-Leninist ilkelere bağlı olduklarını iddia eden ülkeleri, sık sık, kendilerine gerçekten Komünist toplumlar olduklarına dair referanslar oluşturmalarına yardımcı olmak için bir hukuk sistemini bir yana bırakmaya teşvik etti.

İlk bakışta, kuşkusuz sıradan hukuk fetişizminin bir sonucu olarak, herhangi bir toplumun hukuk olmadan işleyebileceğine inanmak saçma gibi görünebilir. Elbette, hırsızlık, cinsel saldırı ve vandalizm gibi ceza yasasını ilgilendiren sorunlar her zaman olacaktır. Buna ilaveten, herhangi bir sanayi top-

lumu, üretim tarzının örgütlenişini yönlendirmek için kurallara ihtiyaç duyacaktır ve bu düzenlemeler kesinlikle yasalara vücut verecektir. Bu sorunlar, hukukun söneceği şeklindeki dogmayla ilgili yaygın kafa karışıklıklarının altını çizer. Bu, hafiften, insanların hakkaniyetle davranabilme yeteneklerine ve arada bir çatışmaya girmeden birlikte çalışabileceklerine duyulan naif bir inanç ve anarşizm kokar. Engels ve Lenin gibi klasik Marksist hukuk teorisyenlerinin bu tür ütopyacılığın altına nasıl imza attıklarından ciddi biçimde şüphe edilmelidir.

"Sönme" ibaresinin kökeni, Engels'in *Anti-Dühring* adlı metninde bulunur[7]. Bu kitaptaki bir pasajda, Engels devrimci bir dönüşümün nasıl ortaya çıkacağına dair bilimsel teoriyi savunmaya koyulur. Süreci, genel hatlarıyla yukarıda kullanılan benzer terimlerle açıklar. Burjuva devleti incelerken belli başlı iki işleve sahip olduğuna işaret eder. İlk olarak, devlet, sadece üretim araçlarının özel mülkiyeti sistemini sürdürmek için kullanılır ki, zorunlu olarak sınıfsal baskı görevini de içerir. Sonra, kapitalizmin mantığının gerektirdiği gibi, devlet, ekonomik krizlerle tehdit edilen sanayilerin yönetimini ele alır ve kamusallaştırır. Devrim olduğunda, proletarya devletin burjuva kullanımının bir sermaye birikimi deposu olduğunu öğrenecektir. Bütün üretim araçları üzerindeki denetimi ele geçirmek için devlet aygıtının gücünü kullanacaklardır. Bununla birlikte, sınıfsız toplumu yaratmada devletin birinci işlevini, yani sınıfsal baskı işlevini sergilemesine ihtiyaç olmayacaktır. Zenginlik üretiminin ve ürün bölüşümünün yönetilmesi suretiyle planlı bir ekonomi yönetimi olacak olan yeni bir rol

---

[7] F. Engels, *Anti-Dühring*, (Foreign Languages Press, Peking, 1976), birinci ve beşinci bölümler [*Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol, 1995].

ortaya çıkacaktır. Engels, burjuva devletin söneceği sonucuna varır; çünkü sergilediği birinci işlev gereksiz hale gelecektir.

Belirtmek gerekir ki, özetlemiş olduğum bu pasajlarda hukuka yapılmış belirgin bir atıf yoktur. Sınıfsal baskı görevi de işleri arasında olan hukukun görünümlerinin ortadan kalkacağını varsayabiliriz ama yasaların, planlı bir ekonomide şeylerin yönetimi içinde kapsanması da söz konusu olabilir. Engels bu konuda sarih değildir; çünkü kamulaştırmanın sosyalizmle aynı olduğu görüşünü çürütmekle daha ilgilidir. Kamulaştırmanın ekonomik krizlerden geçici olarak kurtulmanın bir yöntemi olduğunu ve sosyalizme giden parlamenter bir yol olmadığını anlatır. Ekonominin büyük bir sektörünü kamulaştıran bir devletin, proletaryanın üretim araçları sahipliğini ele geçirmek için devleti kullanmasından niteliksel olarak farklı bir şey yapıyor olduğu iddiasının inandırıcılığından şüphe edebiliriz. Oysaki bu argüman sınıfsız bir toplum tarafından örgütlenmiş bir ekonomide hukukun rolü ile doğrudan bağlantılı değildir. Bu yaşamsal konuda Engels sessiz kalır.

Lenin, Engels'in görüşünün savunusunu bilahare *Devlet ve Devrim*[8] kitabında üstlenmiştir. Engels'in burjuva devletin söneceğini değil, burjuva devletin devrim sırasında proletarya tarafından süpürülüp atılacağını kastettiğini açıklar. Devrimden sonra proletarya gerici güçleri bastırmak için bir diktatörlük kuracaktır; ancak bunlar geriletildikten sonra proletarya devleti sönecektir. Lenin bir ölçüde, Marx'ın proletarya diktatörlüğü şeklinde bir ara aşama olacağına dair görüşünü gündeme getirerek Engels'in tezinin ayrıntılarına girmiştir. Bu değişikliğin etkisi, baskıcı yasaların devrimden sonra da devam etme olasılığını kabul etmek olmuştur. Bununla birlikte, netice

---

[8] V. I. Lenin, *The State and Revolution* (Foreign Languages Press, Peking, 1976), birinci ve beşinci bölümler.

olarak işçi sınıfını gerici güçlere karşı destekleyeceklerdir. Bütün direniş kırıldıktan sonra, hukuki kurumların bu artıkları da devletle birlikte gereksiz hale gelecektir.

Bu nedenle Komünist bir toplumda hukukun söneceği tezine adını açıkça ilk yazan Lenin'di. *Devlet ve Devrim'in* son pasajlarında önemli bir niteleme getirir[9]. Komünist toplumun toplumsal yaşamın kurallarıyla bağlı olacağını kabul eder. Ayrıca bu normların bireyler tarafından ara sıra ihlal edilmesinin söz konusu olacağını da kabul eder. Bununla birlikte, genel olarak bu faillerin sıradan vatandaşların müdahalesi ile kuraldan sapan fiiller işlemesinin önüne geçilecektir. Dolayısıyla ceza mahkemesi ya da polis gücü sistemine ihtiyaç olmayacaktır.

Lenin'in zihninde canlandırdığı toplumsal yaşamın temel kurallarının kaynağı ve statüsü kafa karıştırıcıdır. Acaba bazı normların insan toplumlarının doğasına ve işlevlerine içkin olduğu bir Doğal Hukuk teorisini mi kabul etmektedir? Bu normlar nasıl ortaya çıkar ve bunları kim tanımlar? Eğer politik baskı ve sınıfsal sömürü değilse kuraldan sapmanın nedeni nedir? Bütün bu sorular cevapsız bırakılır. Ne var ki bunlar incelememiz açısından önemlidir; çünkü hukukun sönmesi sorusu üzerinde büyük etkiye sahiptir. Eğer toplumsal yaşamın temel kuralları yasa değilse, nedir?

Lenin'in değindiği iki ayrıcı faktör var gibi görünür. Birincisi, hukuktan farklı olarak, toplumsal kurallar belirli bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirmeyecektir. İkincisi, toplumsal kurallar uygulanmak için, modern hukuk sistemlerinin alâmetifarikası olan kurumsal sistemler gerektirmeyecektir; çünkü bütün topluluk bunları savunmaya atılacaktır. Komünist bir toplumun bu temel kurallarını hukuktan ayırt etmek için ileri sürü-

---

[9] A.g.e., s. 110.

len bu nedenlerin ikisi de, hukukun yalnızca sınıf egemenliğinin bir aracı olabileceğini varsaymaktadır. Görünen o ki, hukukun başka bir biçim alabileceği tasavvur edilemez. Lenin'in gözünde hukuk aygıtının esası, hukukun toplumsal düzeni egemen sınıf yararına sağlama almasıdır. Başka herhangi bir tür normatif sistem tanım itibariyle hukuk değildir. Yasaların sınıfsal baskının araçları olduğuna dair bu ısrar göz önünde bulundurulduğunda Komünist bir toplumda hukukun söneceği tezi bir totolojidir. Toplumsal sınıflar olmayacağı için uygulanacak kurallar da yasa olamaz. Yeni toplumsal kuralların doğası açıklanmadan bırakılır.

Özet olarak, klasik Marksist metinler çok dar bir analiz sunmaktadır. Sınıfsal bir baskı aracı olarak tanımlanan hukukun sınıf sisteminin ölümüyle ortadan kalkacağı açıktır. Yine de Engels ve Lenin bazı normların kalacağını kabul ederler. Hem planlı ekonominin idaresi için gerekli kurallar hem de toplumsal yaşamın temel kuralları olacaktır. Bununla birlikte, bunlar yasa olamazlar; çünkü sınıfsal bir baskı sistemini desteklemezler. Hukukun sönümleneceği tezi, sınıfsal baskıdan başka bir herhangi bir amaca hizmet eden kuralların yasa olamayacağı şeklinde belirsiz tanımsal bir iradeye dayanır.

Bu kitabın önceki bölümlerinden bu tür bir tanımı aşırı derecede dar bulduğum anlaşılacaktır. Sınıf araçsalcılığı tezinin reddi için bir dizi gerekçe ileri sürdüm. Öncelikle, hukukun bu klasik Marksist tanımının eksikliği yasaların yalnızca alt sınıfları baskı altında tutmaya yaramadığını aynı zamanda bu sınıfsal tahakküm yapılarının üzerinde yükseldiği üretim ilişkilerini yapılandırmaya hizmet ettiğini kavramak konusundaki yetersizliğinde yatmaktadır. İnsan toplumlarının maddi altyapısı üretim güçlerinin sömürülmesi için yapılan toplumsal düzenlemelerden oluşur. Bu düzenlemelerin pek çoğu hukuk vasıtasıyla ifade edilir ve yürütülür. Klasik Marksist yazarlar, ya-

sanın işlevine dair algılarını zor sorunuyla sınırlayarak, hukukun bir üretim ilişkileri dizgisinin kurulmasını sağlamadaki önemini anlamakta yetersiz kalmışlardır.

Bu yetersizliğin altında yatan neden, tarihsel materyalizmin ilkelerinin tatmin edici olmayan bir yorumudur. Marksizm, bilinçli eylemin kaba materyalist bir açıklamasıyla birlikte toplumsal açıklamaya ilişkin bir çatışma teorisine indirgenir. Toplumsal düzen ve ideolojilerin belirlenimi sorununun karmaşıklıkları, tarihsel materyalizmin tutarlılığının zayıflaması sonucu ile birlikte gözden kaçırılır.

Sınıf araçsalcılığı hukukuna yukarıda yapılan tanımına ilişkin daha sonraki eleştiriler, aynı zamanda Komünist bir toplumda hukukun söneceği tezini zayıflatma eğilimindedir. Pek çok yasa, ahlaki standartların uygulanması örneğinde olduğu gibi, sınıf mücadelesinden uzak gibi görünen uyuşmazlıkları düzenler. Kürtaj, uyuşturucu, homoseksüellik ve tecavüzle ilgili yasaları egemen sınıfın kendi çıkarlarının araçsal takibi ile bağlantılandırmak zordur. Bir Marksist bu yasal kuralların içeriğini, olsa olsa, egemen ideolojinin dar araçsal kaygılardan uzaklaşmış bir parçası olarak açıklayabilir. Eğer böyleyse, bu yasaların devrimden sonra, içerikleri gerçekten temelden değiştirilmiş olsa bile, bütünüyle söneceklerine inanmak için hiçbir neden yok gibi görünmektedir.

Gerçek, klasik Marksist teorisyenlerin hukuka çok az ilgi gösterdikleridir. Hukuku, baştan savma biçimde devlet aygıtının bir parçası olarak ele almışlardır ve dolayısıyla burjuva devlet gemiden denize atıldığında hukukun da onunla birlikte gideceği sonucuna ulaşmışlardır. Ütopyacı olmakla suçlanmaktan kurtulmak için Lenin'in verdiği ödün –bazı toplumsal kuralların Komünist toplumda da olacağı– oldukça açıktır. Gerçekte yasaların devamlılığını kabul eder ama başka bir ad altında, çünkü bunlar artık baskıcı bir devlet aygıtı ile ilişki-

lendirilemeyeceklerdir. Bu nedenle, temel Marksist metinler tam olarak hukuki biçimin toptan bir reddine değil, sadece sınıflı toplumlarda Marksizmin dar bir araçsalcı versiyonuna uygun olarak aldığı biçimin reddine dayandırılabilirler.

Pašukanis

Komünist toplumda hukukun söneceği tezini savunmak için sınıf araçsalcılığı hukuk kavramının tuzaklarından kaçmaya çalışan başka girişimler de olmuştur. Hukuk kurallarının üretim ilişkilerinin yapılandırılmasında rol oynadığının anlaşılması bu tezin daha incelikli bir savunmasına yöneltmiştir. Rus Devrimi'nden kısa bir süre sonra Pašukanis isimli SSCB'li bir hukukçu, hukukun neden ortadan kalkacağına ilişkin ilginç, yeni bir açıklama getirmiştir[10]. Hukukun söneceğine ilişkinin tezinin haklılığının başarısını değerlendirmek için onun bu çalışmasını ele almalıyız.

Pašukanis, hukuku sınıfsal bir baskı aracı olarak tasvir etmek yerine, hukukun en yaşamsal işlevinin bireylerin haklarının korunmasında yattığını ileri sürerek akıl hocalarıyla yollarını kesin bir biçimde ayırmıştır. Kapitalist üretim tarzının meta mübadelesi vasıtasıyla nasıl yapılandırıldığını incelemiş bulunuyoruz. Pašukanis, bu üretim ilişkilerinin gerektiği gibi işlemesi için meta sahiplerinin birbirlerinin mülkiyet hakkına saygı duyması gerektiğini göz önünde bulundurur. Bazı hakların karşılıklı olarak tanınması ile ilgili bu temel norm olmaksızın meta mübadelesine dayanan bir ekonomik sistemin işlemesi mümkün olmayacaktır. Pašukanis, bu haklara karşılıklı saygıya dayalı maddi altyapının hukuku nasıl etkilediğine ilişkin kaba materyalist bir açıklamayı benimsemektedir. Hu-

---

[10] E.B. Pashukanis, *Law and Marxism.*

kuki özne kavramının mülkiyet hakkına sahip bireylerin pratiğini yansıttığını söyler. Bu nedenle, burjuva hukuku, hukukun özneleri olarak bireylere odaklanır ve işlevi bireylerin haklarını korumak ve bu hakların uygulanmasını sağlamaktır. Bu teori o günden beri hukukun meta mübadelesi teorisi olarak bilinir.

Elbette daha önceki bölümlerde de hukuki kavramlara ilişkin benzer açıklamalarıyla karşılaştık. Meta mübadelesi pratiğini 1800 tarihli Birleşme Yasası'nın içeriğini ve Miller davası kararını açıklamak için kullandık. Oysa önceki açıklamalar ile Pašukanis'in hukukun meta mübadelesi teorisi arasında bir dizi önemli farklılık vardır.

İlk olarak, analizi, hukukun içeriğinin kaba materyalist bir açıklamasıyla sınırlıdır. Daha önce neticeye vardığımız gibi, bu tür bir tarihsel materyalizm yorumu, toplumsal pratiklerin bilinçli eylemi belirlemesini sağlayan mekanizmaların bir açıklamasını yapmakta yetersiz kalır ve bu nedenle kaçınılmaz şekilde kusurludur.

İkincisi ve kaba materyalizminin neticesi olarak, Pašukanis indirgemeciliğin bütün arızalarına bulaşmıştır; yani bütün hukuk kurallarının meta mübadelesinin yansımaları olduğunu söyler. Bu tür açıklamalar eleştiriye hassastır çünkü pek çok yasa, kolaylıkla üretim ilişkileri içinde bulunan toplumsal pratiklerin ideolojik görünümleri olarak nitelendirilemez. Sözleşmeler hukuku meta mübadelesi sisteminin bir yansıması olarak görülebilirse de kişisel saldırılara yönelik kural koyma o kadar kolaylıkla kalıba uydurulamaz. Pašukanis, medeni hukuk kadar ceza yasalarının da hakların karşılıklı tanınmasının derin yapısına bağlı olduğunu ispatlamak için kahramanca bir çaba sergiler. Kabul etmek gerekir ki, kişisel özerkliğe saygı, saldırı yasasının temelini teşkil eder; ancak ceza yasasının doğasını hakların karşılıklı tanınmasıyla sınırlamak, bir toplulu-

ğun egemen değerlerinin ve standartlarının koruyucusu olma rolünü görmezden gelmek gibi görünmektedir. Pašukanis, modern hukuk sistemlerinin temel biriminin bir grup olmaktan çok bireyin durumu olduğunu vurgulamakta haklıdır. Gerçekten kişisel sorumluluk ile ilgili endişeleri nedeniyle modern toplumların bireysel ceza yasaları ile feodalizm öncesi Avrupa'daki kabile intikamı sistemleri arasında belirgin bir karşıtlık vardır. Bir davada bir saldırıyla itham edilen suçlu, sadece bir başkasının özerkliğini ihlal ettiği ya da bedenine zarar verdiği için cezalandırılmaz; bu yaptırım toplumsal düzenin bozulmasını engellemek için desteklenmesi gereken topluluk içinde konulmuş normları ihlal ettiği için uygulanır. Hafif uyuşturucu kullanılması ile ilgili suçlar gibi mağdursuz suçlarla ilgili davalar, ceza yasasının bu niteliklerinin daha endişe verici bir biçimde iyi bir örneğidir. Başka hiç kimsenin dahil olmadığı bu örneklerde yasa, hakların karşılıklı tanınması tezini aşan kavramlarla açıklanmalıdır. Benzer eleştiriler, hukuk kurallarının biçim ve içeriğini hukukun bu indirgemeci yorumuyla açıklamaya bütün diğer girişimler için de seslendirilebilir.

Hukukun meta mübadelesi teorisinin daha da irkiltici üçüncü bir iddiası, hukukun içeriğini belirleyen ideolojilerin kökenlerine ilişkin önceki açıklamalarımızdan ayrılır. Pašukanis, hukukun esas doğasının, hakların karşılıklı tanınmasının derin yapısının yansımasında yattığında ısrar eder. Her kurallar sistemi ve burada verdiği tren tarifeleri örneği, temeldeki bireysel haklara saygı duyma modeline uyduğu sürece yasa olabilecektir. Bir yanda yasalar ve diğer yanda talimatlar ile düzenlemeler arasında bir farklılık olduğunu ileri sürer. Oysaki belirli normların yasa ya da sadece toplumsal kural olduğunu nasıl açıklayacağız? Örneğin, gelir vergisini düzenleyen karmaşık kurallar, sadece düzenleyici işlem midir yoksa yasa

mı? Söylenebilecek en fazla şey, bu ayrımın bulanık kaldığıdır. İleri sürülen tek açıklama, sadece, teknik kuralların tek bir amaç etrafında birleşmiş olduğudur, oysa yasa çıkar çatışmalarıyla ve ihtilaflarla meşgul olur[11]. Bir kez daha, vergi kanunlarının hükümeti finanse etme şeklindeki tek bir amaca mı hizmet ettiklerini yoksa hükümetle bireysel vatandaşlar arasındaki ihtilaflı düzenlemeler mi olduklarını bilmek zordur. Pašukanis'in aklındaki, muhtemelen Engels'in sınıf egemenliği ile planlı bir ekonomide şeylerin idaresi arasında çizdiği karşıtlıktı; ancak bu ayrımın kendisi aşırı derecede muğlaktı ve bir hukuk tanımı için gerekli analitik zemini sunmaktan uzaktı.

Sahne şimdi Pašukanis'in hukukun sönmesi teorisinin tamamlanması için hazırdır. Pašukanis, kurallar yalnızca haklara karşılıklı saygı modelini karşılıyorlarsa yasa olacaklarından ve yalnızca kapitalist üretim tarzı tarafından öyle belirlendikleri için o biçime sahip olacaklarından dolayı, kapitalizm bir kez ortadan kalktığında hukukun da ortadan kalkacağı sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, Komünist bir toplumda üretim tarzının temeli, meta mübadelesi sistemi olmaktan çıktığında, meta mübadelesi ile ilintili olan hukuk olarak adlandırılan normatif yapı zorunlu olarak sönecektir. Rusya'da devrimden sonra hukuktan artakalanlar, planlı bir merkezi ekonomi bünyesinde aşama aşama içerilecek olan özel ticari işlemlerin ısrarlı vuku buluşunun yansımaları olarak rahatça açıklanabilecektir. Bundan başka, meta mübadelesi teorisinde, egemen üretim tarzı olarak meta mübadelesine dayalı olmayan toplumlarda yasaların var olmayabilecekleri ima edilir. Bu nedenle, bütün kapitalizm öncesi toplumlar, başlangıç aşamasında olan ticari ilişkiler söz konusu olduğu ölçüde yasalara sahip olacaklardır. Roma hukuku, ticaretin başlamasının bir

---

[11] A.g.e., Editörün önsözü, s. 15-6.

yansımasıdır ve modern Avrupa hukuk sistemleri ticaretteki muazzam büyümenin bir ürünüdür. Ne var ki Pašukanis'e göre, diğer toplumsal oluşum türleri, kuralları hukuki biçime uydurmakta yetersiz kalmışlardır. Kabile toplumlarının normları ya da feodalizm dönemindeki imtiyaz ya da tabiiyet sistemi, tanım itibariyle Pašukanis'in hukuk kavramının dışındadır; zira meta mübadelesinin yansımaları değildirler.

Pašukanis'in kaba materyalizmini ve indirgemecilik üzerine vurgusunu bir an için kabul etmiş olsak bile, Komünist toplumda hukukun sönmesi olgusuna ilişkin açıklamasının ikna edici olmayan bir hukuk tanımına dayandığı açıktır. Pašukanis, argümanının işlemesini sağlamak için hukuk fetişizmi hatasının bir yönünün tuzağına düşer. Hukuk olarak tanımlanabilecek biricik bir fenomenin varlığında ısrar etmeye kapılır. Hukukun söneceğini gösterme iddiasında olan bir tartışmada bunun mantıksal bir adım olduğu açıktır; zira hukuk sistemlerinin bütün artıklarının nihai olarak gömüldüğünden emin olmak için bunlara yönelik ayırıcı vasıfları tanıyabilmeliyiz. Marksistlerin hukuk olarak bilinen bir toplumsal kurum biçiminin olduğunu kabul etmediklerini yukarıda belirtmiştim. Geniş anlamda bu varsayımdan uzak durmanın nedeni, bu varsayımın her tarihsel çağda düzeni korumak ve üretim ilişkilerinin egemen sınıf yararına düzgün işleyişini kolaylaştırmak için tasarlanmış değişik tür kurumlar olduğu şeklindeki daha önemli bir Marksist görüşü bulanıklaştırmasıdır. Bu düzenlemelerin bazıları hukuk olarak ifade edilmiştir; ancak "hukuk" sözcüğünün hukuk teorisyenleri tarafından kullanımları sıklıkla mevcut siyasi düzeni savunma ve meşrulaştırıcı Hukukun Üstünlüğü idealinin gerçekleştirilmesine yöneliktir. Benzer şekilde, Pašukanis, oldukça farklı bir iddiayı, yani SSCB'de hukukun söneceğini ispatlamak için hukukun dar bir tanımını işletmiştir.

Yabancılaşma

Hukuku tarihsel materyalizmin ilkelerine uygun olarak eleştiren son bir argüman yabancılaşma kavramına dayanır. Burada temel iddia hukuk sistemlerinin kapitalist üretim tarzında bulunan yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin ürünü olduğudur. Yeni Komünist üretim ilişkilerine geçildiğinde yabancılaşma [*estrangement*] son bulacaktır. Aynı zamanda yasaların önemi dikkate değer biçimde azalacak ve belki de nihayet köreleceklerdir.

Yabancılaşmanın anlamını kavramak için modern toplumdaki üretim ilişkilerini yeniden gözden geçirmemiz gerekir. Üretim araçları sahipleri, metaların malikleri ve ücretli emekçiler olarak birbirleriyle yüz yüze gelir. Mübadele ilişkilerine girmeye hazırdırlar ve zorunluluk, işçiyi emek gücünü satmaya zorlar, sanki emek gücü, geçim araçlarını satın almak için ücret karşılığında satılan bir başka metaymış gibi. Eğer işyerini yakından incelersek, örgütlenişinin, kapitalist üretim tarzı gereğince, ücretli emekçilerin birbiriyle az sayıda anlamlı ilişkiye sahip oldukları toplumsal bir sonuca yol açtığını görürüz. Her işçi, bir bantlı taşıyıcı üretim sistemi üzerinde sıra boyunca soyut bir görev yerine getirir. En önemli ilişkisi, üretim araçları sahibinin temsilcisi sıfatıyla üretim sürecini yönetmeye, işe almaya ve işten çıkarmaya yetkili olan müdürüyledir. İşçinin imalat alanının geri kalanıyla ilişkisi, çalışmanın gereğine göredir. Diğerleriyle kesinlikle resmi hukuki bir ilişkisi yoktur ve fabrikanın disiplini, işbirliğinin ve üretim hattı boyunca karşılaşılan kısıtlayıcı uygulamalar da gelişmenin önüne geçer. Sosyolojik yabancılaşma, Marksistlerin emeğin bu atomizasyonuna atıfta bulunmak için kullandıkları terimdir. Üretimin taşıyıcı bant sistemi tarzı aşırı bir örnek olabilir; ancak kapitalist üretim tarzında meta üretmenin bütün yöntemleri işçiler

arasında anlamlı bir ilişkiyi önlemek gibi temel bir davranış biçimini paylaşır.

Yabancılaşma kavramı, hem toplumsal ilişkilerin sosyolojik bir tarifini hem de kapitalizm koşulları altında ortaya çıkan ideolojiye ya da sosyal psikolojiye ilişkin bir kavrayışı kapsar. Yabancılaşma düşüncesi, sosyolojik analizin bir parçası olarak işyerindeki temel yapısal bir düzenlemeye işaret eder. Üretim sürecinin karar almada grup katılımına olanak sağlamak üzere nasıl değiştirildiğinin ya da endüstriyel demokrasinin ne kadar uygulandığının önemi yoktur; bu biçimsel değişimler yalnızca yabancılaşma temelinin üstüne binecektir. Kendilerini sürekli olarak atomizasyona doğru derin yapısal bir güdü ile gerilim halinde bulacaklardır.

Yabancılaşmanın ideolojik yönü Marksist devrim teorisi için can alıcı önemdedir. Arkadaşlarına yabancılaşan bir işçinin kendisini ücretli emekçiler sınıfının bir parçası olarak görmesi daha az olasıdır. Muhtemelen onları, ortak grup çıkarlarına sahip işçiler olmaktan çok daha büyük farklılıklar yüzünden rakip olarak görür. Bu koşullar altında, materyalist bilinç teorisine göre, kapitalist üretim tarzının yapılanması sınıf bilincinin gelişmesine engel olur. Fabrikada bir araya geliyor olmalarına rağmen, işçilere bireyler olarak muamele edilir ve kendilerini birleşik bir birim olarak görmelerinin önüne geçilir. Bunun bir sonucu, işçi sınıfının kendini bir sınıf olarak görmeyi beceremememesidir ki bu, Marx'a göre, kapitalist toplumun devrimci dönüşümünün zorunlu bir önkoşuludur.

Yabancılaşma görüşü, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında bir grup içinde bulunan toplumsal ilişki biçimleri arasında çizilen bir sosyolojik ayrıma ön ayak olmuştur. Tönnies iki tür grup

arasında karşılaştırma yapar, "cemaat" ve "cemiyet"[12]. Birincisinde toplumsal yaşam kuralları üzerinde karşılıklı güven ve anlaşma vardır, oysa ikincisinde insanlar açık uçlu anlaşmalardan çok belirlenmiş sorumluluklar gerektiren toplumsal ilişkiler içinde atomik bir toplumsal düzen sürerler. Marx'ın eserindeki yabancılaşma fikri ile bu sonraki toplumsal dayanışma türlerinin tipolojisi arasında bir benzerlik vardır; çünkü yabancılaşmış ilişkiler bir "cemaat"ten çok bir "cemiyet"in özelliğidir.

Marx, analizini toplumsal dayanışma hakkında geliştirilmiş bir farklar kümesine kadar sürdürmese de, modern toplumdaki yabancılaşma analizine büyük bir katkı sunmuştur. Materyalist bilinç teorisi sayesinde kapitalist üretim tarzının yapısal özellikleri içinde burjuva toplumun atomize niteliğinin maddi belirteçlerini tespit edebilmiştir. Meta mübadelesi etrafında gelişen pratiklerde, insanların birbirini mübadele arayışıyla piyasaya giren mülkiyet hakkı sahibi bireyler olarak gördüğü toplumsal ilişkilerin ideolojik bir yorumu biçimlenmiştir. Bu burjuva ideolojisi açıklamasından Miller davasındaki karar ve 1800 tarihli Birleşme Yasası gibi modern yasaların içeriğini açıklamak için yararlandık.

Bununla birlikte, şimdi bu modern toplumdaki yabancılaşmış toplumsal ilişkiler analizini takip edersek hukuka karşı Marksist düşmanlığı desteklemek için gerekli zemini buluruz. Davranışa yol göstermeye uygun toplumsal kuralların yetkili bir belirlenimi şeklindeki önceki hukuk tanımımız, hukuki biçimin yalnızca uygun davranış kuralları üzerinde varılan uzlaşının bozulması durumunda gerekli olduğu şeklinde bir fikre yol açar. Yabancılaşmış toplumsal ilişkilerden müteşekkil bir

---

[12] F. Tönnies, *Community and Association* (*Gemeninschaft und Gesellschaft*), çev. C. P. V. Loomis (Londra, 1955).

toplumda, toplumsal etkileşim sırasında çatışma ihtimalinin artacağı sonucuna varmak akla uygundur ve o halde bu, üzerinde kalem oynattığımız meşakkatli meselenin hukuki belirlenimleri ihtiyacını yeniden üretir. İki toplum biçiminin bir karşılaştırması bu noktayı açıklığa kavuşturacaktır.

Birbirine sıkıca bağlı bir kabile topluluğunda ortak deneyimler ve eğitimin bir sonucu olarak oluşan toplumsal dayanışmanın ölçüsü toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallar üzerinde bir uzlaşı tesis eder ki bu nedenle bu kurallara nadiren karşı çıkılır. Bundan dolayı çatışmaların otoriter belirlenimlerinin ortaya çıkışı nadirdir. Tersine, modern toplumun atomizasyonuna düşük seviyede bir ideolojik uzlaşı eşlik eder. Uyuşmazlıklara çözümler bulmanın kurumsallaşmış yöntemleri boldur. Çatışmaların giderek artan sıklığını karşılayacak hukuk kuralları çoğalır. Bu suretle, bir kabile toplumunda gayriresmi ve sorgulanamaz geleneklerle düzenlenen aile ilişkileri, kapitalizmde hukuk kuralları ile idare edilir. Netice olarak, hukuk kurallarının mevcut toplumsal kuralların ve değerlerin korunması ve ifadesi olarak görülmekten toplumsal yaşamın temeli olarak görüldüğü hukuk fetişizmi aşamasına ulaşırız.

Modern toplumda insanın yabancılaşmasının yapısal olarak belirleniminin ikinci bir etkisi, giderek artan çatışmanın hukuk sisteminin daha karmaşıklaştırılmasını, daha rasyonelleştirilmesini ve daya iyi örgütlenmesini teşvik etmesidir. Eğer bütün bu uyuşmazlıklar ciddiyetle ele alınırsa o zaman uygun toplumsal davranış kuralları üzerinde istişare etmek için oldukça etkin bir kurumlar dizisi olması gerekir. Bu nedenle kapitalist ülkelerdeki modern hukuk sistemlerinin bazı yönleri, ekonomik örgütlenme tarzının hukuk mahkemelerinin toplumsal düzenin temel kurallarını tesis etmesi ve savunması yarattığı bir ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Somut bir

ifadeyle, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, bir üretim tarzı için gerekli olan, temel olarak meta mübadelesinin genişlemesi, pazarlıkların yürütülmesi için güvenilir bir sistem gerektirir. Standart ekonomik ilişkinin iki yabancı arasında piyasa koşullarına uygun olarak gerçekleştirilen bir mübadele olduğu bir toplum için mahkemeler elzem hale gelir. Ticaret rotalarının uzayıp gittiği bir durumda, ticaretteki davranış kurallarının korunabileceği başka bir mekanizma yoktur.

Son olarak, yabancılaşma analizi, modern hukuk sistemlerinin belirli yönlerinin yapısal belirleniminin bir teorisini sunmanın yanında, Komünist toplumda hukukun söneceğine olan inanca kısmi bir haklılık sağlar. Komünizmin Marksistler tarafından belirlenmiş niteliklerinden biri araçsal emeğin kaldırılması ve işyerinin sosyalleştirilmesi amacının tam olarak gerçekleştirilmesidir. Yeni üretim düzenlemeleri altında, insanlar bir yöneticinin talimatları doğrultusunda soyut bir görevi tek başlarına yerine getirmek yerine kendi tercihleri olan projeler üzerinde birlikte çalışacaklardır. Bunun bir sonucu olarak yabancılaşma durumu da ortadan kaldırılmış olacaktır. Böylece insanların kendilerini yüksek bir dayanışma duygusuna sahip bir grubun üyeleri olarak görmelerinin önü açılmış olacaktır.

Yabancılaşma ve hukuk arasındaki bağlantı ile ilgili önermelerden, Komünist toplumdaki toplumsal kuralların içeriği üzerindeki yaygın mutabakat göz önünde bulundurulduğunda, kuralların yetkili belirleniminin çok az gerekli olacağı sonucu çıkar. Komünist toplumdaki insanların toplumsal ilişkilerinin doğasının bu imajı, Lenin'in temel toplumsal yaşam kurallarına ilişkin genel gözlemini dayandırdığı bakış açısına yakın gibi görünmektedir. Ne var ki yabancılaşma teorisinin ileri sürdüğü öngörü, Komünizmde bütün hukukun ortadan kalkacağı görüşünü desteklemez; zira birbirine sıkı bağlarla

bağlı bir toplulukta bile çatışmalar ve kural ihlalleri hâlâ varolabilecektir. Bununla birlikte, hukukun etkisinin derecesi ve hukuk kurumlarına duyulan gereksinimin ciddi oranda azalacağı açıktır.

Bu bölümde ileri sürülen bu üç argümanın tamamının sonuçlarını değerlendirirsek, hiçbirinin hukukun söneceği tezini açıklamakta başarılı olamadığını görürüz. Bu teoriler, en fazla, hukukun belli türlerinin ortadan kalkacağı ya da Komünist toplumda yasa sayısının azalacağı önermesini destekler. Lenin ve Pašukanis tarafından ortaya konulan argümanlar, hem tarihsel materyalizmin ilkelerinin tatmin edici olmayan yorumu hem de hukukun biçim ve işlevlerine ilişkin buna karşılık gelen dar bakış açıları nedeniyle kusurludur. Diğer yandan, yabancılaşma analizi, bu kitapta kabul edilen Marksizm yorumuyla uyumludur ve hukuk fenomenine ilişkin kabul edilebilir bir bakış açısına dayanmaktadır; fakat gerçekte, Komünist toplumda bir bütün olarak hukukun değil, yalnızca modern hukuk sistemlerinin çoğu alet edavatının ve karmaşıklığının ortadan kalkacağı iddiasını destekler.

İnsan Doğası

İnsan uygarlığı için hukukun gerekli olmadığı tezini desteklemek için Marksistlerin kullandığı ikinci bir tür argüman, doğrudan liberal politik teorinin hukuk fetişizminin üstesinden gelmeye çalışır. Hukukun toplumsal düzenin ve uygarlığın temel bir koşulu olduğu, siyaset felsefesinin bu türünün nadiren sorgulanmış bir varsayımıdır. Bu bakış açısı, Hobbes gibi klasik düşünürler ve Nozick'in[13] ileri sürdüğü gibi devlet

---

[13] R. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (Blackwell, Oxford, 1974) [*Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2000].

iktidarının gerekçelendirilmesine ilişkin açıklamalarda ortaktır. Bu felsefeler, aşağı yukarı insanın bencilliğe, tamahkârlığa, açgözlülüğe ve yozlaşmaya eğilimli olduğunu vurgulayan insan doğasına ilişkin yaygın kavrayışa dayanır. Devletin ve onun hukuk sisteminin ortaya çıkışını haklı göstermeye yol açan insana dair bu kötümser bakış açısıdır; zira bu kurumlar çatışmaları denetler ve huzur ve refah için uygun koşulları tesis eder. İnsan doğasına dair daha az kötümser bir bakış açısı benimsendiğinde bile, kişinin hak iddia edebileceği sınırlı özgecilik derecesi, kişiyi ve mülkü saldırıdan korumak için davranış üzerinde belirli denetimlerin daima gerekli olacağı sonucunu gerektirir. Bu nedenle Hart, bireylerin ve toplulukların yaşamlarını sürdürmelerini sağlama amacı nedeniyle, tüm toplumların gıda üretiminde işbirliği ve fiziksel saldırı gibi, dar etkinlik alanlarını idare eden ahlak ve hukuk kurallarına göre hareket edeceğini ileri sürer[14].

Marksistler bu insan doğası görüşünü genel olarak reddederler ve doğal olarak hukukun gerekliliği hakkında varılan sonuçları da reddetmeleri gerekir. Gerçekten, Marksizmin belirli bir insan doğası kavramını içerip içermediği tartışmalı bir sorudur. Marksist felsefede bir insan doğası teorisi noktasına ulaşabilecek tek tema Marx'ın erken dönem çalışmalarında bulunur. "Paris Elyazmaları" başlıklı bir dizi kısa ve tamamlanmamış not ve denemeden oluşan çalışmasında Marx, insan kavramını yüzeysel olarak tartışmıştır[15]. İnsan doğasının özünün, insanın emek aracılığıyla kendini ifade edebilmek yolundaki özgürlük arayışında yattığına inanır. Marx bu konuya, modern toplumun insanın gerçek doğasıyla bütünüyle uyum-

---

[14] H. L. A. Hart, *The Concept of Law* (Oxford, 1961), dokuzuncu bölüm.

[15] K. Marx, "Economic and Philosophical Manuscripts", *Early Writings* içinde, ed. L. Colletti (Penguin/*NLR*, 1975), s. 322-34.

suz toplumsal koşullar dayattığı argümanını ileri sürerek yaklaşmıştır. Bu çatışmanın sonucu, insanın gerçek benliğine yabancılaşması [*alienation*] olmuştur; çünkü kendini doğrulama arayışının önü kesilmiştir. Marksizmin gerçekten liberal gelenekten ayrı, kendine özgü bir insan doğası görüşü olup olmadığını anlamak için insanın modern toplumda yabancılaşma yaşadığına dair bu teoriyi kısaca ele almalıyız.

Yabancılaşma kavramı burada iki aşamalı olarak anlaşılabilir. Kapitalist üretim ilişkilerinde emek gücüne bir başka metaymış gibi muamele edildiğini daha önce görmüştük. İşçi, evrensel meta olan para karşılığında emeğini satar. Üretim saatleri sırasında işçi, projeleri yöneticinin yayınladığı talimatlara uygun olarak gerçekleştirir. Yöneticilerin emir verme yetkisi, yöneticiyi bir aracı olarak kullanan üretim araçları sahiplerinden kaynaklanır. Yapılan iş, yalnızca ücret ödenmesi için yapılması anlamında araçsaldır ve kişinin kendini gerçekleştirmesi gibi bir anlamı yoktur. Marx, bütün emeğin araçsal görevlere indirgenmesini insanın nihai aşağılanması olarak görür. Ücretli emekçi bir bakıma kendisine yabancılaşır; çünkü bir yanda kendi yaratıcı dürtülerini tatmin edecek bir iş seçmek ister, ama diğer yanda ekonomik zorunluluklar onu bir başkası adına çalışmaya zorlar. Yapılacak iş seçimi o halde, kapitalistin tercihlerinden çok piyasanın istekleri tarafından dayatılır. Sonuç olarak, Marx kapitalizmdeki bütün üretim ilişkilerinin çılgın bir alt üst olmaya yol açtığını düşünür: İnsanın üretim faaliyetlerini denetlemesi yerine artık piyasa insana tahakküm eder.

Bazı Marksistler bu yabancılaşma teorisine dikkate değer bir önem atfetmişlerdir; çünkü bu, devletin vergilendirme, ücret denetimleri ve kâr ayarlamaları vasıtasıyla refahı ne kadar yeniden dağıttığına bakmaksızın kapitalist üretim tarzının neden kabul edilemez olduğunu açıklama potansiyeline sahiptir.

Marx'ın işçi sınıfının giderek artan yoksullaşmasına ilişkin öngörüsünde yanılmış olmasına rağmen, onun hatasının ortaya çıkarılmasının, kapitalizmin eşitsiz refah dağıtımından ziyade yabancılaşmaya neden olmasına dayanan temel Marksist kapitalizm eleştirisine halel getirmediği ileri sürülür. Kapitalist toplum biçiminin sosyal demokratlar tarafından ne kadar tamir edilmeye çalışılırsa çalışılsın bu, Marksistleri tatmin etmez; çünkü insan, emeğinin araçsal niteliği yüzünden her zaman yabancılaşmaya devam edecektir. Yabancılaşma, yalnızca çalışmanın araçsal olma niteliğinin son bulduğu Komünist toplumda aşılacaktır.

Yabancılaşma teorisi, daha derin bir düzeyde bir insan doğası kavramını açığa vurur. Bu temel varsayım, Marx'ın yabancılaşmış çalışma tarzının aşağılanmanın en kötü biçimine yol açtığı şeklindeki görüşüyle kanıtlanır. Neden araçsal emek bu kadar kötüdür? İnsanı nasıl yabancılaştırır? Marx erken dönem eserlerinde insanın özünün bir kendini doğrulama arayışına, üretici faaliyetleri vasıtasıyla kendini ifade etme arzusuna dayalı olduğunu kabul eder. İnsan özünün gerektirdiği şey, insanların kendini gerçekleştirme güdülerini tatmin etmeleri için çalışma yöntemlerini ve işleri seçme özgürlüğüdür. Kapitalizmdeki üretim sistemi bu nedenle insanı benliğine ya da Marx'ın Feuerbach'ı izleyerek dediği gibi "türsel varlığına" yabancılaştırır. Komünist toplumun esaslı özelliklerinden biri yabancılaşmanın kaldırılması ve gerçek özgürlük deneyimi için gerekli uygun koşulların tesis edilmesi olacaktır.

Yabancılaşma teorisinin Marksizme dahil edilmesi oldukça tartışmalıdır. Bu kavramı benimseyen Marksistlerin karşılaştığı bir problem, herhangi bir değişmez insan doğası kavramının tarihsel materyalizmin ilkelerine ters düşmesidir. Eğer insanın bilinci, nihayet yaşamın maddi koşullarına bağlıysa, o zaman bencillik, özgecilik ya da sevme yetisi gibi insanlığın

bazı ezeli ve ebedi vasıfları olduğunu varsayma olanağı yok gibi görünmektedir. Althusser ve diğer pek çokları, Marx'ın tarihsel materyalizmin ilkelerini bir kez ortaya koymakla, türsel varlık fikrinde ifade edilen kendisine ait önceki insan doğası kavramından vazgeçtiğini ileri sürer[16]. Bir başka deyişle, tekemmül etmiş tarihsel materyalizm teorisi ile eski çalışmaları arasında epistemolojik bir kopuş vardır. Yabancılaşma teorisinin Marksizme dahil edilmesini eleştirenler, bu yorumlarına gerekli desteği Marx'ın *Kapital*'de ve sonraki çalışmalarında yabancılaşmanın bu derin anlamını tartışmamış olduğu gerçeğinde bulurlar. Burada bir insan kavramı önermeye en yakın yaklaşım yabancılaşma tartışmasında bulunur.

Şimdi bu iki yabancılaşma kavramından, sıklıkla bir ve aynı fikir olarak bahsedilir ancak gerçekte ikisi birbirinden açıkça farklıdır. Yabancılaşma [*estrangenment*], üretim alanında işçiler arasında deneyimlenen ilişkilerin sosyolojik ve psikolojik bir tanımıdır. Marx, bu kavrama, kapitalizmdeki üretim ilişkilerine getirdiği tanımın önemli bir boyutu olarak, olgunluk çalışmalarında bir hayli atıfta bulunur. Genellikle sınıf bilincinin olmayışına bir açıklama getirmek için, atomize emek süreçlerinin ideolojisine ve pratiklerine ilişkin olan bu görüşünü işçi sınıfı içindeki müesses ilişkilerin doğasının bir tanımı olarak kullanır. Diğer yanda, yabancılaşma [*alienation*] teorisi, insan doğasının daha derin bir kavranışına ilişkindir. Marx'a göre, üretim sistemi, insanın kendini doğrulama ve emeği aracılığıyla ifade etmeye yönelik temel dürtüsünü bodur bırakır. Bu iki türden yabancılaşma kapitalist toplumun özelliklerinin analizinin farklı düzeylerini oluşturur. Ortak oldukları şey ise, kapitalizmdeki temel mübadele ilişkisi olan iş sözleşmesine dayalı

---

[16] L. Althusser, *For Marx* (New Left Books, Londra, 1977), s. 114, yedinci bölüm [*Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2002].

durumun materyalist bir açıklaması olmalarıdır. Yabancılaşma [*estrangenment*] kavramının olgun Marx'ın tarih üstü bir insan doğasına yönelik bütün görüşleri reddettiğini ileri süren bu Marksistler için değerli bir hizmet sunduğu açıktır. Bu kavram, ideolojileri de dahil olmak üzere kapitalist toplumun genel bir yorumunun üzerinde yükseldiği bir maddi üretim süreci analizi sunar ama insanın özü hakkındaki metafizik varsayımlara bulaşmaz.

Bana göre, Marx'ın düşüncesinde epistemolojik bir kopuş olup olmadığı sorusuna verilecek en iyi cevap, Marx'ın içinde bulunduğu zor durumu tamamen kabul etmediğidir. Sonuç olarak, bu konuyla ilgili belirleyici olduğu söylenebilecek tek bir metin yoktur. Bununla birlikte, Marx'ın önceki insan doğası kavramı ile tarihsel materyalizmin sonraki ilkeleri arasında zorunlu bir karşıtlık olmadığı açıkça ortaya konulabilir. İnsan doğası hakkındaki iki teori arasmda bir karşılaştırma yapmak suretiyle bu sonuca ulaşılabilir. Liberal politik teori geleneği içinde bulunan birincisi, toplumsal düzenin üzerinde yapılandığı temel üzerinde etkisi olan bir tarih üstü etkenler dizgisi varsayar. Bu nedenle Hobbes, Leviathan kavramını geliştirmiştir; çünkü insanın özsel olarak bencil olduğunu farz eder. Marksizmde bulunan ikinci bir insan doğası kavramı, insanlığa, biri dışında, özgül genetik özellikler atfetmekten kaçınır. Bu, insanın özünü, insanın emek aracılığıyla kendini doğrulama arayışında bulan asgari bir fikirdir. Bu kendini ifade etme dürtüsünün nasıl tatmin edileceği, karakteri, değerleri ve ihtiyaç tanımlarını biçimlendiren maddi koşullara dayanır. Bununla birlikte, kendine doğrulamaya yönelik temel bir güdü vardır. Bu ikinci görüş, insanın kendi potansiyelini açığa çıkarmak için duyduğu özgürlük arzusu dışında tarih üstü bir insani ihtiyaçlar kavramından uzak durur. Bu itibarla, tarihsel materyalizmin ilkeleriyle uyumludur. Gerçekten, aşağıdaki

argümanların da gösterdiği gibi, bu, teori tarafından da kabul edilmektedir.

Tarihsel materyalizmin ilkelerine ilişkin önceki tanımımda, teknolojik ilerlemenin üretici güçlerde meydana getirdiği değişimi insanın doğal yaratıcılığına atıfta bulanarak açıklamıştım. İcatlar yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkması için olanak sunar. Bu nedenle, Marx'ın toplumsal evrim açıklaması, insana dair doğal bir yaratıcılık üzerinde duran bir bakış açısına dayanır. Bu yetenek, ya insanları ileri teknolojilere yöneltenin bencillik ve tamahkârlık olduğunun kabul edildiği liberal bir insan doğası görüşünden doğacaktır ya da bu yetenek insanın kendini doğrulama arayışıyla açıklanacaktır ki, bu durumda yeni makine türlerinin geliştirilmesi sadece bu arayışın tatmin edilebilmesinin bir yolu olacaktır. Bu nedenle, Marx'ın insanın özsel doğasına ilişkin önceki teorisinin olgun tarihsel materyalizm teorisi ile yalnızca uyumlu olması yeterli değildir; teori içindeki temelde yatan bir varsayımın da doğrulanması gerekir.

Yabancılaşma [*alienation*] teorisinin ola ki Marksist geleneğin bir parçası olduğunu varsaydığımızda, hukuki biçimin eleştirisine nasıl bir ışık tuttuğunu değerlendirmemiz gerekir. Hukukun gerekli olduğunu reddeden teorisyenler daima ütopyacılıkla suçlanırlar. Fakat yabancılaşma teorisi, bizzat liberal politik teorinin varsayımlarını sorgulamak suretiyle bu tür eleştirilerden özenli bir şekilde uzak durur. Hukukun her zaman gerekli olacağı varsayımı, bencillik ve tamahkârlık gibi, insan doğasının bazı değişmez özelliklere sahip olduğu inancına dayanır. Bu anlamdaki yabancılaşma teorisi, insan ruhunun maddi olarak belirlenen içeriğinin özünde dönüştürülebileceği iddiasını içerir; Komünist üretim ilişkileri içinde, ben merkezci güç ve zenginlik ihtirasından bağışık olacak özgün bir kişilik yapısı doğacaktır. Dolayısıyla, hukuk gibi zorlayıcı

davranışsal denetim sistemlerinin varlığına ilişkin olarak liberal siyaset felsefesinin sunduğu alışılmış gerekçe artık kaim olmayacaktır. İnsanlar uygun davranış standartları üzerinde doğallıkla hemfikir olacaklar ve herhangi bir yaptırıma gerek olmadan bu kurallara uyacaklardır.

Doğal olarak, bu yabancılaşma teorisinin baş döndürücü iddiaları hatırı sayılır bir sinizmle karşılanmıştır. İnsan türünün tarihinde, insan doğasına dair liberal varsayımların, herkesçe bilinen gerçeklerin tam tersi olduğuna dair az sayıda işaret olduğu ileri sürülmüştür. Bundan başka, yabancılaşma sorunları, kesinlikle modern zamanlarda devrimler yaşamış ülkelerde varolmaya devam eder. Yine de yabancılaşma teorisi, hukukun söneceğine ilişkin Marksist teoriye karşı getirilmiş ütopyacılık suçlamasıyla doğrudan çarpışmaya girişmemizi mümkün kılar. Bir hukuk sisteminin, bireyler üzerindeki iktidar yapılarıyla birlikte, modern toplumun yabancılaşmış varoluş tarzını en yalın haliyle temsil ettiği söylenebilir. Marx'ın türsel varlık kavramında tasavvur ettiği özgürlük biçimi ile bir topluluk için kurallar seçme ve bunları uygulamaya ilişkin herhangi bir yetkili sistem arasında temel bir çatışma olduğu açıkça görülmektedir. Sonuç olarak, gerçek özgürlüğün hüküm süreceği Komünist toplumda hukuk gereksiz hale gelecek ve sönecektir. Elbette, bu argüman, önceki bölümde ileri sürülen hukuk kavramına oldukça benzer üstün güç ilişkileri ve belki de zorlama içeren belirli bir hukuk kavramını öngerektirir. Neyse ki, bu tanım, Lenin ve Pašukanis'e yöneltilen Komünist toplumda hukukun söneceğine ilişkin argümanlarını kanıtlamak için bilerek makul olmayan bir biçimde dar bir hukuk tanımını kullandıkları şeklinde eleştirilerden sakınmak için yeterince geniştir.

Bütün bu avantajlara rağmen yabancılaşma teorisi bile hukuki biçime bütünüyle ikna edici bir hamle geliştirme konu-

sunda belki de eksik kalır. Bir hukuk sisteminin bireylere zorla kısıtlamalar getirdiği ve bu suretle özgürlüklerine müdahale ettiği açıkça doğrudur. Ne var ki bu, Marx'ın erken dönem yazılarında aklında olan kendini doğrulama özgürlüğüne zorunlu olarak karşıt bir saldırı biçimi midir? Hakkın yetkili belirlenimleri için gerekli olan özelliklerin, temel toplumsal davranış kuralları üzerinde yaygın bir mutabakata rağmen meydana çıkmasının kesin olan yerleşik çelişkilerle birlikte bir topluma imkân tanıyacağı söylenemez mi? Bu nedenle, yasalar üretim ilişkilerinin kesintiye uğramamasını sağlayabilir ve yanlış güç kullanımını önleyebilir, bu, kendini doğrulama özgürlüğünü en azından bireysel özgürlüğe müdahale ettiği kadar besleyecektir.

Hukuken korunan özgürlüklerin, insanın anlamlı bir hayat yaşamasını sağlayacak olan gerçek özgürlükten yararlanmasının bir önkoşulu olduğu şeklindeki bu argüman asla Marksist bir görüş olmamıştır. Marksizmin ilhamı, hoşnutsuzluğun gelişmesini engellemek için devlet gücüne ihtiyaç duymaksızın kendine yabancılaşmamış bir varoluşa sahip olan topluma ulaşma tutkusudur. Sonuç olarak, Komünist toplumda negatif özgürlüklerin zorla uygulanmaları ne mümkün ne de zorunlu olacaktır. Bireylerin ve topluluğun çatışan talepleri nihai olarak uzlaştırılacaktır. Gerçekten, negatif özgürlüklerin gerçek özgürlüğü elde etmenin zaruri bir boyutu olduğu, Marksistlerin reddetiği insan doğasının sınırlı özgeciliği ve sınırlı politik örgütlenme olasılıkları hakkındaki liberal önkabullere dayanır. Bu liberal eleştirilerin gücü Marksist tutum içindeki bir tutarsızlıktan değil, bireysel özgürlüğün hiçbir kısıt olmaksızın gerçekleştirilebileceği Komünist bir toplum biçimiyle ilgili bir tereddütten kaynaklanır. Çatışmalardan ve avantajlı durumların kötüye kullanılmasından uzak duran üretim ilişkilerinin tasarlanabileceğinden daha emin olursak o zaman hukukun ve

devletin söneceği şeklindeki Marksist iddianın savunusu da daha inandırıcı olacaktır. Haliyle, Marksizm Komünist toplumun örgütlenmesi hakkında sadece sisli birkaç kanaat sunar. Bir yandan, büyük maddi zenginlik ve ileri teknolojiye sahip bir topluluk olacaktır ama diğer yandan insanlar hukuki ya da ekonomik bir zorlama olmaksızın kendi görevlerini kendileri seçebileceklerdir. Sanayi ve tarım, kapitalizmdeki kıtlık ve aşırı üretim şeklindeki anarşik krizlerden korunmak için örgütlenecektir; ancak hiç kimse diğerlerinin belirli işlerde çalışması yönünde talimat vermek için üstün bir yetkiye sahip olmayacaktır. Maddi zenginlik ihtiyaca göre dağıtılacaktır ama malların bu şekilde transfer edilmesi için devlet zorunlu olmayacaktır. Bunların hepsi mümkün olabilir ama Komünist üretim ilişkilerinin nasıl düzenleneceğine ilişkin kesin bir fikrimiz olana kadar hukukun söneceği iddiası, muhtemel çatışma ve gücün kötüye kullanımı olasılıkları karşısında gerçekçi olmayan bir görüş gibi görünecektir.

Bundan başka, önceki bölümde ulaşılan sonuçlar ışığında, belirli tür hukuk kurallarının Komünist bir üretim ilişkileri kümesinden bütün olarak dışlanıp dışlanamayacağı konusunda ciddi bir şüphe vardır. Eğer insanların üretim faaliyetlerinde birlikte çalışması ve barışçıl topluluklar kurması için davranış kurallarına ihtiyaç duydukları doğruysa, o zaman hukuki düzenlemelerin Komünist toplumda ortadan kalkacağını ileri sürmek aşırı derecede aceleci davranmak anlamına gelebilir. Açıkçası yasaların herhangi bir baskıcı biçimi, en geniş anlamıyla özgürlükle uyumsuz olacaktır ama muhtemelen topluluğu bütünüyle ortadan kaldırmadan temel işbirliği ve karşılıklı saygı kurallarından vazgeçmek mümkün olmayacaktır. Marksizmdeki özgürlük kavramı toptan bir kısıtlama yokluğunu zorunlu olarak içermez; ancak basitçe kişinin yaşamına emek aracılığıyla bir anlam vererek kendi potansiyelini ger-

çekleştirme olanağı sunar ve bu sadece bir topluluğun üretici faaliyetleri bünyesinde gerçekleşebilir. Bu nedenle, yabancılaşmış varoluş tarzımızı simgeleyen yasa biçimleri Komünizmde sönecektir; yine de herhangi uygarlaşmış bir toplumda mahkemelere benzer kurumlarla savunulması ve ifade edilmesi gerekebilecek bazı temel davranış normlarının her zaman varolmaya devam edeceğini iddia etmek yabancılaşma teorisiyle uyumludur.

Bu nedenle, genel olarak, hukuki biçime yönelik geliştirilen Marksist hamle ikna edici olmaktan uzaktır. Önceki kısımda tartışılan argümanlar, tarihsel materyalizmin öncüllerinden hukukun Komünist toplumda ortadan kalkacağı sonucunu çıkarmaya çalıştı; ama en fazla hukukun bazı işlevlerinin gereksiz olacağı ve günlük hayatımızı düzenleyen hukuki düzenlemelerin düzeyinde bir azalma olacağı akla uygun bir şekilde iddia edilebilir. Bu son kısımda yabancılaşma teorisi ilk bakışta bize hukuki biçimin ümit verici bir eleştirisini sunacak gibi göründü; ne var ki bu son analizde içerimleri belirsizdir. Beklenmedik bir biçimde, hukuk ve özgürlük arasındaki paradoksal ilişkiyi yeni bir bağlamda ortaya çıkardık: Hukuk, bireysel özgürlük için gerekli koşulları sunar ve bu arada bireysel özgürlüğe sınırlar getirir.

6
SINIF MÜCADELESİ VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Radikallerin Açmazı

Nihayet teoriden pratiğe geçiyoruz. Marksizmin süregiden canlılığının çoğu politik içerimlerinden kaynaklanır. Tarihsel materyalizm, hem kapitalist toplumun varlığını nasıl sürdürdüğünün teorisini sunar hem de aynı zamanda nihai olarak ölümüne neden olacak alt üst edici değişikliklerin kaynaklarını tespit eder. Dolayısıyla Marksizm, bütün dünyada devrimci hareketler açısından hakim teorik omurga olarak hizmet eden modern toplumun eleştirel analizinin sistematik bir yapısını sunar. Zaman zaman Marksist olduklarını iddia eden hizipler, kendi fikirleri ve pratikleri ile Marx'ınkiler arasında küçük temaslar kurabilirler. Yine de tarihsel materyalizmin ilkelerini yanlış anlamış ya da inceliklerini görmezden gelmiş olsalar bile, *Komünist Manifesto*'daki başlıkların pek çoğu, programlarında ortaktır. Marksizmin kötü şöhreti, radikal politik hareketlerin programlarını haklı göstermek uğruna Marksizmin teorik kapitalizm analizinin bu genel kullanımından kaynaklanır.

Marx, kendi adına yapılan bu açıklamaların bazılarından umutsuzluğa kapılabilirdi; ancak tarihsel materyalizm teorisinin devrimci hareketleri heyecanlandırmasından da keyif duyardı. Materyalist bilinç teorisinin yaşamsal bir parçası, teori ile pratik arasında derin bir bağ olduğuna dair iddiadır. Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, Marx'a göre, insanların deneyimleri ile bağlı oldukları normlar ve kurdukları dünyanın yorumlanması arasında karmaşık bir yansımalı etki vardır. Bundan, insanların yalnızca endüstriyel çelişkiler gibi başlangıç aşamasında olan devrimci pratikler vasıtasıyla modern topluma ilişkin nihai olarak tam bir sınıf bilincinin ve devrimci politikaların çiçeklenebileceği bir anlayış geliştirebilecekleri sonucu çıkar. Bu nedenle Marx'ın tarihsel materyalizm teorisinin izahatı, bizzat işçi sınıfı arasındaki toplumsal pratiklere ve entelektüeller tarafından ideolojilerin yenilenmesine ve aktarılmasına bağlıdır. O halde, Marksizmin *Komünist Manifesto*'daki gibi kolay anlaşılabilir biçimlerde somut formülasyonu, işçi sınıfının pratiklerini daha ikna edici bir şekilde tanımlamıştır. Marksist devrimler teorisine göre, proletaryanın bir sınıfsal tahakküm yapısı içinde kendi pozisyonuna ilişkin farkındalığının ardından gelişen bilinci, işçilere, kapitalist üretim tarzını dönüştürmek için bir sınıf olarak birleşmeyi esinleyecektir. Marx, bu devrimin egemen sınıfın ideolojilerine karşıt karşı-ideolojiler ve proto-devrimci pratiklerin bir bileşimi ile gerçekleşeceğini söyler. Başarı için her ikisi de temel unsurlardır.

Bu nedenle, materyalist ideoloji teorisinin bir sonucu olarak, Marksizm gerekli devrimci bilincin gelişmesi için pratiğin önemine vurgu yapar. Devrimci partinin öncü kolu, gerçekleştirilecek en iyi eylemleri seçmeyi önünde hedef olarak koyar. Marksistlere göre, genel geçiş süreci biçimini tanımlamak ve nihai hedefi Komünist toplum olarak belirlemek yeterli değildir. Teori ve pratiğin birliğinden dolayı devrimci faaliyetlerin

doğru devrimci faaliyetler olması gerektiğinde, aksi halde proletaryanın sınıfsal pozisyonunun farkına varmasını sağlamada başarısız olacaklarında ısrar ederler.

Bu arkaplana rağmen, hukuka karşı alınması gereken uygun tavır sorunu özel bir önem gerektirir. Hukuki biçimin hatalı bir yorumu, hukukun işlevine dair yanlış bir algı, hukuk sistemine yöneltilmiş yanlış bir itiraz ya da kabul, devrimci hareketin yıllarca gecikmesine mal olabilir. Eğer bir yasaya, sınıf bilincini artırmak için açıkça karşı koymak gerektiği halde uyuluyorsa devrime doğru ilerleme gecikecektir. Tersine, müesses hukuki düzene uymanın ve hukukta işçi sınıfı lehine reformların peşinde koşmanın devrimci bir durumu yakınlaştıracağı gösterilebiliyorsa o zaman hukuka uymamak amaca zarar verici olacaktır. Bu nedenle, devrimci politikanın bir parçası olarak hukuk sistemine verilecek doğru cevaba kusursuz bir yaklaşım geliştirmek Marksizm açısından elzemdir. Elbette, hukukun önemi olduğundan fazla abartılmamalıdır. Hukukla ilgili pratikler, devrimci bir programın yalnızca bir bölümünü oluşturabilir; hukuka daha büyük bir önem atfetmek hukuk fetişizmine yenik düşmek olacaktır. Yine de, hukuk modern toplumda önemli işlevler sergilediği için herhangi bir devrimci pratik teorisinde yer almalıdır.

Hukukla ilgili benimsenmesi gereken doğru pratik nedir? Klasik Marksizm metinlerinde şaşırtıcı biçimde, bu konuya ilişkin çok az detaylı değerlendirme vardır. Esas itibariyle, erken dönemlerde işçi sınıfı açısından uygun yönelimin kendi amaçları için yasama organının denetimini ele geçirmesi olduğu kabul ediliyordu. Bu taktik, temelini sınıf araçsalcılığı hukuk teorisinden alıyordu. Yasaları, kapitalist üretim tarzının saldırılardan korunması için düşünülmüş sınıfsal baskı araçları olarak analiz etmek doğru ise, o halde izlenecek dolambaçsız yol, bu silahı sahiplerine karşı kullanmaktır. Pasif işçi sını-

fına toplumsal değişim olasılığı bir kez gösterildiğinde Marksistler yasal reformlar elde etmek için girişilecek mücadeleler vasıtasıyla ortaya çıkacak itici gücün geniş çaplı devrimci politikayı patlatacağını umuyordu. Bu nedenle radikaller, topluluğun daha yoksul kesimlerinin yararlanacağının düşünüldüğü sınırlı politik inisiyatifleri desteklediler. Bu, her şeye rağmen, Marksistlerin temsil iddiasında oldukları işçi sınıfıydı, dolayısıyla radikaller, burjuva devletin kurumlarına ne kadar güvensiz olurlarsa olsunlar kaderlerini değiştirebilecek yasal düzenlemelere pek az itiraz ettiler. Bu tür bir analizin sonucu, fabrikalardaki işçilere muamele biçimlerini denetleme yolunda küçük müdahalelerden başlayıp Refah Devletiyle sonuçlanan yasal reformlar konusunda ikircikli Marksist desteğe rağmen dönemsel olmuştur.

Bununla birlikte, zaman geçtikçe, bu reformist strateji giderek bir hata olarak görülmeye başlandı. Devrimi hızlandırmaktan uzak olan Refah Devleti, işçi sınıfı dayanışması yaratılması çabalarını da zayıflatır. Refah Devleti, işçi sınıfının maddi düşüşünün tam gerçekleşmesini engelleyerek ve ekonomik krizin cilveleri karşısında sınırlı bir bağışıklık sağlayarak sınıf bilincinin oluşmasını geciktirir ve bu suretle devrimci bir durumun ortaya çıkmasını önler. Devlet, hasta ve yaşlı bakımı hizmeti sunmak suretiyle toplumun atomizasyonunun en acımasız yönlerini giderir. Kapitalist üretim tarzında ekonomik krizlerin neden olduğu işsizlik dönemlerine karşı sigorta vardır, dolayısıyla neredeyse bütün nüfus asgari yaşam düzeyinin üzerinde tutulur. Buna ek olarak, kamusal bir eğitim sistemi ve terfi merdivenleri aracılığıyla işçi sınıfına bazı fırsatlar yaratılır; çünkü belirli bir ölçüde toplumsal hareketlilik anlamlı bir vaat etrafında işbirliği yapmalarını teşvik eder. Bu olanakların pek çoğu ve diğer sunulanlar, yasal düzenlemeler yapmayı amaçlayan politik mücadeleler sayesinde kazanılmış-

tır. Oysaki Marksist bir perspektiften bunlar hem iyi hem de kötüdür. Dolaysız sonuçlar, dinamik bir işçi sınıfı hareketi oluşturmada uzun vadeli sakıncalara dönüşür. Refah düzenlemeleri üretim ilişkilerinin dayalı olduğu sınıfsal tahakküm yapısını karartır ve sınıfsal çelişkilerin sertliğini azaltır. Reformizmin yolu bu nedenle kendi kendini baltalar ve Marksistler reformizmin iddialarının doğru proto-devrimci pratikler olduğundan şüphe duymak mecburiyetindedir.

Sınıf araçsalcılığı hukuk görüşü, hukuki kurumlarla ilgili olarak devrimci pratik için başka bir yönelim üretmiştir. Hukukun reformist kullanımı hukuk sisteminin tarafsız bir araç olduğunu kabul etmeye meyillidir. Ne var ki daha aşırı bir biçimde, kapitalist bir toplumda hukuki biçimin kullanımının zorunlu olarak her zaman egemen sınıfı destekleyeceği ileri sürülebilir. Refah düzenlemelerinin işçi sınıfına sağladığı gerçek yararlar göz önünde bulundurulduğunda bu kanaatin temelleri karanlık olsa da, Marksistleri reformizme karşıt bir yönelime iter. Modern bir hukuk sisteminin sömürü ve sınıfsal tahakküm içeren bir toplumsal yapıyı koruduğu bilgisi karşısında reformizme alternatif bir rota hukuka bütünüyle meydan okur. Bu perspektiften, doğru taktik, gözü yılmayan bir direnişle sınıfsal tahakkümün kurumsallaşmış şiddet yöntemleriyle çarpışmaktır. Hukuk sistemine herhangi bir rızaya dayalı katılım, kişinin sınıfına ihaneti anlamına gelir; zira bu iktidar yapılarının meşruluğunun bir kabulünü ima eder. Hukukun ihlali zorunlu olarak özgürlük için vurulmuş bir darbedir, kriz içinde bulunan kapitalist üretim tarzının tabutuna çakılmış bir çividir.

Marksist düşüncenin bu damarı 1960'larda, özellikle üniversitelerde radikal politik hareketlerde göze çarpar hale gelmiştir. Bu yaklaşımın entelektüel atası Lenin'in isyancı Bolşevizm tarzında bulunur. Genel ve sistematik bir ceza kanunu

ihlalinin söz konusu olması durumunda, bu meydan okumaya karşılık vermek için burjuva devletin, sınıfsal tahakkümün bir aracı olduğunu açığa vurmak zorunda kalacağı ve o zaman işçi sınıfı dayanışmasının doğuşu için itici bir gücün gelişeceği ileri sürülmüştür. Bir sınıfsal tahakküm aracı olarak hukukun, kapitalizmin ölümü ile birlikte kesin olarak ortadan kalkacak olan şüpheli bir toplumsal denetim biçimi olduğu değerlendirilir. Bu tarz kokuşmuş kurumlara itaat etmek için tek bir iyi neden yoktur. Geçici bir kaos ve şiddet dönemi devrimci bir programın kaçınılmaz bir yan ürünüdür dolayısıyla toplumsal düzen ve nefsi müdafaa ile ilgili herhangi bir endişe yersiz bir gerici öğretidir.

Bu şiddetli politik program, 1960'larda olduğu gibi, artık hukuk sistemlerine yönelik Marksist tutumun esas özelliği değildir. Hukuku ihlal eden eylemlere karşı daha ihtiyatlı bir yaklaşım vardır. Bu geriye dönüş neden gerçekleşmemiştir? Esas neden, sınıf bilincinin gelişimi için bir pekiştireç görevi yapan isyanın eksikliğinde yatar. Deneyimler göstermiştir ki, hukuk sistemi, devrimci grupların dayanışmasının altını oymak için pek çok sinsi aygıta sahiptir. Hukuk, bir bütün olarak hareketleri mahkûm etmeyi reddederek ve bireysel suçluluğun kanıtlanmasında ısrar edip, radikal grupların kolektif adalet taleplerini görmezden gelir ya da marjinalize eder ve hukuki soruşturmayı burjuva devletin bireyselci ideolojileri içinde demlenmiş bir söylemle yürütür. Ayrıca, seçmeli soruşturma ve mağdurlaştırma, işçi sınıfı içindeki ortaklık duygusunu zayıflatır. Devrimci şehitler yabancılaşmış toplumsal ilişkilerden müteşekkil bir topluluk içinde unutulmuş kurbanlar haline gelir. Bu nedenle, hukukun kolektif ihlalleri, sınıf dayanışmasına, grupların dağılmasına ettikleri kadar öncülük etmezler. Bu nedenle, sınıf çatışması, hukuk kuralları içinde bireysel meydan okuma jestleri gibi tanımlanır ve mahkemelerde de

bu şekilde ele alınır. Politik bir pratik olarak 1960'ların sivil itaatsizliği Marksist terimlerle bir başarısızlıktı; çünkü sınıf bilincini besleme yolunda çok az kazanım elde etti.

Şimdi, hukukla ilgili devrimci pratiği tanımlamada radikallerin açmazını anlama noktasındayız. Marksizmin farklı damarları, çelişik açıklamaları savunurlar: Biri hukukun sınıfsal bir baskı aracı olması dolayısıyla hukuka karşı azami bir direniş gösterilmesi gerektiğine işaret eder ve bir diğeri, işçi sınıfı yararına olan yasal düzenlemeleri desteklemeye zorlar. Radikallerin karşı karşıya olduğu ikilem, bu alternatif stratejilerden birini seçmek için tek bir iyi neden olmamasıdır. Her iki yol da, sınıf bilincini yaratmanın Marksizm tarafından tanımlanmış doğru pratik standardını karşılamakta yetersizdir. Eğer sert direniş sürdürülürse o zaman suçlu kendisini yalıtılmış, hakkında yasal işlem başlatılmış ve nihayet unutulmuş olarak bulur; çünkü işçi sınıfı dayanışması hukuki sürecin maharetli yıkıcı baskıları altında çözülür. Benzer şekilde, bir reformist, yasal bir zafer kazanılmasını sağlamak için ortaya çıkan sınıf bilincinin savaş kazanıldığında eriyip gittiğini görür. Bu açmaza nasıl bir çözüm bulunabilir?

Hukukun Biçimi

İncelememize en iyi, radikallerin açmazının nedenlerini araştırarak başlayabiliriz. Problemin kaynağı hukuk sisteminin apaçık tarafsızlığında yatıyor gibi görünmektedir. Bir yandan, sanığın egemen sınıfın tesis ettiği baskıcı önlemlerin talihsiz mağduru haline gelmesi yerine, isyan yolu seçilmişse, üretim araçları sahipleri arkaplanda iyi olarak kalacaklardır. Gerçekten hiçbir biçimde, hukuki süreçlere bulaşmış gibi görünmezler. Tersine, her iki sınıfla da apaçık bağlantısız, özerk bir yapı, bir rejim muhalifine karşı yasaların uygulanması sorumlulu-

ğunu üstlenmiştir. Mahkemeler ve yargıçlar kendilerini bir bütün olarak topluluğun temsilcisi gibi sunarlar ve hukukta ifade edildiği biçimiyle genel iradeyi hayata geçirirler. Bu nedenle ceza yargılaması, dar bir çıkar alanından haraç alma düzenine benzemez ve buna uygun olarak sanığın adalet sisteminin taraflılığını ifşa etmeye çalışmasına fırsat verilmez. Diğer yandan, bir radikal yasal reformlar konusunda bastırırsa, sınıf bilincinin yaygın olarak gelişimi sağlanmadan işçi sınıfı için küçük bir kazanım elde edilecektir. Yine, her iki toplumsal sınıfın da yararına çalışıyormuş gibi görüldüğünden hukuki sürecin açık tarafsızlığı öne çıkacaktır. Bunun sonucu olarak, hukuk sisteminin sınıfsal bir baskı aracı olduğu şeklindeki Marksist yorum açıkça hükümden düşürülür.

Hukuk sisteminin açık tarafsızlığı nereden çıkar? Bir sınıfsal tahakküm yapısı kendisini politikada bireyler arasında yansız bir arabulucu olarak nasıl ortaya koyabilir? Eğer Marksizm, modern toplumun [Marksist] sınıf analizini korumaksa, bu taraflılık görünümünü temelde yatan gerçek bir sömürü ve tahakküm yapısından ayrıştırmalıdır. Bu görev iki bölümden oluşur. Birincisi, kapitalist toplumdaki devlet biçiminin bir dereceye kadar egemen sınıfın denetiminden bağımsız olduğunu, ancak bu bağımsızlığın yapısal olarak sınırlandırıldığını dolayısıyla muhalif güçler üzerinde asla bütünüyle tarafsız bir yönetime karşılık gelmeyeceğini göstermektir. Daha önce devletin göreli özerkliği olarak bildiğimiz bu tezi savunmak için bir cambaz ipi üzerinde yürümeyi göze almamız gerekiyor. Bir yanda devlete çok fazla bağımsızlık atfetmek mümkündür, ki bu durumda bu, devletin vatandaşlar arasında tarafsız bir arabulucu olduğu şeklindeki liberal bakışa dönüşür. Diğer yanda özerklik derecesini küçümsemek gibi bir tuzak vardır, ki bu durumda da sınıf egemenliğinin doğrudanlığı üzerinde ısrar etmek ekonomik iktidarın uygulanmasına başarılı bir meydan

okuma deneyimiyle maskelenir. Hukukun tarafsız biçimine ilişkin Marksist açıklamanın ikinci bir parçası, kapitalist toplumlarda hukuk sisteminin apaçık tarafsızlığı ile göreli özerk devlet arasında ilgi kurmaktır. Eğer hukukun gücünü işçi sınıfının radikalliğini törpülemek ve sınıf mücadelesi üzerine kolektif başkaldırıyı bireylerin sapkın davranışları olarak tanımlayan ideolojik bir kılavuz getirmek olarak anlıyorsak, bu iki aşamalı rotayı takip etmek zorundayız; zira bu, modern toplumda hukuki kurumların biçiminin Marksist bir açıklamasını sunmayı vaad eder.

Devletin göreli özerkliğine ilişkin Marksist analiz insanların içinde deneyim edindikleri toplumsal faaliyetlere ilişkin temel bir bölünmenin kavramsallaştırılmasıyla başlar. Yaşamlarının bir boyutunda güç ilişkileri ve politik tahakküm mücadeleleriyle karşılaşırlar. Ne var ki aynı zamanda, politikadan ayrılmış bir pratikler toplamı içinde politik tahakküm bağlarıyla zorunlu bir temas içermeyen toplumsal ve ekonomik ilişkilere girerler. Gerçekten, olağanüstü politik güce sahip biri, daha altındakilerle herhangi bir toplumsal ya da ekonomik ilişki içinde olmayabilir. Bu nedenle, esas itibariyle, bir başkan ya da başbakanın üretim araçlarının esaslı bir kısmına sahip olmak suretiyle güç elde etmesi zorunlu değildir. Buna karşın, zengin bir finansör ya da büyük sermaye sahibi siyasi güce doğrudan erişime zorunlu olarak sahip olmayabilir. Marx, Hegel'i izleyerek, modern toplumdaki bu dikotomiyi devletin sivil toplumdan ayrılması olarak tanımlar[1].

Bununla birlikte, Hegel ile olan benzerlik ortak analitik kategoriye rağmen sona erer. Marx, Hegel'in, kapitalist toplumun bu özelliğinin tarihsel olarak nihai hedefin elde edilmesi-

---

[1] K. Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of State", *Early Writings* içinde, ed. L. Colletti (Penguin/*NLR*, 1975), s. 57-198.

ni temsil ettiği şeklindeki iddiasını kabul etmeyi reddeder. Kapitalist ülkelerde devletin sivil toplumdan belirgin ayrılığının üretim ilişkileri tarafından maddi olarak belirlendiğini ve toplumsal örgütlenmenin diğer tarihsel biçimleri gibi tahakküm yapılarını desteklediğini fark etmiştir. Siyasi kurumların ekonomik güçten bağımsızlığında özel bir durum yoktur. Devlet kesinlikle bütün çatışan çıkarlar arasında tarafsız bir arabulucu ya da evrensel bir temsilci olduğunu iddia edemez. Burjuva devlet, ekonomik çıkarlardan özerk olduğu görüntüsünü korumayı başardığı için önceki iktidar yapılarından daha incelikli bir tip olsa da, Marx, burjuva devletin sınıfsal tahakkümün basitçe bir başka biçimi olduğundan emindir. Bu nedenle politikacılar ve yargıçlar bariz bir biçimde egemen sınıfın uşakları değildir. Bundan başka, politikacılar işçi sınıfının sınırlı menfaatlerini korumak için devleti kullanmalarına olanak sağlar. O halde Marksizm maddi üretim ilişkileri ile burjuva toplumdaki iktidar sistemi arasında bağlantıyı irdelemeye nasıl girişir? Yukarıda sözü edilen cambaz ipi üzerinde düşmeden başarılı bir sekilde yürüyerek bunun açıklaması yapılabilir mi?

Marx, kapitalist toplumdaki Devletin tam bir teorisini tarihsel materyalizmin ilkelerine uygun olarak sunma arzusunu asla gerçekleştirmedi. Ekonomi ve politika arasındaki ayrım hakkında yazdıklarının pek çoğu, erken dönem çalışmalarında notlar biçiminde bulunur. Bununla birlikte, modern Marksist çalışmaların dikkate değer bir kısmı, burjuva devletin göreli özerkliğinin gizemlerini çözmeye adanmıştır[2]. En ümit verici analizler, tarihsel materyalizmin metodolojisine gerçek bir sadakatle, maddi altyapının özelliklerinin bir incelemesiyle baş-

---

[2] Bir araştırma için bkz. B. Jessop, "Recent Theories of the Capitalist State", *Cambridge Journal of Economics* 353 (1977).

lar. Kapitalist üretim tarzındaki anahtar ilişkinin meta mübadelesi olduğunu daha önce de belirtmiştik. Marx, sermayenin yeniden üretiminin kaynağının mübadele sistemleri içinde yattığını göstermiştir. Kapitalist üretim tarzı, üretim ilişkilerinde üretim araçları sahiplerinin çalışması için proletarya üzerinde doğrudan bir zor uygulamaya ihtiyaç duymaması ile tipiktir. Egemen sınıf tarafından el konulan üretici emeği garantiye almak için ne emekçileri, feodalizmde olduğu gibi, toprağa; ne de eski uygarlıklarda olduğu gibi bir işçiyi bir başka insana köle olarak bağlamaya gerek vardır. Kapitalizm esas olarak, artı değerin çıkarıldığı sürecin devamlılığını korumak için ağır ekonomik zorunluluk baskısına dayalıdır. Kapitalizm öncesi sistemlerde devletin statü yasalarının uygulanması aracılığıyla ekonomik tahakküm yapılarını desteklemesi gerekir; zira aksi halde artı değer egemen sınıfa düzenli olarak aktarılamayacaktır. Oysaki kapitalist üretim tarzı devletin böyle bir işlev göstermesine ihtiyaç duymaz. Güçlü olanın üretim ilişkilerini korumak için bütün yapması gereken özel mülkiyetin dokunulmazlığını güvence altına almak ve metalar üzerindeki hak sahipliğinin devrini sağlayan sözleşmelerin uygulanması için güvenilir bir sistem sunmaktır. Liberal siyaset teorisinin gece bekçisi devleti budur.

Kapitalist üretim tarzının mantığı, kapitalizm öncesi topluluklarda devlet gücü ile üretim araçları sahipliğinden kaynaklanan güç arasında her zaman yakın bir temas varken, modern toplumda göreli özerk bir devlete sahip olmanın neden mümkün olduğunu böylelikle açıklar. Bu, aynı zamanda, kapitalist üretim tarzında toplumsal sınıfların saf bir ekonomik biçim içinde ortaya çıkmasına da ilk kez bir açıklama getirir. Bugüne kadar, toplumsal sınıflar yasal statü tanımlarına bağlanmıştır; çünkü hukuk tarafından onaylanan rütbe sistemi üretim araçları sahipliği ve artı değerin bölüşümünü belirlemiştir, egemen

sınıfın pozisyonunu koruması bu suretle sağlanır. Bununla birlikte, kapitalist üretim tarzında, yasal ayırımlar tarafından yükten kurtarılmış sınıfsal pozisyonun saf bir ekonomik yorumu karşısında yürünecek yol bellidir. Hem işveren hem de işçi, mülk sahipliği ve sözleşmeler yapma yetkisi anlamında hukuk önünde eşittir. Meta mübadelesi sistemi üretim araçları sahibinin toplumsal statü tanımları da dahil olmak üzere yasal zorlayıcı önlemlerin yardımı olmadan sermayeyi yeniden üretmesine olanak sağlar.

Kapitalist üretim tarzındaki ilişkiler mantığının bu analizi, göreli özerk bir devlet ile sermayenin yeniden üretiminin yapısal uygunluğunu gösterir. Emekçileri basit bir sözleşmeden daha karmaşık bir şekilde bağlanmış anlaşmalar içine yerleştirmek teknik olarak gereksizdi. Yine de hâlâ cevaplanmamış bir soru daha vardır. Burjuvazi kendi durumunu desteklemek için neden siyasi baskı kullanımını reddetti ve bunun yerine liberal devleti öne aldı? Cevap, kısmen, bu tür yetkilerden sarfı nazar etmedikleridir. Bir başkası adına emek harcanmasının genel yasal biçimi olarak hane içi çalışma ve çıraklığı içeren yasal tahakküm ilişkilerinin yerini tanınabilir bir iş sözleşmesi eşitliğinin alması ancak on dokuzuncu yüzyılın ortasında söz konusu oldu ve gerçekten iş sözleşmelerinin işçiler tarafından ihlaline getirilen cezai yaptırımlar İngiltere'de 1875 gibi geç bir tarihte yürürlükten kaldırıldı; elbette işverenler asla benzer bir cezai sorumluluğa tabi tutulmamalarına rağmen[3]. Ne var ki genel olarak ekonomik gücün siyasi iktidardan ayrıldığı liberal bir devlete doğru bir ilerleme vardı. Bu yönetim biçiminin tercih edilmesinin açıklaması nedir?

---

[3] K. W. Wedderburn, *The Worker and the Law*, (ikinci edisyon), (Penguin, 1971), s. 75-6.

Yine liberal devletin kökenlerine ulaşmak için kapitalizmle feodalizm arasında bir karşılaştırma yapmamız gerek. Feodalizmdeki rütbe sistemi tarımsal bir üretim tarzına siyasi müdahale gereksinimine dayanıyordu; hiyerarşi sonucu ortaya çıkan sıralamalar ekonomik tahakkümün korunması kadar siyasi otorite yapısı ihtiyacını da karşılıyordu. Bununla birlikte, girişimciler sınıfı, mallarının alım satımını yapmak üzere piyasaya eşit olarak çıktıklarından dolayı kendi aralarında bir otorite sistemi kurmak için gereken herhangi bir doğal mekanizmadan yoksundu. Bir despotun ya da oligarşinin gelişi, siyasi gücü egemen sınıfın yalnızca bir fraksiyonuna vermek suretiyle bu eşitliği tehdit edecekti. Bu nedenle, burjuvazi içinde tarafsız bir arabulucu gerekliydi. Güç, bütün sınıfın temsilcisi sıfatıyla elde bulundurulmalıydı ve yine de piyasada düzeni sürdürmek için hepsinin üstünde biri olmalıydı. Bu siyasi güç sorununa çözüm mutlak bir diktatörde ya da Leviathan'da ve ondan sonra, daha tatmin edici bir biçimde, parlamenter demokraside bulundu.

Elbette, bunlara karşılık gelen siyasi yapılarla birlikte feodalizmden kapitalizme doğru tarihsel gelişim birdenbire olmadı ve kesin bir kopuş değildi. Yeni üretim tarzına karşı direnildi ve ancak uzun siyasi mücadelelerden sonra iktidar yapıları ortaya çıktı. Zayıflayan aristokrasinin iktidarı bir dereceye kadar doğmakta olan burjuvazi ile paylaştığı "Standestaat" gibi ara dönemler vardı. Öyle ki, burada burjuva devletin biçiminin yaygın yapısal belirleyenine atıf yapmak mümkün olmuştur. Modern devletin kökenleri, türleri ve sınırlarına ilişkin tam bir kavrayış geliştirmek açısından tarihsel ayrıntılar önemlidir. Bizim daha acil sorunumuz, sonuç olarak ortaya çıkan iktidar sisteminin özellikleri ile ilgilidir. Devletin göreli özerkliğinin gerçek temeli kapitalist üretim tarzının mantığında yatar. Siyasi kurumların çerçevesinin fazladan tarafsızlığı

üretim araçları sahiplerinin iktidarı kendi aralarında eşit olarak paylaşma gereksiniminden doğar. Hiçbir grup ayrıcalıklı bir pozisyonu sürdüremez. Onlar üzerinde güç bağımsız yapılar vasıtasıyla tarafsız olarak kullanılmalıdır. Modern devletin tarafsızlığının kaynağı buradadır.

Oysaki Marksistler devletin yalnızca göreli olarak özerk olduğunda ve yalnızca egemen sınıfın fraksiyonları ya da üyeleri arasından tarafsız olduğunda ısrar etmeye devam ederler. Devlet, iktidarın tamamen demokratik bir biçimde paylaşılacağı anlamına gelen bir örgütlenme değildir. Esas olarak egemen sınıfın bir heyetidir. Devlet faaliyetinin sınırları üretim araçları sahiplerinin elinde tuttuğu güçten kaynaklanır; fakat üretim araçlarının sahipliğini korumak için devlet gücüne ihtiyaç duymalarına rağmen bu gücün kötüye kullanılmasına izin vermeyeceklerdir. Göreli özerk devlete ilişkin önceki tartışmalarımızda egemen sınıfın iktidar dizginleri üzerindeki denetimini hem ekonomik zor kullanımı hem de ideolojik manüplasyonla dolaylı olarak sürdürdüğüne değinmiştik. Bu sevk ve idare edici mekanizmalar büyük oranda bu kitabın kapsamı dışındadır; çünkü hiçbir biçimde hukuku ilgilendirmezler. Tek istisnası üçüncü bölümde tartışılan hukuki kurumların oynadığı ideolojik roldür. Bununla birlikte, göreli özerk devlet, onu hukuka ayrılmaz biçimde bağlayan pek çok özelliğe sahiptir.

Siyasi kurumların yapısal olarak belirlenen tarafsız özelliği ile ilgili olarak hukukun belirli bir biçimi vardır. İlk olarak, devletin sivil toplumdan ayrılması kamusal ve pozitif yasaların kullanılmasına öncülük eder. Sivil topluma katılan vatandaşlarla iletişim kurmak için devlet talimatları üstü kapalı bir tarzdan ziyade kamusal bir biçimde düzenlemelidir. Ayrıca, yasaların, herkes riayet etme olanağına sahip olsun diye, kolaylıkla ulaşılabilecek bir biçimde kaleme alınması en iyisidir.

Yalnızca yönetim organları bünyesinde alışılmış olan, yazılı olmayan muğlak standartlar açıkça etkisiz olacaktır. Bu nedenle, günümüzdeki devlet sivil toplum ayrışması vuku bulurken, her toplumun yasalarının biçimini anlaşılması güç örfi standartları kamusal pozitif kurallarla değiştirdiğini görürüz. Böylece Napolyon Yasaları Fransa'daki "Ancien Régime"in örfi yasalarını süpürüp atmıştır ve içtihat hukuku dünyasında hukuki kurallar dava raporlarının alenileştirilmesiyle anlaşılır hale gelmiştir ve muhkem bir emsal karar öğretisi ya da sıklıkla içtihat hukuku mevzuatla yer değiştirmiştir.

Modern toplumda modern hukuk sistemlerinin tamamıyla doğal görünen bir başka özelliği, hukukun bütün diğer normatif sistemlere olan üstünlüğüdür. Ne var ki, devletin hukuki kurumlarının diğer kural koyucu sistemler üzerindeki hegemonyası yakın zamanda gelişen bir siyasi mücadelenin ürünüdür. Feodal bir toplumda farklı örgütlenmelerden sadır olan rakip kurallar sistemleri vardı. Merkezi monarşik iktidar ile soyluluğun merkezkaç eğilimleri arasında topraksal sınırlar içinde kendi egemenliğini ileri sürmek konusunda gerilimler söz konusuydu. Ayrıca dinsel ve seküler norm sistemleri arasında da çatışmalar vardı. Bunun aksine, kapitalist toplumlarda ulus devletin her yerinde yasamanın hâkimiyeti sağlam bir biçimde tesis edilmiştir. Devletin herhangi bir konuda yasal düzenlemeler yapmaya yetkili olduğu iddiasının meşruluğuna ciddi bir karşı çıkış söz konusu değildir. Elbette yasaların yapılmasının uygunluğu konusunda tartışmalar vardır; ancak devlet otoritesinin bütün diğer normatif sistemleri geçersiz kıldığından şüphe edilmez. Hukukun hâkimiyetinin gelişiminin arkasında yatan neden otokratik yönetime bir geri dönüş ve piyasa özgürlüğünün sonunun gelmesi konusunda duyulan burjuva korkudur. Burjuva toplumun kuralları, vatandaşların davranışlarını yönetmek üzere bağlayıcı kurallar koyma

ayrıcalığı talebi de dahil olmak üzere, bütün ayrıcalık taleplerini bastırmaya yetkili olmalıdır. Bu nedenle, hukuk sistemi üzerinde hâkimiyet elde etme, burjuvazinin aristokrasi gibi eski egemen sınıflara karşı gerçekleştirdiği bir toplumsal tesviye eylemidir.

Siyasi iktidar sistemi kurumsal ve pozitif yasalara bağlı olduğundan bu, sıklıkla, ilk elde devlet yapısının ve bir idealin tanımı olan Hukukun Üstünlüğü kavramı olarak ifade edilir. Bu idealde içerilen ahlaki yargının üç damarı vardır. Birincisi, sınıflar ve çıkar grupları arasında devletin tarafsızlığının korunacağına dair bir taahhüdü simgeler. İktidar, ekonomik gücü ya da ayrıcalık taleplerini dikkate almadıkları için kişiler arasında tarafsız olan anayasal gereklilikleri yerine getirecek olanlara verilmelidir. İkincisi, yasalar siyasi iktidarın kimin elinde olması ve nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin meseleleri belirlemeleri açısından da hâkim durumdadırlar. Bir anayasa, insanları yönetmek için oluşturulmuş kurallar aracılığıyla prosedürleri belirginleştirecektir ve hiç kimse bu kuralları görmezden gelme yetkisine sahip olduğunu iddia edemeyecek ya da bir yargı süreci olmadan bu kuralları bir kenara bırakamayacaktır. Hukukun Üstünlüğü, egemen sınıf açısından önemli ölçüde uygunsuz olması pahasına, hukuki prosedürlere uyulması gerektiği konusunda ısrar eder. Son olarak, yasalar ulaşılabilir ve kolayca anlaşılabilir olma yeteneğine sahiptir ve açık anlamlarına uygun olarak uygulanırlar. Hem yetkililer hem de vatandaşlar kendi haklarını anlayabilmeli ve gerekli olduğunda mahkemelerin bunlara uyulmasını sağlayacağına güvenerek bu haklara uygun davranmalıdır.

Pek çok hukuk felsefecisi Hukukun Üstünlüğü ideolojisinin bizi hukukun biçimini belirli bir yönde görmek konusunda teşvik ettiğini fark etmiştir. Yasaların araçsalcı bir imgesi bu idealle uyuşmayacaktır; zira hukuk, küçük siyasi çatışmaların

üzerinde ve belirli çıkar gruplarının ya da sınıfların denetiminden uzak bir kurallar kümesi olarak tanımlanır. Bunun yerine, modern toplumdaki hukuk biçiminin iki özelliğinin altı çizilir. Birinci olarak, hukuki prosedürler ve pratikler, her bir davanın esasının tarafların davranışları ve gereksinimleri ışığında ele alınmasından ziyade herkes için uygulanabilir biçimsel bir adalet sağlama çabasına yöneliktir. Bu nedenle adaletin ana erdemi, benzer davalara benzer şekilde yaklaşmak ve zenginliğin ve gücün dağıtımını da içeren toplumsal adalet sorunlarına girmeye cüret etmemektir. Davalar, belirli grupların ya da bireylerin çıkarına hizmet edecek olanın ne olduğuna ilişkin yargısal değerlendirmelerden çok kurallara uygun olarak karara bağlanmalıdır. Modern toplumda hukukun biçiminin ikinci bir tamamlayıcı özelliği, hukuksal düşüncenin özerkliğine olan bir inançtır. Hukuk sisteminin memurlarının kuralları toplumsal adalet ya da kişisel kazanç kaygılarına kapılmadan yargısal bir mantıkla tarafsız bir biçimde uygulayabileceklerine inanmak mümkün olmadıkça, Hukukun Üstünlüğü ideali ilginçliğini kaybedecektir. Sonuç olarak, Batılı hukuk teorisi, hukuki muhakemenin apolitik niteliklerini gösterme ve tercih ile çıkar meselelerinin hukuki süreçlerde hiçbir rolü olmadığını kanıtlama görevini takıntı haline getirmiştir. Bu doğrultuda, Birleşik Devletler'in Yüksek Mahkemesi'nin anayasal hukukun nötr ilkelerine uygun olarak hüküm verdiği[4] ve Fransız mahkemelerinin zor davalarda, egemen ideolojideki değişimlerle aynı çizgideki kurallardan sapmaktansa

---

[4] Wechsler, "Towards Neutral Principles in Constitutional Law", 73, *Harvard Law Journal* (1959). R. M. Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Duckworth, Londra, 1978) [*Hakları Ciddiye Almak*, çev. Ahmet Ulvi Türkbağ, Ankara: Dost Kitabevi, 2007].

yalnızca Napolyon Yasaları'ndan yola çıkarak sonuca ulaştıkları iddia edilir[5].

Max Weber[6] ve Roberto Unger[7] gibi hukuk felsefecileri ve toplumsal teorisyenler, modern hukukun bu son iki özelliğini —modern hukukun biçimsel adalet kavramını ve özerk hukuki muhakemeyi— hemen hemen gerçek bir olgu gibi almışlardır. Marksistler bu görüşü paylaşmazlar. Argümanları, daha çok Hukukun Üstünlüğü ideolojisinin bir sonucu olarak, hukuki olguların bu öğrteiyle uyumlu bir biçimde yorumlanmasıdır, böyle bir tanım zorlama olsa da. Bununla birlikte, şüphesiz ki, ideoloji hukuki pratikleri etkileyecektir ve dikkate değer bir ölçüde, yasalar, bu ideallere uygun olmaları için tasarlanmış bir tarz içinde oluşturulacaktır. Bu nedenle, Marksistler biçimsel adalet ve özerk muhakeme niteliklerinin modern hukuk sistemlerinin kesin bir tanımının bir parçasını oluşturup oluşturmayacağından emin olmayan şüphecilerle aynı fikirde olabilirler. Gerçekten, Marksist önermelerden yola çıkarak hukuki muhakemenin özerkliğinin yargısal sürecin doğru olmayan bir tanımı olduğunu yukarıda ileri sürmüştüm. Hukuksal düşünce somut, araçsal olmayan ve rasyonel bir adalet arayışı olmak yerine biçimsel uyumluluk ve tutarlılık kısıtları temelinde arkaplandaki egemen ideolojiyle yürütülen bir diyalog olarak tasvir edilir. Benzer şekilde, hukukun ve yasal gelişmelerin kaynağının egemen sınıfın ideolojisinde yattığı şeklindeki Marksist tez ışığında biçimsel adalet kavramındaki hukuk im-

---

[5] C. Aubry ve C. Rau, *Cours de Droit Civil Français*, (dördüncü edisyon, 1869, Paris), s. 40. Bkz. J. P. Dawson, *The Oracles of the Law* (Ann Arbor, Michigan, 1968), s. 400-31.

[6] M. Weber, *On Law in Economy and Society*, ed. M. Rheinstein (Simon&Schuster, New York, 1954), dördüncü bölüm.

[7] R. M. Unger, *Law in Modern Society* (Free Press, New York, 1976), s. 52-8.

gesinin doğruluğundan şüphe etmeliyiz. Yargıcın amacı her davayı aynı biçimde ele almak olabilir ama benzerlik ve farklılık tanımlarının egemen ideolojinin temin ettiği kriterler tarafından belirlendiğinden emin olabiliriz. Biçimsel adalet sahte bir adaletten fazla bir şey değildir, sınıfsal tahakkümün bir başka biçimidir.

Dolayısıyla, özet olarak, modern devletteki hukukun biçimine ilişkin Marksist görüş, bir Kanun gibi ulaşılabilir bir araçla öne sürülen bir kamusal ilandır. Bu nitelikler, hukukun bir devlet sivil toplum ayrılığına öncülük eden bir üretim tarzı içindeki işleviyle belirlenir. Buna ek olarak, hukukun diğer iki özelliği, ideolojik meşruluğun hâkim biçiminin, yani biçimsel adalete ve hukuki muhakemenin özerkliğine duyulan bir güvenin bir sonucu olarak yaygındır. Bütün bunlar güç kullanımını meşrulaştıran bir arkaplan ideolojisi, Hukukun Üstünlüğü tarafından pekiştirilir. Bu nitelikler, hukukun biçiminin bütünüyle doğru tanımları olmasa da yine de hukuk sistemi içinde eyleyen vatandaşların istekleriyle bağdaşır.

Modern hukuka dair bu Marksist açıklama ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken önemli bir nokta, maddi altyapı ile hukukun bütün yönleri arasında bir bağlantı kurma çabasından uzak durduğudur. Tersine, girift meşrulaştırıcı ideolojilere dayanan biçimsel adalet ve hukuki muhakemenin özerkliği gibi belirleyici vasıflar, ki bunların kendisi göreli özerk devlet içindeki siyasi mücadeleden türerler, kapitalist üretim ilişkileri ile doğrudan alakalı değillerdir. Yine de bu açıklama aynı zamanda, yukarıda tanımlanan biçimiyle tarihsel materyalizmin ilkeleri ile açıkça uyumludur. Bu açıklama, Weber ve Unger'in hukukun biçimine ilişkin açıklamalarının idealist eğilimlerinden kurtulmak ve aynı zamanda kaba materyalist yönelimlerini izleyerek hukukun modern biçiminin üretim tarzı içindeki pratiklerin doğrudan bir yansıması olduğunu gösterme iddiasında olan meta mübadelesi teorisyenleri tarafından Marksizm

adma hatalı bir biçimde ileri sürülmüş bazı savurgan iddialardan kaçınmak gibi fazladan özelliklere sahiptir.

Devletin göreli özerkliğinin kaynağını bulmuş ve Hukukun Üstünlüğü ideolojisini hukuki biçimlere ilişkin algılar açısından saklı olan anlamlarıyla birlikte tanımlamış olduğumuzdan, radikal hukuka itaatsizlik stratejisinin başarısız olmasının nedenlerini araştırdığımız esas meselemize geri dönebiliriz. Devletin yansızlık görüntüsü, devletin bir sınıfsal baskı aracı olduğu yönündeki iddiayı zayıflatır. Yasalar liberal devleti hem oluştururlar hem de devletten sadır olurlar ve bu iktidar yapısı ve onun Hukukun Üstünlüğü ideolojisi ile olan sıkı bağları nedeniyle bu yansızlık vasfını paylaşırlar. Bu nedenle, yasa ihlalleri tahakkümden özgürleşmeye doğru bir adım olmaktan çok bir adaletli prosedürler kümesi aracılığıyla ulaşılan kuralların ihlali olarak tanımlanır. Sabıkalı bir suçlu dolaylı bir biçimde, eğer Hukukun Üstünlüğü ideolojisi kabul edilirse, hiçbir kişi ya da grubun diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına izin vermeyen bir yönetim sistemine meydan okuyordur, dolayısıyla birinin iradesinin hukuka aykırı bir biçimde diğerlerine dayatması, adaletli yönetim sürecini zedeler ve iktidarın muhalefet tarafından gasp edilmesi noktasına ulaşır. Liberal iktidar sisteminin bu yorumunun sonucu olarak bir radikalin hukuka karşı eylemi kolaylıkla evrensel olarak benimsenmiş davranış normlarına karşı bireysel sapkın bir davranış olarak tahrif edilir.

Diğer yandan, seçim zaferleri aracılığıyla reformizm yolu, Hukukun Üstünlüğü ile tanımlanan liberal yönetim prosedürleri içinde yer almak suretiyle tuzağa düşer. Reformizm, hukuki kurumlara egemen sınıfın etkisinden muaf ve yansızmış gibi muamele eder. Proletaryanın refah düzenlemelerini güvence altına almak yolundaki tesadüfi zaferleri bu yansızlık imajını teyit etme eğilimindedir. Bu siyasi pratiklerin bir sonu-

cu olarak liberal devlete Hegelci bakış açısı, işçi sınıfı tarafından da paylaşılır hale gelir. Devleti, incelikli bir denetim aracı ve egemen sınıf içindeki güç dağılımı sorununa getirilmiş bir çözüm olmaktan çok, çatışan taraflar arasında tarafsız bir arabulucu olarak yorumlarlar. Gerçekte, reformist yasal düzenlemelerin her bir parçası Hukukun Üstünlüğü ideolojisini yeniden doğrular ve böylece kapitalist toplum içindeki iktidar sisteminin istikrarına katkıda bulunur. Bu ideolojik düzeyde, bu, reformizmin devletin özerkliğini gözler önünde sererek egemen sınıfın amaçlarına hizmet etmesidir. Ayrıca reformizmin sınıf bilincinde bir yükselmeye yol açamayacağını da görmemiz gerekir; çünkü yasal düzenlemelerin her bir parçası sınıf tahakkümünün varlığını reddetmek ve devletin tarafsızlığını yeniden doğrulamak üzere ayarlanır.

Radikal avukatların deneyimi, reformist yaklaşımdaki çatışkıları alışılmamış bir çarpıcılıkla ifşa eder. Bir yandan avukatlar, hukuki sürecin eşitliğinin ve adilliğinin savunuculuğu rolünü üstlenirler, dolayısıyla yoksul insanların hukuki yardım ve temsilden yararlanmalarını sağlamak için gayret ederler ve suçlayıcı bir kanıt olmadan makul nedenlere dayanmayan ev aramaları ya da haksız tutuklamalarla bir kişinin özgürlükleri görmezden gelindiğinde polisi ve bürokrasiyi eleştirmekte hızlıdırlar. Aynı zamanda, radikal avukatlar, hukuki adalet mekanizması içinde yer alarak, Hukukun Üstünlüğü idealini oluşturan ideolojilerin propagandasına yardım ederler. Eşit muamele ve hukuka uygunluğun sağlanması ile ilgili endişeler, liberal toplumun Marksistlerin sınıfsal tahakküm gerçekliğini örten mekanizmalar olduğunu açığa çıkarmakla yükümlü oldukları erdemleridir. Bu nedenle, avukat hangi yola başvurursa başvursun, tatmin edici olmayan sonuçlarla karşı karşıyadır. Gerçekten bir Marksist ve bir avukat olmak, çelişik ya da şizoid bir varoluş demektir.

Bu nedenle, radikallerin açmazının kaynağı tam da kapitalist bir toplumda hukuk sisteminin doğasında yatar. Liberal siyasi güç sistemini esinleyen ve radikali her seferinde hayal kırıklığına uğratan temeldeki bu Hukukun Üstünlüğü ideolojisidir. Hukuku reforme etmek için ele geçirme ve siyasi bir protesto biçimi olarak yasayı kasıtlı olarak ihlal etme yönündeki her iki çaba da, bir iktidar yapısı olarak halkın gözündeki meşruluğunu güçlendirmek için Hukukun Üstünlüğü savunucularına bizzat fırsat yaratmaya meyillidirler. Ancak ileriye götüren yolun açık hale gelmesi, kesinlikle, radikallerin başarısızlığına ilişkin bu nedenlerin analizi sayesindedir. Sınıf bilincinin gelişmesinin önündeki esas engel Hukukun Üstünlüğü ilkesinin kendisidir. Bu tür bir iktidar sistemi teorisi, siyasi pratiğin egemen yorumu olmaya devam ettiği sürece, liberal devletin esas olarak sınıfsal tahakkümün bir yapısı olduğunu ima eden herhangi bir karşı-ideoloji görmezden gelinmeye devam edecektir. Radikal bir avukat için doğru pratiğin esaslı doğrultusu, ağır basan bu Hukukun Üstünlüğü ideolojisini sırlarından arındırmada yer almak olmalıdır. Bu göreve detaylarında nasıl yaklaşmak gerekir?

Bu, toplumsal kurumların tanımları ve nasıl işlev sergiledikleri ile ilgili bir mücadeledir. Yine de bu, radikallerin programını bir söz dalaşına indirgemez. [Radikalin] İdeolojilerin kökenleri ve doğasına ilişkin materyalist yaklaşımı, yönünü, üzerinde karşı-ideolojilerin oluşturulabileceği pratiklerin geliştirilmesine doğru çevirir. Teorik eleştiri, onu anlamlı kılacak pratiklerle el ele gitmelidir. Teorik eleştiri yalnızca akademinin koridorlarında üretilen soyutlamalar içinde kalırsa etkili olamaz.

Liberal siyasi düzenin tarafsızlığına meydan okumak için kışkırtılan pratiklerin pek çoğu, egemen sınıfın elini zora sokan çatışmalar aracılığıyla devletin sınıf karakterini ortaya çı-

karmaya çalışacaktır. Eğer egemen sınıfın, üretim araçları sahipleri ile hükümet arasındaki sıkı işbirliğini içeren katı sınıf egemenliği rejimini dayatmasına vesile olunabilirse o zaman sınıf bilincini beslemenin olanakları dikkate değer ölçüde artmış olacaktır. Arızi hukuka aykırılıkların vuku bulmasının mümkün olmasının dışında, hukukla ilgili pratiklerin bu devrimci strateji içinde karışmış olmasından farklıdır. Kolektif mücadeleler, bireysel hukuki haklar ve adaletin hukuka uygun olması ile ilgili kaygıları aşmalıdır çünkü esas mesele Hukukun Üstünlüğü ideolojisine muhalefet etmektir, onun uygulanmasını sağlamak değil.

Bununla birlikte, avukatların Hukukun Üstünlüğü ideolojisi ile çatışabilecekleri eylemler yelpazesi sınırlıdır. Bu ideolojinin doğal tamamlayıcıları olan modern hukukun bu iki özelliğine duyulan yaygın inanç kesinlikle zayıflatılabilir. Liberal adalet kavramındaki biçimsel eşitlik ideali, Marksistler açısından daima ilk hedef olmuştur. Marx'ın kendisi, vatandaşların çok büyük oranda birbirine hiç benzemeyen koşullarını hesaba katmakta yetersiz kalması nedeniyle hukuktaki biçimsel eşitlikle sürekli olarak geçmiştir. Eşit hakların yalnızca toplumsal bir eşitsizlik hakkı verdiğinde ısrar etmiştir[8]. Bu nedenle, herkes için eşit olan mülk sahibi olma hakkı vatandaşların çoğunun hiçbir surette mülk sahibi olamadığı gerçeğinin hem üzerini örter hem de bu gerçeği görmezden gelir. Radikal kriminolojik araştırmalar, mahkeme önünde hukuken temsil edilme hakkı gibi biçimsel hukuki hakların pratikte eşitsiz bir temsile yol açtığını ortaya koymuştur; çünkü yoksullar, bir avukat ya

---

[8] K. Marx, "Critique of Gotha Programme", K. Marx ve F. Engels, *Selected Works* içinde (International Publishers, New York, 1968), s. 315-35.

da kendilerine hukuk tarafından bahşedilen diğer haklardan yararlanmak için gerekli masrafları karşılayamaz[9].

Hukuki muhakemenin özerkliğine, Hukukun Üstünlüğü ideolojisinden türeyen hukukun modern biçiminin ikinci yönüne Marksistler tarafından da karşı çıkılmıştır; bu suretle Hukukun Üstünlüğünün popüler imgelem üzerindeki nüfuzu sarsılmıştır. Burada yapılması gereken hukuk kuralları ve öğretisinin ideolojik belirlenimini gözler önüne sermektir. Hukuki muhakemenin özerkliğine olan inancı desteklemeye hizmet eden herhangi bir pratik ya da talep sırlarından arındırılmalıdır. Yalnızca egemen sınıfı desteklemek için araçsal yasal düzenlemeler ya da kanunların yargısal yorumunun araçsal bir tarzda yapılması değil, aynı zamanda hukuksal düşüncenin daha yüksek seviyelerine talip olan ancak hukuksal düşüncenin özerk olmadığı, basitçe arkaplan egemen ideolojiye karşılık geldiği temelinde şekillenen saldırılara açık olan (göreli olarak genel ve soyut ilkeler içeren yapısıyla Sözleşmeler hukuku alanı gibi) hukuk alanları da uygun hedefler sunar. Hukuksal düşüncenin özerkliğine yönelik halihazırdaki eleştiriler avukatların bilincine derinden nüfuz etmiştir. Hayek[10] ve Unger[11] gibi hukuk felsefecileri rasyonel, tarafsız bir kurallar yapısı olarak hukuka duyulan inancın yozlaşması üzerine yorumlar yapmışlardır. Açıkçası, bir radikalin, liberal devletin derinden yapısal bir biçimde, sınıf tahakkümünün bir aracı olduğu şeklindeki karşı-ideolojinin propagandasını yapmak için hukuki

---

[9] Örneğin, J. E. Carlin ve J. Howard, "Legal Representation and Class Justice", 12, *UCLA Law Review* 381 (1965).

[10] F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1960), on beşinci bölüm.

[11] R. M. Unger, *A.g.e.*, s. 193-200.

muhakemenin özerkliğinin yarattığı hayal kırıklığının sunduğu bu fırsatı iyice anlaması gerekir.

Elbette, bu proje, radikaller açısından, hukukun sadece egemen sınıfın ekonomik çıkarlarına hizmet ettiği şeklinde bir iddiaya dönüşerek niteliğini yitirmemelidir. Bu kitapta ortaya konulan tarihsel materyalizmin ilkelerine yönelik kavrayışa daha zıt bir şey olamaz. Kuşkusuz, mevzuatın bazı parçaları ya da bazı yargısal yorum örnekleri açık bir biçimde egemen bir çıkar grubunun yararına olabilir. Ne var ki pratikte, modern toplumun yasaları, Hukukun Üstünlüğü ideolojisine ve devletin teorik tarafsızlığına duydukları bağlılık nedeniyle toplumsal düzeni savunma görevini yerine getirirken çok daha inceliklidirler. Bu nedenle, bir radikalin görevi, sınıf araçsalcılığı hukuk teorilerinin teklif ettiğinden daha karmaşıktır. Yasaların maddi kökenlerine ilişkin bir incelemeyle, bir Marksist, gerçekliğin ideolojik yorumlarının zorunlu olarak sınıfsal sömürüyü de içeren bir üretim tarzının sürekliliğine bağlı olduğunu ortaya çıkarmalıdır. O zaman sınıf bilincinin ortaya çıkışı için sahne kurulmuş olacaktır.

Dolayısıyla, Hukukun Üstünlüğü ideolojisi, Marksist politik pratik için merkezî bir hedeftir. Liberal siyasi düzenin tarafsızlığının sırrının çözülmesi ve sınıfsal yönetim yapısına ilişkin bir değerlendirmeyle değiştirilmesi için ihtiyaç duyulan bir programdır. Bu ideolojik mücadele için en yaşamsal alanlar yalnızca hukukla yüzeysel olarak ilgilenen pratiklerden doğacaktır; ancak hukukun biçimi rutin bir biçimde Hukukun Üstünlüğü ideolojisini telkin ettiği için Marksist bir eleştiri peşi sıra gelir. Marksist hukuk biliminin esas amacı bu olmalıdır.

Elbette, bu sonuç, bu bölümün başında ana hatları çıkarılan radikallerin karşı karşıya kaldığı ikileme büyük ölçüde temas etmeden kalır. Hukukun biçiminin Marksist analizi, sadece, hem isyancı hem de reformist stratejinin görünüşte tarafsız bir

hukuk sisteminin karşısında neden iflas ettiğini gösterir. Bir sınıf egemenliğinin mevcut olduğu bilgisine karşı yönelmiş güçlü bir ideolojiyle karşılaşırlar ve hukuk sistemiyle etkileşimin, bu ideolojiyi zayıflatmaktan çok güçlendirmesi muhtemeldir.

Hukuka Uygunluk ve Özgürlük

Bundan çıkan sonuç, sanırım pek çok radikalin karşılaştığı, hukukla ilgili olarak bu genel ikileme pragmatik bir biçimde yaklaşmak gerekliliğidir. Reformizmin ya da başkaldırının işçi sınıfı açısından kısa vadeli kazanımlarla sonuçlanacağı anlar olabilir. Bu menfaatler, hukuk sistemi ile karşılaşmanın olası sonuçları karşısında tartılmalıdır—liberal devletin temelleri muhtemelen devrimci eyleme karşı çok daha sağlam inşa edilmiştir.

Bununla birlikte, bazı durumlarda, radikal açısından göreceli olarak daha net bir tercih söz konusu olacaktır. Sınıf bilincini yükseltmeyi Marksist stratejinin köşetaşı olarak almak suretiyle, bazı hukuki koşulların işçi sınıfı hareketinin birleşmesi için gerekli olanakları artıracağı açıktır. Kullanışlı olabilecek hak türleri, siyasi örgütlere katılma, toplantı ve gösteri düzenleme ve yayın yapma özgürlüğüdür. Bundan başka, sanayi proletaryasını birleştirebilecek güçlü bir işçi sendikası örgütlenmesi bile işçi sınıfının bu tür genel siyasi özgürlükleri desteklemesinde etkili olabilecektir. Bu nedenle, devrimci hareketler için ilk adım, işyerinde sendika örgütleme hakkını elde etmek olacaktır. Birleşmeler ve grevler aleyhindeki yasalar yürürlükten kaldırıldığında ve sendikaların birleşmesi özgürlüğünün hukuken tanınması sağlandığında, siyasi özgürlükler için uğraşacak işçi sınıfı örgütlerinin kurulmasının ve nihayetinde devrimci bir işçi sınıfı hareketi yaratmanın yolu açıktır.

Bu nedenle genel olarak modern hukuk sistemlerinden şüphe etmek ama aynı zamanda temel siyasi özgürlükleri desteklemek için sağlam bir kararlılığı korumak Marksist açısından bütünüyle tutarlıdır. Liberal demokrasinin yasaları, kapitalist üretim tarzının ürettiği sınıfsal ilişkileri örterken, temel siyasi faaliyet hakları işçi sınıfı örgütlerinin devrimci bilinç yaratmasının yolunu kolaylaştırmaya hizmet eder. Elbette burada radikal için bir tehlike vardır, bu temel özgürlükler burjuva toplumu dönüştürme ileri hedefinin araçları olmaktan çok, kendi içinde bir sonuç olarak algılanır. Bir başka deyişle, siyasi oluşumlara katılma ve etkili kampanyalar yürütme özgürlüğünün varlığı, eşit bir güç dağılımı ve gerçek özgürlük olarak yanlış anlaşılabilir. Yine de bu eşit haklar, yalnızca üretim araçları sahiplerinden türeyen eşitsiz güç kaynaklarını devamlılığı güvence altına alır; çünkü biçimsel haklar gerçek sınıfsal tahakküm ilişkilerini gizler. Bir radikal için; burjuva özgürlüklerinin sağladığı özgür siyasi ajitasyon güvenceleri siyasetin amacı değildir; ancak Komünist bir üretim tarzına dayalı gerçek bir demokrasiye doğru sıçrama tahtasıdır.

Yine de bir işçi sınıfı hareketi açısından önemli ya da gereksiz olan siyasi özgürlükler arasındaki sınır çizgisi sıklıkla belirsizdir. Aslında karşıtlık, sadece sınıfsal tahakküm yapısını karartmaya hizmet eden yasal haklar ile aynı zamanda devrimci bir harekete giden yolun önündeki engelleri kaldıran yasal haklar arasındadır. Bu yol gösterici ilke, reformist ve yasalcı taktiklerin nerede uygun olacağına dair bazı açık örneklere işaret eder. Örneğin, Fransa'da geçtiğimiz günlerde birleşme özgürlüğü hakkını engellemek üzere sinsi bir girişim söz konusuydu[12]. Bir hükümet yetkilisi, aralarında Jean Paul Sartre

---

[12] D 1972, 685; JCP 1971, II, 16832; AJ 1971, 537, Rivero; krş. Nicholas, "Fundemental Rights and Judicial Review in France" (1978), *Public Law* 82, 155.

ve Simone de Beauvoir'nın da olduğu kişilerin önderlik ettiği "Association des Amis de la Cause du Peuple" adındaki bir örgütlenmeye siyasi bir parti olarak yasal ehliyet kazandırmak için gerekli belgeleri vermeyi reddetti. Bu siyasi manevraya, mahkemede bu yetkilinin yasal yetkisini aştığı ileri sürülerek başarılı bir biçimde karşı çıkıldı. Mahkemenin kararına yanıt olarak, Hükümet Parlamento'ya bu yetkiliye gerekli olan yetkileri sağlamak için bir yasa tasarısı verdi; ancak bu yasa, 1789 tarihli İnsan Hakları Bildirgesi'nde güvence altına alınan temel bir hak olan birleşme özgürlüğüne bir müdahale olduğu gerekçesine dayanan Conseil Constitutionnel'in ünlü bir kararı ile geçersiz kılındı. Bu örnekte, önemli bir siyasi özgürlüğün zedelendiğine kesinlikle şüphe yoktur. Bu hakkın, işçi sınıfı örgütlerinin güçlü bir biçimde savunması gereken son derece faydalı bir hak olduğu da aynı derecede kesindir. Bununla birlikte, bu yol gösterici ilkenin uygulanması her zaman o kadar da kolay anlaşılabilir değildir.

Örneğin, Marksist bir bakış açısı adil yargılanma hakkına karşı nasıl bir saldırı geliştirebilir? Hukukun Üstünlüğü ideolojisinin bir kolu, hukukun her vatandaşa tarafsız bir biçimde uygulanması gerektiğidir. Bu nedenle, eğer yargıç ya da jüri, kanıtları görmeden ya da hatta kanıtlanmış gerçeklere rağmen şüpheliyi suçlu ilan etmeye yatkın olacak kadar önyargılıysa, bu ilkenin ihlal edilmesi söz konusu olacaktır. Güçlü olan her zaman sağ salim kurtulursa ya da polisin karalamasıyla radikal görüşlere sahip olmakla suçlananlar, mahkûmiyeti destekleyecek yeterli delil olmadan bir mahkeme tarafından suçlu bulunur ve şiddetli bir biçimde icabına bakılırsa, radikal kaygılanacak mıdır? Adil yargılanma hakkı, mücadelenin yaşamsal bir parçası olan bir özgürlük olduğu için mi işçi sınıfı dayanışmasının örgütlenmesine bu kadar yakından bağlıdır? Eğer Hukukun Üstünlüğü ilkesinden bir kopuşun söz konusu ol-

duğu başarılı bir biçimde gösterilebilirse o zaman bundan sorumlu olan insanlar kesinlikle büyük bir utanç duyacaklardır. Egemen grubun Hukukun Üstünlüğü taahhüdünün bir komediden ibaret olduğunu gösterecek yaygın bir kampanya, güçlü olanı yerinden bile edebilir ve yerine liberal devletin ruhuna daha sadık politikacıların gelmesini sağlayabilir. Ne var ki, adil yargılanma hakkının gerçekliğini korumak için hükümet faaliyetinin bu şekilde eleştirilmesinin, işçi sınıfının bilincini yükseltmeyi esas amaç edinen radikal bir program karşısında periferide kaldığı açıktır. Bu program gerçekten Hukukun Üstünlüğünün uygulanmasını sağlamaktan daha çok kapitalist toplumun sınıflı yapısını ifşa etmeye yönelmiş olmalıdır. Cezai süreçlerde bulunan sivil özgürlüklere yönelik küçük isyanlara ilişkin süregelen tartışmanın bu hakların, araçlardan çok amaçları ihlal etmesine neden olması tehlikesi vardır. Bir başka deyişle, ceza yargısının tarafsızlığı ideolojisi, ceza yargısı yalnızca küçük bir gösteriden ibaret olduğu ve sınıf mücadelesi Hukukun Üstünlüğünün bir savunusu şeklinde yozlaştığı zaman radikal hareketlerin amacı haline gelebilir.

Hukuk sistemine bu pragmatik yaklaşım Marksist gelenek içinde baskın bir konu olduğu halde, uzun yıllar boyunca ciddi biçimde sorgulanmıştır. Burjuva siyasi özgürlükler ve idari eylemlerin hukuka uygunluğu ilkesinin bunlara kendi içinde hedefler olarak yaklaşmaktan çok devrimci hedefe ulaşmak için kullanılması ve uygun olduğu zamanlarda savunulması gereken araçlar olarak yaklaşıldığı ölçüde, bu kavramlara olan ilginin azalmasından bir dereceye kadar tedirginlik hissedilir. Bireysel hakların içkin bir değer olup olamayacağı ve devlet aygıtının kendi kuralları ile sınırlanıp sınırlanmayacağı merak edilir.

Bu duygu karmaşasının nedenini bulmak zor değildir. Marksistler, Stalin'in Komünizm bayrağı altında SSCB'de uy-

guladığı amansız gücün bir sonucu olarak sıklıkla diktatoryal ve totaliter hükümet sistemleri ile ilişkilendirilmeleri gerçeğine karşı duyarlıdırlar. Elbette, bu diktatörlüğün yarattığı dehşetin özgün Komünizm görüşünde yeri yoktur, ama yine de Marksizmi bu yönetim biçimiyle ilişkilendirme popülerliği devam edegelmiştir. Marksistler kendilerini totaliterlik suçlamalarından korumak için resmi güç kullanımının evcilleştirilmesinde hukuka uygunluk ilkesinin etkililiğini fark ettiler ve siyasi hakların biçimsel eşitliğinin statü farklılaşmasından daha iyi olduğunu kabul ettiler; ve E. P. Thompson daha ileri giderek idari eylemin hukuka uygunluğunu sağlama hedefine içkin bir değer atfeder[13]. Elbette bu son tutumun, Hukukun Üstünlüğünün toptan bir kabulüne sürüklenme tehlikesi vardır.

Bir yandan siyasi haklar ve idari eylemin hukuka uygunluğu ilkesine değer biçerken diğer yandan Hukukun Üstünlüğü ideolojisini zayıflatmaya çalışmakta bir tutarsızlık var mıdır? Elbette burada modern Marksizm içinde bir çelişki vardır. Hiçbir safsata, hukuka uygunluk ve özgürlükle ilgili kaygıların arkasında Hukukun Üstünlüğü ideolojisinin olduğunu perdeleyemez. Hukukun Üstünlüğü ile ilintili pratikler hukuka uygunluk ilkesini ağ gibi sarar ve bazı filozoflar (sanırım, hatalı bir biçimde) ikinci görüşü, idari eylemin hukuka uygunluğu ile ilgili bir endişeyle sınırlı tutmuşlardır[14]. Elbette, hukuka uygunluk ilkesi, benim daha geniş Hukukun Üstünlüğü kavramımda önemli unsurlar teşkil eden hukukun egemenliği kavramında ve kuralların tarafsız olarak uygulanması idealinde zımni olarak vardır. Benzer şekilde, daha az belirgin ve yalnızca kısmen olsa da, siyasi özgürlükler konusunda duyu-

---

[13] E. P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origion of Black Act* (Allen Lane, 1975), s. 266.

[14] J. Raz, *The Authority of Law* (Oxford, 1979), on birinci bölüm.

lan kaygı, her vatandaşın siyasi güce ulaşma konusunda eşit bir fırsata sahip olduğu özerk bir devlet fikrinden esinlenir. Bu tür özgürlüklerin korunması görünüşte, devletin çatışan gruplar arasındaki tarafsızlığını sağlar ve herhangi bir grubun güç tekelini ele geçirmesini önler. Hukukun Üstünlüğü fikri, bu güç ilişkileri görüntüsünde hayati önemdedir. Bu nedenle Marksistlerin hem hukuka uygunluk ve özgürlük değerlerini desteklerken hem de aynı zamanda Hukukun Üstünlüğünü eleştirmeleri tutarsızlıktır.

Bugüne kadar, hukuk ve devletle ilgili Marksist yazılarda bu çelişki sürekli olarak yeniden belirir. Bu ilkelerin üzerini örttüğü bütün bir sınıfsal tahakküm sisteminin alaşağı edilmesine yönelik bir taahhüt söz konusu olmasına rağmen hukukiliği ve özgürlüğü değerlendirmek için bağımsız bir zemin var mıdır? Bazıları, burjuva biçimsel özgürlüğün hiç özgürlük olmamasından daha iyi olduğunu ve bu nedenle hukuka uygunluk ve özgürlüğün savunulması gerektiğini söyleyebilir. Oysaki bu argümanın Marksistler açısından geçerli olup olmadığı net değildir.

Gerçekten, Marksistlerin cüret ettiği ahlaki değerlendirmelerin durumu kafa karıştırıcıdır[15]. Sorun, belirgin bir biçimde Marksist standartlar tesis etmektir. Açıkçası, kurumlar hakkında geleneksel ahlaka uygun olarak yapılacak herhangi bir değerlendirmeye müsaade edilemez; çünkü bu kriterler, Marksistlerin tam da devirmek istedikleri ilkelere, Hukukun Üstünlüğü de dahil egemen ideolojiye vücut verirler. Marx göreli özerk devlet içindeki ikiyüzlülüğü ifşa etmek için sıklıkla bu yöntemi kullanır ama kesinlikle bu ahlaki standartlara göz yummayı kastetmez. Marksistlerin hukuka uygunluk ve öz-

---

[15] Krş. T. Bottomore (ed.), *Modern Interpretations of Marx* (Blackwell, Oxford, 1981); E. Kamenks, *Marxism and Ethics* (Macmillan, Londra, 1969).

gürlük gibi belirli siyasi ilkelerin elde edilmesine ahlaki bir değer atfedebilecekleri yalnızca iki muhtemel yol var gibi görünmektedir. Birincisi, kurumları ve politikaları, bir devrime doğru gidişi ne kadar hızlandırdıklarını göz önünde bulunduran işlevsel bir analize göre değerlendirmektir. İkincisi yabancılaşma [*alienation*] teorisini kullanır ve kurumsal düzenlenmeleri ve politik ilkeleri, bunların emek aracılığıyla kendini doğrulama özgürlüğüne izin verip vermediğini ya da teşvik edip etmediğini keşfetmek için İnsanın gerçek doğası ışığında değerlendirir. Bununla birlikte, ahlaki yargılara bu yaklaşımların hiçbiri hukuka uygunluk ve özgürlükle ilgilenmeye bir örtü çekilmesini destekleyemez.

Birincisi, eğer bir Marksist, eylemin iyiliğini, devrimci sınıf bilincinin gelişiminin kriterlerine uygun işlevsel ya da amaçsal bir tarzda değerlendirmeyi seçerse, o zaman ("Association des Amis de la Cause du Peuple" davasındaki gibi özel örneklere karşıt olarak) hukuka uygunluk ve özgürlükle ilgili genel olarak duyulan kaygının sınıf bilincini beslemesi olası değildir, bu ilkelerin hakiki bir değere sahip oldukları ileri sürülemez. Alternatif olarak, eğer bir Marksist kurumsal düzenlemeleri tarihin hedefine, yabancılaşmamış bir topluma ne kadar yaklaştıklarına göre değerlendirirse, o zaman Hukukun Üstünlüğüne uygun olarak yöneten göreli özerk devletin yapı itibariyle önceki herhangi bir toplumsal oluşumun gerçek özgürlük için zorunlu kurumsal düzenlemelerine daha yakın olup olmadığı ya da modern toplumun tersine yabancılaşmış bir varoluşun en mükemmel örneğini temsil edip etmediği muğlaktır. Her şeyi göz önünde tutarak, göreli özerk devlet, emek aracılığıyla kendini doğrulama için gerekli koşulları sunmaktan çok yabancılaşmayı besliyor gibi görünür; çünkü kapitalist üretim tarzının korunmasına yardım eder. Bu nedenle, politik bir ilkenin ahlaki değerini Marksist kabullere uygun olarak değer-

lendirmek için gerekli olan bu her iki standart temelinde, hukuka uygunluk ve özgürlük ile ilgili bir kaygının başarı kazanması oldukça kuşkuludur.

Marksist tutumda Hukukun Üstünlüğüne yapılmış bir saldırıya ek olarak hukuka uygunluk ve özgürlüğe duyulan ilginin bir örtü oluşturması nedeniyle çözümlenmemiş bir çelişki vardır. İşçi sınıfı hareketinin olası araçsal kazanımlarından dolayı temel siyasi özgürlüklerin hukuki mekanizmalar aracılığıyla desteklenmesine müsaade edilebilir. Ne var ki idari eylemin hukuka uygunluğunu sağlamanın ve bireysel hakları savunmanın içkin değerine olan daha kapsamlı bir inanç, Hukukun Üstünlüğü ideolojisini olduğu gibi kabul etme hatasına götürür. Modern hukuk sisteminin sınıfsal tahakkümü gizleyen ideolojik işlevi, Marksizmle uyumlu olmayan bir hukuka uygunluk ilkesinin ayırıcı olmayan bir takibini ifade eder.

KAYNAKÇA

Birinci Bölüm: Hukuka Marksist Yaklaşım

Marksizm Nedir?

Anderson, P. *Considerations of Western Marxizm*, (NLR, Londra,1976).

Bottomore, T. (editör) *Modern Interpretations of Marx* (Blackwell, Oxford, 1981).

Coletti, L. *From Rousseau to Lenin* (New Left Books, Londra, 1973).

Kolakowski, L. *Main Currents of Marxizm* (3 Vols., Oxford, 1978).

Lichteim, G. *Marxizm* (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1954).

McLellan, D. *Karl Marx, His Life and Thought* (Paladin, St. Albans, 1973).

Singer, P. *Marx* (Oxford, 1980).

Wood, A. *Karl Marx* (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1981).

Marksist Bir Hukuk Teorisi Var mıdır?

Balbus, I.D. "Commodity Form and Legal Form", *Law and Society Review*, cilt 11 (1977) 571-88; ayrıca Reasons, C.E. ve Rich, R.M. *The Sociology of Law* (Butterworths, Toronto, 1978.

Brimo, A. *Les Grands Courants de la philospohie du droit et de l'état* (Pedona, Paris 3. Baskı, 1978).

Cain, M. ve Hunt, A. *Marx and Engels on Law* (Academic Press, Londra, 1979).

Chkhikvadze, V. *The State, Democracy and Legality in the USSR. Lenin's Ideas Today* (Progress, Moskova, 1972).

Edelman, B. *Ownership of the Image* (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1979).

Fraser, A. "The Legal Theory We Need Now", Socialist Review (1978). 40-1. sayılar (Cilt: 8, 4-5 sayılar) s. 147.

Hirst, P.Q. "Marx and Engels on law, crime and morality", Takot, I., Walton P., ve Young, J. (editörler) *Critical Criminology* (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1975).

Hunt, A. "Law, State and Class Struggle", *Marxizm Today*, Cilt: 20 (1976) s. 178-87.

—" Marxism and the Analysis of Law", *Sosyological Approaches to Law* içinde, ed. Podgorecki, A., ve Wheelan, C.J., (Croom Helm, Londra, 1981).

Kinsey, R. "Marxism and the Law: Preliminary Analyses" (1978) 5 *British Journal of Law and Society* 202.

Klare, K. "Law-making as Praxis", *Telos* (Yaz, 1979) 123.

Lloyd, D. ve Freeman, M.D.A. (editörler) *Introduction to Jurisprudence* (Stevens, London, 1979) bölüm 10.

Mialle, M. *Une Introduction critique au droit* (François Maspero, Paris, 1977).

Pashukanis, E.B. *Law and Marxism* editör Arthur C.J. (Ink Links, Londra, 1978).

Phillips, P. *Marx and Engels on Law and Laws* (Martin Robertson, Oxford, 1980).

Renner, K. *The Institutions of Private Law and their Social Functions*, editör Kahn-Freund, O. (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1949).

Szabo, I. *Les Fondements de la Théroie du Droit* (Akademiai Kiado, Budapeşte, 1973).

Tushnet, M.A. "A Marxist Analysis of American Law", *Marxist Perspectives*, sayı 1 (Bahar, 1978).

Weyl, N. ve R. *La Part du Droit dans la réalité et dans l'action* (Editions Socailes, Paris, 1968).

İkinci Bölüm: Sınıfsal Baskı Aracı Olarak Hukuk

Tarihsel Materyalizmin Unsurları

Anderson, P. *Arguments Within English Marxism* (Verso, Londra, 1980) Bölüm 2, 3.

Cohen, G.A. *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford, 1978).

Engels, F. *Letter to J. Bloch*, 21 Eylül 1890, Karl Marx ve Frederick Engels, *Selected Works* içinde (Internatinal Publishers, New York, 1968) s. 692.

Marx, K. ve Engels, F. *The German Ideology*, Kısım 1, ed. Arthur, C.J. (Lawrence and Wishart, 1970).

—"Preface to a Contrubution to the Critique of Political Economy", *Early Writings* içinde, ed. Coletti, L. (Penguin/NLR 1975) s. 424.

—ve Engels, F. "Manifesto of the Communist Party", *The Revolutions of 1848* içinde, editör Fernbach, D. (Penguin/NLR 1973).

Üçüncü Bölüm: İdeoloji ve Hukuk

Marksist İdeoloji Teorisi

Avineri, S. *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge, 1968) Bölüm 3.

Hirst, P. *On Law and Ideology* (Hutchinson, Londra, 1979) Bölüm 2.

Marx, K. ve Engels, F. *The German Ideology*, Kısım 1.

Plamenatz, J. *Man and Society*, Cilt 2 (Longman, Londra, 1963) s. 323-50.

Sumner, C. Reading Ideologies (Academic Press, Londra, 1979).

Taylor, C. "Marxizm and Empiricism", Williams, B. ve Montefiore, A. (editörler) *British Analytical Philosophy* (Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1966) Bölüm 10.

Williams, R. *Marxism and Literaure* (Oxford, 1977) s. 55-71.

Sınıf İndirgemeciliği

Althusser, L. *For Marx* (New Left Books, Londra, 1977) bölüm 3.

—*Lenin and Philosophy* ((New Left Books, Londra, 1971).

Beirne, P. *Fair Rent and Legal Fiction* (Macmillan, Londra, 1971).

—"Empiricism and the Critique of Marxism on Law and Crime", Social Problems, cilt: 26, sayı 4 (1979) 373.

Crouch, C. "The State, Capital and Liberal Democracy", Crouch, C. (editör) *State and Economy in Contemporary Capitalism* içinde (Croom Helm, Londra, 1979).

Eorsi, G. *Comparative Civil (Private) Law* (Akademiai Kiado, Budapeşte, 1979) Giriş ve Bölüm 9.

Femia, J. Hegemony and Consciousness in the Thought of Antonio Gramsci", 23 *Pol. Studies 29* (1975).

Gramsci, A. *Selections from Prison Notebooks* (Lawrence and Wishart, Londra, 1971).

Hay, D. "Property, Authority and the Criminal Law", Hay, D. Linebaugh, P. ve Thompson, E.P., *Albion'a Fatal Tree* içinde (Allen Lane, Londra, 1975).

Hepburn, J.R., "Social Control and the Legal Order: Legitimated Repression in a Capitalist State", *Contemporary Crises*, 1 (1977) s. 77-90.

Marx, K. Capital, Cilt 1 (Penguin, New Left Review, 1976) Bölüm 10, 27, 28.

Miliband, R. *Marxism and Politics* (Oxford, 1977) bölüm 3 ve 4.

Renner, K. *The Institutions of Private Law and their Social Functions*, editör Khan-Freund, O. (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1949).

Williams, R. *Marxism and Literature* (Oxford, 1977) s. 108-20.

Hukuksal Düşüncenin Özerkliği

Engels, F. *Letter to C. Schimdt*, 27 Ekim 1890, Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works* (International Publishers, New York, 1968) s. 694.

Griffith, J. A. G. *The Politics of the Judiciary* (Fontana, 1977).

Miliband, R. *The State in Capitalist Society* (Quartet, Londra, 1973) s. 124-30.

Dördüncü Bölüm: Altyapı ve Üstyapı

Anderson, P. *Lineages of the Absolutist State* (New Left Books, 1974) s. 401-3.

Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Oxford, 1978).

Plamenatz, J. *Man and Society*, Cilt 2 (Longman, Londra, 1963) s. 274-93

—*German Marxism and Russian Communism* (Longmans, Londra, 1954) Bölüm 2.

Thompson, E. P. *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act* (Allen Lane, 1975) s. 258-66.

Williams, R. *Marxism and Literature* (Oxford, 1977) s. 75-94.

Beşinci Bölüm: Hukukun Seyri

Hukuk Fetişizmi

Maille, M. *Une Introduction critique au droit* (François Maspero, Paris, 1977) s. 94-118

Marx, K. *Capital*, Cilt 1 (Penguin, New Left Review, 1976) Bölüm 1(4).

Toumanov, V. *Pensée juridique bourgeoise contemporaine* (Progress, Moscow, 1974) Bölüm 1.

Hukukun Sönmesi

Berman, H. J. *Justice in the USSR* (Harvard, 1963).

Cotterell, R. "Commodity Form and Kegal Form", *Ideology and Consciousness* (1976) sayı 6, 111.

Engels, F. *Anti-Dühring* (Foreign Languages Press, Peking, 1976) Kısım 3.

Fuller, L. L. "Pashukanis and Vyshinsky: A Study in the Development of Marxian Legal Theory", 47 *Michigan Law Review 1159* (1949).

Kamenka, E. ve Tay, A. "The Life and After Life of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism* (1970) Kısım 1, s. 72.

Lenin, V. I. *The State and Revolution* (Foreign Languages Press, Peking, 1976).

Pashukanis, E.B. *Law and Marxism*, editör Arthur, C. J. (Ink Links, Londra, 1978).

Plamenatz, J. *Man and Society*, Cilt 2 (Longman, Londra, 1963) s. 351-87.

Warrington, R. "Pashukanis and the Commodity Form Theory", *International Journal of the Socology of Law* (1981), 9. S. 1-22

İnsan Doğası

Althusser, L. *For Marx* (New Left Books, Londra, 1977) Bölüm 7.

Kamenka, E. *Marxism and Ethics* (Macmillan, Londra, 1969).

Lukes, S. "Alienation and Anomie", Laslett, P. ve Runciman, W. G. (edöterler) *Philosophy, Politics and Society* içinde, 3. Seri (Oxford, 1967) Bölüm 6.

Marx, K. "Economic and Philosophical Manuscripts", *Early Writings* içinde, editör Colletti, L. (Penguin/NLB 1975) s. 322-34.

Plamenatz, J. *Karl Marx's Philosophy of Man* (Oxford, 1975).

Wood, A. *Karl Marx* (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1981) Kısım 1.

Altıncı Bölüm: Sınıf Mücadelesi ve Hukukun Üstünlüğü

Radikallerin Açmazı

Avineri, S. *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge, 1968), 5. bölüm

Bankowski, Z. ve Mungham, G. *Images of Law* (Routledge and Kegan Paul, London, 1976).

Habermas, J. *Toward a Rational Society* (Henemann, Londra, 1971).

Livingstone, A. "Reflections on the Role of the Radical Lawyer Today", 1 *Law and State* 1 (1977).

Marcuse, H. *An Essay on Liberation* (Penguin, 1969).

Miliband, R. *Marxism and Politics* (Oxford, 1977) Bölüm 6.

Warrington, R. "Law – its Images or its reality", *City of London Law Review* (1977) 29.

Hukukun Biçimi

Avineri, S. *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge, 1968), 1. bölüm

Balbus, I. D. *The Dialectics of Legal Repression* (Russell Sage, New York, 1973) Bölüm 1.

Blanke, B., Jurgens, U., and Kastendick, H. "On the Current Marxist Discussion on the analysis of Form and Function of the Bourgeois State", Holloway, J., Picciotto, S. (editörler) *State and Capital: A Marxist Debate* (Edward Arnold, 1978).

Carlin, J. E., and HOWARD, J. "Legal Representation and class justice", 12 *UCLA Law Rev.* 381 (1965)

Fine, B., Kinsey, R., Lea, J., Picciotto, S. ve Young, J. (editörler.) *Capitalism and the Rule of Law* (Hutchinson, Londra, 1979) Bölüm. 1, 2, 3, 11.

Hayek, F. A. *The Constitution of Liberty* (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1960)

Holloway, J., Picciotto, S. *State and Capital: A Marxist Debate* (Edward Arnold, 1978) Bölüm. 1.

Horwitz, M. J. "The Rule of Law: An Unqualified Human Good?" 86 *Yale L. J.* 561-6 (1977).

Marx, K. "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Early Writings*, editör Colletti, L. (Penguin/NLR 1975)

Marx, K. "Critique of the Gotha Programme", Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works* içinde (International Publishers, New York, 1968) s. 315-35.

Nonet, P. ve Selznick, P. *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law* (Harper, New York, 1978).

Poulantzas, N. *Nature des choses et droit* (LGDJ, Paris, 1965) s. 251-87.

___ *Political Power and Social Classes* (Verso, Londra, 1978).
___ *State Power Socialism* (Verso, Londra, 1980) s. 76-92.
Quinney, R. "The Ideology of Law: Notes for a Radical Alternative to Legal Oppression", *Issues in Criminology* 7 (1) (1972) 1-35; Reasons, C. E. ve RICH, R. M. *The Sociology of Law* (Butterworths, Toronto, 1978).
Raz, J. *The Authority of Law* (Oxford, 1979) Bölüm 11.
Unger, R. M. *Law in Modern Society* (Free Press, New York, 1976).

Hukuka Uygunluk ve Özgürlük

Anderson, P. *Arguments within English Marxism* (Verso, Londra, 1980) s. 197-207.
Cain, M. "Optimism, Law and the State: A Plea For the Possibility of Politics" (1977), *European Yearbook in Law and Sociology*, 20-41.
Lukacs, G. *History and Class Consciousness* (Merlin, Londra, 1971) s. 256-71.
Marx, K. "The Trial of the Rhinelan District Committee of Democrats, Speech by Karl Marx in his own Defence", *The Revolutions of 1848* içinde, editör Fernbach, D. (Penguin/NLR 1973) s. 245.
Thompson, E. P. *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (Allen Lane, 1975) a. 258-66
___ 'The State versus its "enemies"', *New Society*, 19 Ekim. 1978, s. 127-30.

* dipnot yayınları

Hazırlayan

James Martin

Poulantzas Kitabı

Seçme Yazılar

İngilizceden çeviren

Akın Sarı - Selime Güzelsarı

Nicos Poulantzas (1936-1979) geç yirminci yüzyılın önde gelen Marksist kuramcılarından biriydi. 1960'ların ortasından itibaren, devlet ve toplumsal sınıflara ilişkin ufuk açıcı analizler geliştirdi ve savaş sonrası kapitalizmin kriz yılları sırasında radikal politik analizin teorik boyutuna eşsiz katkılarda bulundu. Yunanistan'da doğup eğitim gördükten sonra hukuk öğrencisi olarak Paris'te bulunan Poulantzas, çağın felsefi akımlarıyla yakından ilgilendi. Başta Sartreci varoluşçuluktan ve ardından Althusser'in yapısalcılığından etkilenen Poulantzas, Marksist siyaset anlayışına müthiş bir derinlik kazandırdı.

Elinizdeki kitap, onun devlet, toplumsal sınıflar, hukuk felsefesi ve siyaset sosyolojisi başlıkları altında toplanabilecek temel yazılarını bir araya getirmektedir. Poulantzas'ın devlet konusunda Ralph Miliband ve Ernesto Laclau'yla girdiği tartışmayı içeren bu eser, yanı sıra, bu büyük siyaset kuramcısının —tekelci kapitalizmin krize girdiği bir dönemde— hegemonya ve otoriteryanizme ilişkin olarak geliştirdiği analizlere yer vermesiyle de toplum ve siyaset teorisi öğrencileri açısından vazgeçilmez bir giriş kitabı olma özelliği taşımaktadır.

Liberallerin amentüsüne dönüşen "hukukun üstünlüğü" gerçekten de o kadar "üstün" mü? Eğer öyleyse bu dokunulmaz zırhın meşruiyetini sağlayan nedir? Komünizm hukukun ortadan kalkması mı demek?

Marksistlerin hukukla ilişkisi her zaman sorunlu olmuştur. Yukarıdaki sorular bile Marksizm ile hukuk arasındaki ilişkinin esastan düşünülmesi gerektiğinin bir yansımasıdır. Hukuk ala- nındaki çalışmalarıyla tanınan ve halen *Modern Law Review*'un editörü olan Hugh Collins, Marksist literatürde pek az ele alınmış bu ilişkiyi tozlu sandığından çıkarıp çeşitli alanlarda kuramsal çerçeveler sunduktan sonra örnek davaları bu bağlamda kısaca ele alıyor. Collins, en temel sorulardan başlayıp konunun girift- leştiği yerlerde bile Marksist bakış açılarının ortak paydası olması gereken mantığı gözler önüne seriyor. Bunu yaparken ekonomi-politik eleştirisini neden elden bırakmamamız gerektiğini de açıklıyor.

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com
ISBN 978-605-4412-95-2
9 786054 412952